پڕۆژەی (100) ناميلكەی فەلسەفی

دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

سەرپەرشتیاری پرۆژە

ئەنوەر حسێن (بازگر)

ستافی پرۆژە:

د.لوقمان ڕەئوف - سابیر عەبدوڵڵا - سەروەت تۆفیق - ئارام مەحمود

باوان عومەر - سەرهەنگ عەبدولڕەحمان - زریان محەمەد

2015

پرۆژەی (100) نامیلکەی فەلسەفی

ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر

وەرگێڕانی:
کۆمەڵێك نوسەر

2015

خاوەن ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا
لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

ئامادەکردنی : کۆماڵێک نووسەر
تایپ: کەیوان عومەر - کاوان عەبدولرەحمان - نیاز کەمال - نیاز جەمال
دیزاین:ئاکام شەمسەدینی
چاپ: چاپخانەی دلێر
تیراژ: 1000 دانە
ساڵی چاپ: 2015
نرخ: 1500 دینار
شوێنی چاپ: سلێمانی - کوردستان
نۆبەتی چاپ: چاپی یەکەم
لەبڵاوکراوەکانی: **دەزگای ئایدیا** بۆ فکر و لێکۆڵینەوە

www.ideafoundation.co
info@ideafoundation.co
idea@ideafoundation.co
www.facebook.com/dezgai.idea

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (61)

(بوون)
لەتێڕوانینی شۆپنهاوەردا

محمد چیا

بێگومان مرۆڤ بیرکردنەوەی بەهەرشێوەیەک بێت و تەبەنی هەر بیرۆکەیەک بکات، ناتوانین بڵێین ئەو بیرۆکە یان فەلسەفەیە پوخت و پەتیە لەهەر کاریگەریەکی ژینگەیی و ئەو پانناییەی کە خاوەن بیرۆکە یان فەلسەفەکە تێیدا ژیاوە، ئەمەش سەبارەت (شۆپنهاوەر)ی خاوەنی فەلسەفەی رەشبینیشەوە هەر ڕاستە.

ئەگەر سەرنجێکیش لەژینگەی خێزانی و کۆمەڵایەتی شۆپنهاوەر بدەین، دەبینین ژیانێک ژیـاوە کە پڕبووە لەخەم و حەسرەت، ئەو تەمەنی هەڤدەساڵان بوو باوکی خۆی کوشت و، دایکیشی بۆ ئەو مایەی حەسرەت و ئاە بوو، لەدوای مردنی باوکی دایکی ژیانێکی ئازادو بەتاڵ لەهەر جۆرە فەزیلەتێکی هەڵبژارد، هەرئەمەش بوو وای لە شۆپنهاوەر کرد، هێندەی تر حەسرەتبار بێت و لەدایکی دوربکەوێتەوە، تەنانەت تا مردیش دایکی نەبینیەوە، هەرچەندە شۆپنهاوەر توانی تا بەرزترین قۆناغەکانی خوێندن بڕوات و پلەی دکتۆرا بەدەستبێنێت، بەڵام لەژیانی کۆمەڵایەتیدا نەیتوانی سەرکەوتووبێت، تەنانەت بەردەوام گرفتی زۆری لەگەڵ مامۆستاکان و هاوشانەکانی خۆیدا بۆ دروستدەبوو، بێهاوەڵ و تەنهاو بێ دۆست و بێهاودەم، بەهۆی بەدخویی دایکەیەوە بەڕادەیەک ئافرەتی لەبەرچا کەوت، تا مرد هیچ هاوسەرگیریەکی نەکردو بەتەنها لەناو دوو ژووری میوانخانەیەکدا ژیانی بەسەر برد.

ژیانی شۆپنهاوەر ئاماژەیەک بـوو بۆ ئـازار، هەربۆیە ئەمە لەفەلسەفەکەشیدا رەنگی داوەتەوەو ئازاری بەڕاستەقینەو، خۆشیشی بە ساختەو هیچ ناوبردوە، ژیانی ئەم فەیلەسوفە سێبەرێکی قورس بوو لەخەم، سێبەرێک کە تا بڕۆیت هەر درێژدەبێتەوەو کۆتایی نایەت، شۆپنهاوەر پێیوابوو ژیان بریتیە لەئازارو خەفەت و نەخۆشی و پیری و مردن، هەرچی خۆشی و ئاسودەیشە هیچ نییە جگە لەوەی هەندێک جار ئەو ئازارە کەمدەبێتەوەو کەمتر هەست بەئازارەکە دەکەیت، شۆپنهاوەر ئەم کەم هەستکردنەی بەئازار ناو نابوو خۆشی یان ئاسودەیی، ئەگینا ئازار ژیانەو تا ژیانیش هەبێت و بەرپا بێت ئازاریش هەیە، لێرەوە بیرۆکەی خۆکوشتن لای ئەو فۆرمەلە دەبێت، ئەو پێیوابوو هیچ رێگەیەک نیە بۆ هەڵهاتن لەئازار(لەژیان) خۆکوشتن نەبێت، بەمشێوەیە مرۆڤ رزگاری دەبێت و دەحەوێتەوە، ئەو پێیوابوو مرۆڤ هێندە بیرۆکەی مردن و خۆکوشتن ئازاریدەدەن، هێندە خودی مردن و خۆکوشتنەکە بەئازار نین بۆی، شۆپنهاوەر زۆر بایەخی بەئاینی هیندۆسەکان دەداو زۆری لەبارەوە دەخوێندەوە، دەکرێت بڵێین بیرۆکەی خۆکوشتن، جگە لـەوەی وەک باکگراوەندێک لای ئەو هەبوو، بەهۆی ئەوەوە کە باوکی خۆی کوشتبوو، لەئاینی هیندۆسیشدا رەشبینی و مەرگدۆستی زاڵەو ئەم ئاینە پێیوایە ژیان جگە لەئازارو ناڕەحەتی و نەخۆشی و مەینەتی هیچی تری تێدا نییە، بۆیە دەبێـت مرۆڤ بەهەر رێگەیەک لەرێگاکان بووە خۆی لەژیان بدزێتەوە، هەڵبەتە پرۆسەکانی تێڕامان و خۆگرتنەوە لەخواردن و بێزراندنی ڕابواردن و کەیفخۆشی بڕبڕەی پشتی فەلسەفەی هیندۆسی پێکدەهێنن، لەو ئایندەدا مرۆڤ تاڕادەی فەرامۆشکردنی تەواوەتی جەستە ڕادەمێنێت، چونکە جەستە مادەیەو مادەش پێکهێنەری بوونە، بوون مادەیە، مادەش سەرچاوەی هەموو

خەم و ئازارێکە. ئائێرە هەموو ئەوەی باسکرا برێتی بوو لەدیدو فەلسەفەی شۆپنهاوەر بۆ ژیان، ئەگەرچی ئەم فەلسەفەیەش زۆرجار لەلایەن کۆمەڵگەوە رەتدەکرێتەوە هەروەک سەرەتا فەلسەفەکانی شۆپنهاوەریش رەتکرانەوە، بەڵام لەقۆناغێک لەقۆناغەکانی ژیاندا ئەم فەلسەفەیە دەبێـتە جێگەی سەرنج و بایەخپێدان، وەک دەڵێن جەنگاوەر هەمیشە دوایین فیشەک بۆ کوشتنی خۆی دەهێڵێتەوەو مرۆڤیش لەم ژیاندا جەنگاوەرێکە هەمیشە بیرۆکەی خۆکوشتن مێشکی بەجێنایەڵێت، گرنگیش نییە ئایا مرۆڤ خۆی دەکوژێت یان نا، مادام بیرۆکەی خۆکوشتن هەیە، ئەوا ئەنجامدان و ئەنجامنەدانی لەیەکەوە دوور نین، گرنگ ئەوەیە خۆکوشتن چارەنوسی هەموو مرۆڤێکە، بەڵام هەریەکەو بەشێوازێک خۆی دەکوژێت، هەر جۆرێک لەژیانکردن برێتیە لە خۆکوشتنێکی هێواش، بەڵام ئەوەی ڕاستەوخۆ خۆی دەکوژێت ئەو کەسەیە کە تەنها دەیەوێت پێشبکەوێت، مەسەلەکە برێتیە لەڕیزبەستنێک و دووربێت یان نزیک هەر سەرەت دێت.

شۆپنهاوەر فەلسەفەکەی لەسەر ئەم بنەمایانە داڕشت: یەکەم: بوون برێتیە لە مادەی رەهاو، جگە لەمادە هیچ شتێک نیە لەبووندا، دووەم، زانست برێتیە لە ئیرادەو بیرۆکە، سێیەم: ئیرادەی هەمەکی لەبووندا بایەخ بەوە دەدات کە ژیان بەهەمەجۆریەکەیەوە بمێنێتەوە، چوارەم: مردن دوژمنی سەرسەختی ئیرادەی هەمەکیە، بەڵام ئەم ئیرادەیە دەیبەزێنێت لەرێگەی سێکس و هاوسەرگیری و خستنەوەی وەچەوە، هەربۆیە ئەو پێیوایە سێکس پاڵنەری سەرەکی هێشتنەوەی ژیان و غەریزەی یەکەمە، لێرەدا کاریگەرە بە قوتابخانەی فرۆید لەزانستی دەروناسیدا. پێنجەم: ژیان هەمووی شەڕو خەم و خەفەت و حەسرەتە و، شتێک نییە بەناوی کامەرانیەوە لەژیاندا، بەڵکو هەستکردن بەخۆشی لەوکاتەدایە کە تەنها

ئازار کەمێک هێواش تر دەبێتەوە ئەگینا ئازار هەر باقیە. شەشەم: ئامرازی ئیرادەی هەمەکی لەجێبەجێکردنی ئامانجەکانی لەهێشتنەوەی جۆرەکان لەمرۆڤدا دوو شتە: عەقڵ و غەریزەی سێکسی.

حەوتەم: بوون هەمووی شەڕە، چونکە ئازارو ناڕەحەتی دوو شتی ئیجابین، بەڵام ئەوەی پێیدەوترێت کامەرانی و چێژ، ئەوا شتێکی سلبیە و زوو تێپەڕەو ئەوەی کەبەردەوام دێتەوەو ئامادەیی هەیە ئازارە.

هەشتەم: بێزراندنی ژیان و ئارەزوی خۆکوشتن وەک رێگەچارەیەک بۆ دەربازبوون، هەربۆیە شۆپنهاوەر ئارەزوی خۆکوشتن دەکات و بانگەشەی بۆ دەکات.

رەنگە قسەکردن لەسەر هەموو لایەنە فەلسەفی و تێروانینەکانی شۆپنهاوەر کاتێکی زۆرو هەم و بوارێکی فراوانیشی پێویست بێت، کە ئەمە لەدوو توێی بابەتی گۆڤارێکدا جێگەی نابێتەوە، بۆیە لێرەدا تێڕوانینی شۆپنهاوەر بۆ مادە دەکەینە بواری قسەلێکردن و خستنەڕووی هەندێک سەرنجی خودیی لەوبارەیەوە.

شۆپنهاوەر پێیوایە بوون بریتیە لەمادەیەکی رەهاو، بوونیش سەرچاوەی هەموو شەڕو نەهامەتی و حەسرەتیەکە، هەڵبەتە شۆپنهاوەرو هەموو ئەو فەیلەسوفانەی تریش پێش شۆپنهاوەر و دوای ئەویش هاتوون لەو دیدەوە سەیری مادەیان کردووە کە دەکرێت پێیبڵێین مادەی بەرجەستەبوو، یان ئەوەی کە پێناسە تەقلیدیەکەی مادە دەیگرێتەوە کەدەڵێت هەر شتێک لەگەردوندا بارستایی هەبێت و شوێنێک داگیر بکات ئەوە مادەیە، بەڵام ئایا مادە گۆڕانی بەسەردا نایەت یان ئایا مادە تەنها ئەو دۆخانەی هەیە کە پێیاندەوترێت دۆخەکانی رەقی و شلی و گازی، یان دەکرێت مادە دۆخێکی تریشی هەبێت وەک ئەوەی زانای ئەتۆمی میسری و هاوەڵی

ئەنشتاین «عەلی مشرفە» دەڵێت :» مادە لەبنچینەیدا تیشکدانەوەیە، دەکرێت بە دوو وێنە دابنرێن بۆ یەک شت کەیەکێکیان دەگۆڕێت بۆ ئەوی تریان، شتەکان لەبووندا تەنها لەدۆخێکدا مادەن و لەدۆخێکی تردا دەبنە تیشک، ئەم وتەیەی مشرفە دەتوانین وایش لێکیبدەینەوە کە ئەسڵی شتەکان تیشکە نەک مادە بەمانا تەقلیدیەکەی، کەواتە لەم تیۆرەوە دەتوانین وا لەبوون بڕوانین کە لەبنچینەدا تیشکە نەک مادە، گەردون تیشکە و ئەوەیش کە پێیدەوترێت مادە بەرجەستەبوونی تیشکەکانە لەدۆخێکدا کە دەکرێت پێیبلێین دۆخی مادی شتەکان.

شۆپنهاوەر هۆکاری ئازارکێشی مـرۆڤ دەگێڕێتەوە بۆ ئەوە، کەمرۆڤیش وەک هەر شتێکی تر مادەیە، بەفەرامۆشکردنی لایەنی رۆح لەمرۆڤدا کەجەوهەری مرۆڤە، مرۆڤ لەجەوهەریدا رۆحە نەک مادە، جەستەی مادیی مرۆڤ وەک خەرمانەی دەوری مانگ وایە،وەک چۆن مانگ هەمیشە خەرمانە نادات و خەرمانەی مانگ لەزەمەن و ئان و سائێکدا روودەدات، بەمادیی بوونی مرۆڤیش لەئان و سائێکدا رودەدات کەمرۆڤ لەفۆرمێکی مادیدا بەرجەستە دەبێت، مرۆڤ تەنها لەقۆناغێک یان دۆخێکی دیاریکراو و هەلومەرجێکدا هەست بەجەستەی خۆی دەکات و بەرجەستە دەبێت، ئەوکاتەش کە بەرجەستە دەبێت لایەنە مادیەکەی زیاتر کارا دەبێت و لایەنە رۆحیەکەشی بەرەو خامۆشی دەچێت، ئەمەش هەر ئەوەیە کە شۆپنهاوەر گوزارشتی لێدەکات کە دەڵێت هەموو بوون (بەمرۆڤیشەوە) مادەیەو مادەشە سەرچاوەی ئازارە، فەلسەفەکەی شۆپنهاوەر تا ئەو شوێنە ڕاستە کە مرۆڤە هەر بەتەنها مادە بێت و داماڵراوبێت لەرۆح، بەڵام ئایا مرۆڤ بەتەنها مادەیە، یان مادە شتێکی لاوەکیە بەنسبەت بوونی مرۆڤەوە، لێرەوە ئێمە ناچار دەبین بەتێڕوانینێکی ئاینیەوە بڕوانینە مرۆڤ، چونکە

تا بەراییەکانی ئەم سەدەیەش تاکە دیدو تێڕوانینێکی کەپێیوایە مرۆڤ هەر مادە نییە، تێڕوانینی ئاینی بووە، وە ئەوە ئاینەکانن کە جەختی لەلایەنی رۆحی مرۆڤ دەکەنەوەو ئایدیاکانیشیان هەر لەسەر ئەم بنەمایە فۆرمەلە دەکەنەوە.

بەڵام ئێمە بەدەر لەهەر دیدێکی ئاینی و وەک ئەوەی زانایانی بواری ئەتۆم و لەپێش هەمووشیانەوە «مشرفە» دوپاتی دەکەنەوە کە شتەکان لەدۆخێکدا مادەن و لەدۆخێکی تردا دەبنە تیشکدانەوە، واتە شتەکان خۆیان لەبنچینەدا تیشکن و لەدۆخێکدا دەبنە مادەو لەدۆخێکی تریشدا تیشکدانەوە، گرنگی ئەم تیۆرەو رۆیشتن لەسەر ئەم دیدە هەر لەبەر خزمەتکردنە بەخودی بابەتەکە، چونکە ئەم بابەتەی ئێمە لەسەر فەلسەفەی رەشبینانەی شۆپنهاوەرە، کەبوون بەمادەیەکی رەها دەزانێت، بەڵام ئەگەر ئەمە بەنسبەت هەر شتێکی تری ناو ئەم بوونەوە راست بێت، بەنسبەت مرۆڤەوە ڕاست نابێت، چونکە مرۆڤ لەوکاتانەدا هەست بەخودی ڕاستەقینەی خۆی دەکات، کە جەستەی (مادیی) خۆی فەرامۆش دەکات، رۆح لەمرۆڤدا دەبوژێتەوە هەرکات جەستە رووی لەخامۆشی کرد، حەقیقەتی بوون رۆحە نەک مادە، تیشکەو مادەش تەنها پرۆسەیەکە لەپەرچکردنەوەی ئەو تیشکە واتە مادە بریتیە لەتیشکدانەوە، وە ئەمە پشت بەڕاستیەکی زانستی دەبەستێت و زانایان جەختی لێدەکەنەوە.

هەر جۆرە راڤەکردنێکی مادیی بۆ بوون دواجار سەری لەفەلسەفەیەکی رەشبینانەوە دەردەچێت، ئیدی هەر کەسێک و هەر فەیلەسوفێکی تر تەبەنی ئەم دیدە بکات.

مادام شۆپنهاوەریش بڕوای بەڕزگاربوون هەیە لەمادەو بۆ ئەمەش بانگەشە بۆ خۆکوشتن دەکات، کەواتە دەکرێت جگە لەپێشنیاری خۆکوشتن

وەک ڕێگەچارەیەک بۆ رزگاربوون چارەی تریش هەبێت، ئەویش ئەوەیە مرۆڤ رۆحی خۆی مەزن و گەورە بکات، چونکە بە مەزنبوونی رۆح و گەورەبوونی لایەنی رۆحی مرۆڤ دەگۆڕێت لەبوونەوەرێکی مادیەوە بۆ بونەورێکی بانی مادی و بالا، ئەم مرۆڤە بالایە چیدی هێندە هەست بەئازار و میحەنت و حەسرەت ناکات، بەڵکو هێوردەبێتەوە هەرچەندەش هێشتا هەر مەحکومە بە جەستە مادییەکەی بەلام، ئەم مرۆڤە خۆشبەختە و خۆشبەختیەکی ڕاستەقینەو هەمیشەیی، تەنانەت ئازارو نەخۆشی و پیری و مردنیشی ناتوانن ئەو خۆشبەخیتەی لێ بسەننەوەو حەسرەتباری بکەن، مرۆڤ بۆ ئەوەی رزگاری ببێت، پێویستە خۆی نەکوژێت، چونکە رۆحی ئەو مرۆڤەی خۆی دەکوژێت و خۆی لەژیان دەدزێتەوە رۆحەکەی هێندە بچووکە، تەنانەت دوای خۆکوشتنیشی هەر لەناو بازنەیەکی مادیانەدا بەرجەستە دەبێتەوە، هەر ئەمەش راڤەی ئەو دیدە ئاینیە دەکات کە دەڵێت مرۆڤی دونیاپەرست و مادیی تەنانەت دوای مردنیشی هەر لەحەسرەت و ئازارو نارەحەتیدایە، چونکە هێشتا نەیتوانیەوە دۆخە مادیەکەی تێبپەڕێنێت، هەربۆیە خۆکوشتن چارەسەر نییە بۆ هەڵهاتن لەئازارو لەژیان، من پێموایە نەزعەی خۆکوشتن لای شۆپنهاوەر هێندەی کاریگەربوونە بەخۆکوشتنی باوکی وەک هەڵهاتن لەکێشەی خێزانی و کۆمەلایەتیەکان هێندە رەهەندێکی فەلسەفی قوڵی نییە لای شۆپنهاوەر، چونکە ئەگەر شۆپنهاوەر کاریگەرە بەفەلسەفەی هیندۆسی کە ژیانی مادیی دەبێزرێنێت و پێشنیاری تێرامانێکی قوڵ دەکات، تاڕادەی فەرامۆشکردنی جەستە، هێندەی ئەوەی ئەم فەلسەفەیە بانگەشە بۆ پەروەردەکردنی رۆح دەکات، بۆ ئەوەی لەداوی جەستە دەربازی بێت، هێندە بانگەشە ناکات بۆ کوشتن و لەناوبردنی جەستە بەشێوەیەک فیشەکێک بنێیت بەخۆتەوە یان لەشوێنێکی بەرزەوە

خۆت فڕێبدەیتە خوارەوە، ڕاستە وەک شۆپنهاوەر دەڵێت پێویستە ئێمە خۆمان بکوژین بۆ ئەوەی لەم بوونە مادییە ڕزگارمان بێت، بەڵام خۆکوشتن بەمانا سادەکەی نا، بەڵکو بەو مانایە کە بریتی بێت لە بێزراندنی مادیی و پەروەردەکردنی ڕۆح و گەورەکردنی ڕۆح تا، ئەوەی خودی جەستە بچوک دەبێتەوەو دەپوکێتەوە، ئێمە ئەگەر لایەنی ڕۆحی خۆمان گەورە بکەین، جەستە خۆی سیفەتە مادیەکەی لەدەستدەدات و وەردەچەرخێت لەمادەوە بۆ تیشکدانەوەو دەبێتەوە بەتیشک یان بەڕۆح.

لێرەوە دەکرێت بڵێین (بوون) لەناو فەزایەکی دەفریدایە، گەردوون بێ پایان نییە، هەموو شتەکان کە بەر دیواری گەردوون دەکەون، جارێکی تر دەگەڕێنەوەو ڕوودەدەنەوە، ئەوەی ڕوودەدات پێشتر ڕویداوە، شتێک نییە سەرەتا بێت و شتێکیش نییە کۆتایی، کۆتایی و سەرەتا پێکەوە گرێدراون، بێئەوەی دیاربێت لەکوێدا گرێدراون، وەک بازنەیەک کە نە سەرەتای هەیەو نەکۆتایی، کەچی بوونیشی هەیە، ئایا بازنێک سەرەتاو کۆتایی هەیە؟، بوونیش هەر ئاوایە،لەڕاستیدا شتێک نییە بەناوی مردنەوە،مردن هەوڵێکی شکستخواردوانەیە بۆ ڕزگاربوون.

پرسیار دەکرێت لەبارەی بوون و نەبوونەوە؟، بوون و نەبوون دوو دیوی یەک شتن، لەناو نەبووندا بوون هەیەو، لەناو بوونیشدا نەبوون، بوون و نەبوون ئیدارکی جەستەیی ئێمە جیایان دەکاتەوە، ئەگینا لەدەرەوەی ئەم ئیدراکەی ئێمەوە، بوون قووڵبوونەوەو نزیک بوونەوەیە، نەبوونیش دوورکەوتنەوەیە، بوون لەناو بۆشاییەکاندایە، بچۆرەوە ناو بۆشاییەکان بوونەکان دەدۆزینەوە، لەبۆشاییەکان بچۆرە دەرەوە بوونەکان وندەکەینەوە، وەک ئەوەی دووربینێک لەچاو بکەیت و لایبەریت، هەندێک شت وندەکات و هەندێک شت دەدۆزێتەوە، بوون تەنها بوونێکی بەرجەستەو مادیی نییە،

دۆخ و کەشی ئەم فەزاو گەردونەی ئێمەیە بوونی لەشێوەیەکی مادیدا بەرجەستە کردووە، وەک ئەوەی ئەم فەزایە سیفەتی ئاوێنەیی هەبێت و تێیدا شتەکان بەدیاربکەونەوە، بەڵام مەرج نییە هەموو فەزاو ئاسمانەکانی تر ئەم سیفەتە ئاوێنەییان هەبێت، وەک چۆن ئاسمانی زەوی لەدڵی دەریادا جێی خۆی کردوەتەوە، سەیری دەریاکە ئاسمان دەبینیت، زەویش لەدڵی ئاسماندایە، بوونەوەرەکانی سەر زەوی لەناو تیشکێکەوە هاتوون کە لەوپەڕی گەردوونەوە بەرێکەوتووە، کاتێک بەر تەنێکی پەرچدەرەوە دەکەون بەرجەستە دەبنەوە، بوون و نەبوون یەک شتن، بەڵام لەدوو ئاستی جیاوازدا، لەئاستێکدا بەرجەستەو لەئاستێکدا نابەرجەستە.

کاتێک مرۆڤێک لەدایک دەبێت، ئەم روداوە سەربەخۆ نییە، بەڵکو پەیوەندی هەیە بە دیاردەیەکی گەردونیەوە،هەروەها مردنیش بەهەمان شێوە، ئەم روداوە پەیوەندی بە گەڕانەوەی وەرزێکی ترەوە هەیە، رۆشناییەکە بەر دیواری گەردوون کەوتووەو گەڕاوەتەوە، ئەمە لەدایکبوونێکە نوێ نییە، سەوزبوونەوەیە لەسەر بنجێکی کۆن، بوون تەنها دەرکەوتنەوەیە لەناو چەندەها هەزار .. ملیار.. جار دەرکەوتنەوەدا، هەموو ئەوەی هەیە سەر بەیەک ساتەوەختە، هەموویان سەر بەیەک مێژووی بەدیارکەوتنن، مرۆڤ و هەموو شتەکانی تر هاوتەمەنن، کۆن و نوێ بوونی نییە، ئەوەی کۆنە روداوێکە لەساتەوەختی چونیدایەو، ئەوەی نوێیە لەساتەوەختی گەڕانەوەیدایە، بۆیە هەندێکجار کۆن لامان نوێیە، نوێ لامان کۆنە، ئەمە ئەو سیفەتی چوون و گەڕانەوەیە کە هەستی پێدەکەین، نوێ بۆیە حەزی پێدەکەین تەنها لەبەرئەوەیە کۆنە، نەک لەبەرئەوەیە نوێیە، ئاشنابوونەوەیە، بوون کۆنە، ئێمە کارئەکتەری ناو چیرۆکێکین تەنها هەست بەرۆڵی دیاریکراوی خۆمان دەکەین لەناویدا، ناتوانین تەواوی چیرۆکەکە

بەبیر خۆمان بهێنینەوە، ئەگەر لەخۆمان نەیەینە دەرەوەو بەرز نەبینەوەو باڵا نەبین.

خۆکوشتن مرۆڤ بەهیچ شوێنێک ناگەیەنێت، بەڵکو دەیخاتە سەر ڕێگەو پرۆسەیەکی بەردەوام لەدوبارەکردنەوەی ئەو کردارە، ئەمە ئەگەر ئێمە بڕواداربوین و بڕوامان بەوە هەبوو مرۆڤ بەخۆکشتن رزگاری نابێت، بەڵکو خۆی لەهەمان فۆرم و واقیعدا بەرجەستە دەکاتەوە ئەوەی ئێستا خۆی دەکوژێت، پێشترو لەژیانەکانی تریدا چەندین جار خۆی کوشتوەتەوە، چەندین جار بێتەوە ناو دونیا هەر خۆی دەکوژێتەوە، چونکە گوناه کردارەو کرداریش پەرچەکردارە، ماڵی گوناه لەناو دەرووندایە، ئەمە دەیمومەی ژیان و چارەنووسی ناچاریی مرۆڤەکانە، تاکە رێگایەک بۆ دەربازبوون لەم کەندەڵانە، دەرچوونی مرۆڤە لەدەروونی خۆی، مرۆڤ بۆ ئەوەی لەگوناهەکان رزگاری بێت دەبێت لەدەروونی خۆیەوە کۆچ بکات، کۆچکردن و هەڵهاتن لەهەموو بازنەکانی بێباوەڕیی، کۆچ بۆ هەڵهاتن لەو بازنانەی کە تێیاندا گوناه سوڕی خۆیی وەرگرتووەو تێیاندا دووبارە دەبێتەوە، بۆ هەڵهاتن لەگوناه و چوون بەرەو ئازادیی و، سەرفرازیی هەمیشەیی، پێویستە مرۆڤ وەرچەرخانێک لەژیانیدا دروستبکات، بۆ ئەوەی بچێتە ناو بازنەیەکی دیکەوە، باڵاتر لەبازنەی دەروونـی خۆی، دەبێت مرۆڤ بچێتەوە ناو بازنەکان، ئەمەش بەمانا بنچینەییەکەی واتە قەڵمبازو چوونە سەر ئاراستەیەکی ترو پاشگەزبوونەوەیە لەوەی ئێستا لەسەرێتی، مرۆڤ یان دەبێت لەم دۆخەدا بۆ هەمیشەو هەتاهەتایە بمێنێتەوە، یان دەبێت قەڵەمبازێک بداتە ناو بازنەکانی تری ژیانی گەردونیەوە، ئەم ژیانە گەردونییە ئاستێکی باڵایە، باڵاتر لەئاستی دەروونیی مرۆڤ، مرۆڤ دەبێت کەمێک لەئاستی مرۆیی خۆی بەرزبێتەوە.

بەرزبوونەوەش لەئاستی مرۆیی بـوون، واتە باڵابوون گەیشتن بەئاستێکی تر کە فەزیلەت دەبەخشێتە مرۆڤ، فەزیلەتیش واتە خۆپاریزی لەهەموو ئەو بیرکردنەوەو کردارانەی کە مرۆڤ بە ڕەزیلەت دەگەیەنن و دەیکەنە مرۆڤێکی خۆپەرست و بۆ خۆ ژیاو و تاقیکەرەوەی یەک بەیەکی هەموو رەزیلەتەکانی ژیان، ئەوانەی بۆ خۆیان دەژین و تەنها بیرلەخۆیان دەکەنەوە، هەموو ژیانیش لەخودی بچووکی خۆیاندا کۆدەکەنەوە، واتە مرۆڤی خاوەن سیفەتگەلێکی رەزیل و چرووک مرۆڤێکی دید تەنگ و فەزا تەنگ و رۆح بچووکە،بۆیە هەمیشە بیرۆکەی خۆکوشتن لەگەڵیدا چاوشارکێ دەکات، بەپێچەوانەشەوە پەیوەست بوون بەفەزیلەتەکانی ناو ژیانەوەو هەموو ئەو کردەوانەی دەبنە مایەی ئەوەی خەڵک کامەران بن و سودیان پێبگەینێت، وا لەمرۆڤ دەکەن هەست بەئاسودەیەکی بێهاوتاو زۆر بکات، ئەوکات دەبێتە موریەک لەگەڵ ئەو موروانەدا کەپێکەوە بازنەیەکی گەورەو فراوان پێکدەهێنن، و بەتەنها مورویەک نامێنێتەوە لەناو بۆشاییەکی تەنهاو تەریکدا، ئەو بۆشاییەی کە مرۆڤ بۆ ناو تونەکانی خۆکوشتن و خۆ نەفیکردنەوە پەلکێشدەکات.

خوێندنەوەیەک بۆ کتێبی «هونەری هەمیشە لەسەر ڕاستی بوون» ئارسەر شۆپنهاوەر

خوێندنەوەی: ماری وارنۆک

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: دانا تەیب مەنمی

شۆپنهاوەر لە «هونەری هەمیشە لەسەر ڕاستی بوون» دا 38 فێڵ و مانۆڕ کۆدەکاتەوە کە زۆر بە فراوانی لە ناکۆکی و ملانێکاندا بەکاردەهێنرێ.

کتێبی وتارئامێزی نامۆی «هونەری هەمیشە لەسەر ڕاستی بوون» ی ئارسەر شۆپنهاوەر لەکاتی ژیانی خۆیدا بە تەواوی بڵاونەکراوەتەوە. ئەم چاپەی ئێستای کتێبەکە لەسەر بنەمای وەرگێڕانێکی تی بەیلی ساوندەرس، کە لە ساڵی 1896 دا بڵاوکراوە بنیاتنراوە.

هەرچەندە شۆپنهاوەر شوێن باوەڕی کانت کەوتووە بەوەی زانیاری و زانینی ئێمە بۆ جیهان سنوردارکراوە بۆ ڕووکەش نەک ڕاستی، بەپێچەوانەی کانتەوە ئێمە دەتوانین لەڕێگای زانیاری ئاکە کەسی خۆمانەوە چەند دەلاقەکەیەک بەرەو ڕاستی بدۆزینەوە. ئەو پێیوایە ئەو ڕاستییە ڕەهایەی خۆی لە پشت ڕووکەشەوە دەبینێتەوە بریتیە لەکردارێکی خۆویستانە.

هەردوو لە سروشتی مرۆڤ و جیهانی واقعدا، ویست خۆپەرستانە و وێرانکەر و حەتمیە. بۆیە شۆپنهاوەر لەسەر زەمینەگەلێکی مێتافیزیکی ، زۆر بە سووک ل مرۆڤ دەڕوانێت. یەکێک لە خەسڵەتە دیارەکانی مرۆڤ بریتیە لەوەی کەللەڕەق و چەقبەستوون. لەگەڵ ئەوەی ئەم کەللە ڕەقییەیان بە بێ هودە دەڕوات، مرۆڤ ناتوانێت شکستی خۆی ببینێت، بە تایبەتی ئەگەر ئەمە ئامازەبێت بۆ ئەوەی لە نەیارەکانیان گەمژەترن. لەبەرئەوە،

لەم کتێبەدا ئێمە 38 فێڵ و مانۆڕی جیاوازمان پێشکەش دەکرێت کە زۆر لە ناکۆکی و ململانێکاندا بەکاردەهێنرێن، و کار دەکەن بۆ دەستکەوتنی سەرکەوتن، بەبێ گویدانە ئەوەی ڕاستی لە کوێدایە. هاندەری ئەم کتێبە بریتیە لە ڕق و کینە لە ناخۆشی وبێ تامی ئارگیومێنتە درۆ و ناڕاستەکان.

شۆپنهاوەر دێت ڕۆڵی تەقلیدی (سۆفیست– sophist– مامۆستای فەلسەفە لە یۆنانی کۆندا) بەکاردەهێنێت کە بەپێی ئەفلاتۆن بە پارە خەڵکیان فێرکردووە چۆن «خراپترین خەڵک بە باشترین و ژیرترین خەڵک دەربکەوێت»، یان ڕەنگە ئامۆژگاری ئەو پارێزەرانەیان کردبێت کە بریگرتەکانیان تاوانبار و دزێکی ئاشکران، کە چۆن بتوانن دادوەرێک ڕازی بکەن بڕیاری بێتاوانی بریگرتەکانیان دەربکات، یان چۆن هاوکاری سیاسییەک بکەن لە دیبەیتێکی پەخشکراودا بەرگریی لە سیاسەتی پارتەکەی بکات.

چونکە ئەو فێڵانەی ئەو باسی دەکات مەبەست لێیان نەک تەنها ڕازیکردنی نەیار و دژەکانە، بەڵکو لەوە گرنگتر، ئامانجەکە بریتیە لە قەناعەت پێ هێنانی جەماوەری مشتومڕ و ناکۆکیەکە. پرسیاری گرنگ ئەوەیە کێ دەتوانێت کاریگەریی باش دروست بکات. کێ دەنگ دەباتەوە؟

هەندێک لەو 38 مانۆڕە بە ئاسانی دەناسرێنەوە. خۆشی و چێژی خوێندنەوەی کتێبەکە بریتیە لەوەی خوێنەر حەتمەن هەوڵدەدات نموونە هاوچەرخەکان لەگەڵ مانۆڕە باسکراوەکاندا بگونجێنێت. لە هەندێک حاڵەتدا، شۆپنهاوەر نموونەی تایبەت بە خۆی دەهێنێتەوە. بۆ نموونە لەژێر تایتڵی «ویست لە تێگەیشتن کاریگەرترە» ئێمە ئەمە دەخوێنینەوە: « فێڵێکی دیکە هەیە کە وا دەکات هەمووان ناپێویست بن. لەجیاتی ئەوەی بە مشتومڕ و دیالۆگ کار لەسەر زیرەکی نەیارەکەت بکەیت، لەڕێگای هاندەر و پاڵنەرێکەوە کار لەسەر ویستی بکە. ئەوساکە نەیارەکەت و

جەماوەر ئەگەر هەمان بەرژەوەندییان هەبێت، دەستبەجێ دێنە سەر ڕاکەی تۆ- تەنانەت ئەگەر تۆ ڕاکەت لە شێتخانەشەوە هێنابێت.»

نموونەکەی ئەو:» خاوەن زەوی باوەڕی وایە کە بەکارهێنانی ئامێر لە پرۆسە کشتوکاڵیەکاندا ، هەروەکو ئەوەی لە ئینگلتەرا جێبەجێ دەکرێت، بریتیە لە سیستمێکی نایاب، چونکە ئامێرێک کاری چەند مرۆڤێک دەکات. تۆ بواری پێدەدەیت تێبگات کە ماوەیەکی زۆر دوور نیە پێش ئەوەی کە شەمەندەفەرەکان بە هەڵم کاریان دەکرد، و بەهای ئەسپە گەورەکەی بە شێوەیەکی فراوان بەهاکەی دابەزێت. تۆ دواتر دەبینیت ئەو دەڵێت. « بۆ نمونە کەسێک دەتوانێت ئەمە بۆ مشتومڕی زیادکردنی باج وەربگێڕیت.»

بەپێی ئامۆژگاریی فێڵی ژمارە 30 تۆ دەتوانی لەڕێگای پەنابردنە بەر دەسەڵات لەجیاتی هێز ، ئارگیومێنتی خۆت ببەیتەوە. شۆپنهاوەر لێکدانەوەیەکی زۆر فراوان و گونجاوی هەیە بۆ «دەسەڵات» لەنێوانیشیاندا، لەکاتی ئێستادا، ئەوانە ئێستا بە گشتی بنەمان بۆ بیروباوەڕەکان لەو بارەیەوە. «هیچ بیروباوەڕێک نیە، با چەندە بێ مانا و پووچ بێت، کە مرۆڤ ئامادە نەبێت لەئامێزی بگرێت هەرکە بتوانرێت بهێنرێنە سەر ئەو قەناعەتەی کە ئەو بیروباوەڕە بە گشتی پەسەندکراوە....مرۆڤەکان وەکو مەڕ شوێنی بەرانەکە (ڕابەری جەماوەر) دەکەون بۆهەر کوێیەک ڕابەرایەتیان بکات. مرۆڤەکان ئەو کاتە زیاتر حەز دەکەن بمرن وەکو ئەوەی بیربکەنەوە.»

مانۆڕی ژمـارە 36 بریتیە لە بردنەوە و سەرکەوتن لەڕێگای بەکارهێنانی زاراوە یان قسەی شاراوە و ئاڵۆزەوە.

«ئەگەر بەرامبەرەکەت بە نهێنی بەئاگابێت لە لاوازییەکانی خۆی و ڕاهاتووە لەسەر بیستنی شتگەلێکی زۆر کە لێیان تێناگات و وا خۆی

دەردەخاتْ کە لێیان تێدەگاتْ، تۆ دەتوانی لەڕێگای هەندێک گەوجێتی جدییەوە کە وا دەردەکەوێتْ زۆر قووڵ و لێزانانەیە خۆتی بەسەردا بسەپێنیتْ.»

یەکێک لە مانۆڕە دڵخوازەکانی من، ژمارە 31، بریتیە لە پێچەوانەی ئەمە.

ئەمە پێی دەوترێتْ « ئەمە لە پشتْ توانای منەوە». تۆ دەیبەیتەوە و بەسەر جەماوەرەکەشیدا زاڵ دەبیتْ، لەڕێگای ئەوەی ڕاییگەیەنیتْ لە فەلسەفەی زیرەکی نەیارەکەتدا وون بوویتْ. «ئەوەی تۆ ئێستا دەیڵێیتْ لە پشتْ توانا هەژارەکانی تێگەیشتنی منەوەیە. ڕەنگە هەمووی زۆر ڕاستْ بن، بەڵام من ناتوانم لێیان تێبگەم.» ئەمە سەرنجی بەرامبەرەکەتْ ڕادەکێشێتْ بەوەی وەکو هاوڵاتی ئاسایی دەربکەوێتْ و بەرامبەرەکەتْ بە لوتبەرز و لەخۆبایی دەربکەوێتْ.

دوا فێڵ و کۆتا ستراتیژی، بریتیە لەوەی کاتێ دەبینیتْ نەیارەکەتْ دەیباتەوە، «بۆ ئەوەی ببێتە تاکە کەسی، بۆئەوەی کۆی بابەتەکە بەجێبهێڵی و ئاراستەی هێرشەکانتْ بگۆڕی بۆ سەر کەسایەتی ئەو لەڕێگای تانەدان لە کەسایەتیەکی توندوتیژ و قێزەونەوە». ڕاسپاردەی من ئەوەیە ئەم کتێبەی شۆپنهاوەر لەلای خۆتْ بپارێزیتْ و خۆتْ لەکاتی خوێندنەوەدا ستراتیژەکان دەستنیشان بکەیتْ.

سەرچاوە:

http://www·theguardian·com/theobserver/2005/may/08/society1

فەلسەفە و هزری شۆپنهاوەر

لە ئینگلیزییەوە: دانا تەیب مەنمی

فەلسەفەی شۆپنهاوەر لەزۆر ڕەهەندەوە جیاوازە لە فەیلەسوفە ئایدیالیستەکانی دیکەی ئەڵمانیا.ڕەنگە بۆ جاری یەکەم مایەی سەرسوڕمانێکی زۆر بێت بۆ خوێنەری شۆپنهاوەر، کە ئاشنایە بە فەیلەسوفە ئایدیالیستەکانی دیکەی ئەڵمانیا، برینیدەبێت لە ڕوونی و جوانی پەخشانی شۆپنهاوەر. شۆپنهاوەر خوێنەرێکی شەیدای ستایلە مەزنەکانی ئینگلتەرا و فەڕەنسا بوو، هەوڵیداوە لە نووسینەکانیدا لاسایی ستایلەکانی ئەوان بکاتەوە. زۆرجار شۆپنهاوەر چەند نووسەرێکی ناڕوون و تەمومژاوی وەکو فیچێ و هیگڵی تۆمەتبار کردووە بە دروستکردنی ناڕوونی و تەمومژ بەشێوەیەکی ئەنقەست، ئەو لەبەرگی دووەمی تێزی دوکتۆراکەی بە ناونیشانی «لەبارەی ڕیشە چوارییەکانی پرەنسیپی هۆکاری بەسی» دا ئەمەی دواییانی بە نووسەرێکی خراپی قسەی بێ مەعناو هەلەق و مەلەق وەسفدەکات.

هەروەها فەلسەفەی شۆپنهاوەر هەتا ڕادەیەک دژ دەوەستێت لەگەڵ ئەوەی لە بەرگی یەکەمی کتێبی «جیهان وەکو ویست و وێناکردن « دا نووسیویەتی چونکە سیستمی بیرکردنەوەی ئەو بە نزیکەیی نەگۆڕاوە. تەنانەت وتارە دورودرێژەکەی، کە ئەو پێش ئیعترافکردن بە ڕۆڵی ئیرادە لە مێتافیزیکادا نوسیویەتی، خرایە نێو سیستمە تەواو کامڵەکەیەوە. لەبەرئەم هۆکارە، هزر و بیرکردنەوەکانی بەگوێرەی لێکۆڵینەوە ڕێکخراوە نەک بەگوێرەی کات وەکو لە خوارەوە باسی دەکەین:

1- جیهان وەکو ویست و وێناکردن

ا.مێتافیزیکا و ئەپستمۆلۆژیای شۆپنهاوەر:

خاڵی دەستپێکی مێتافیزیکای شۆپنهاوەر بریتیە لە سیستمی ئایدیالیزمی بەرز یان سەرووسروشتی کانت وەکو کانت لە « ڕەخنەگرتن لە هزری پاک و تەواو» دا باسی دەکات. هەرچەندە شۆپنهاوەر تەواو ڕەخنەگرە لە ناوەرۆکی زۆربەی بەشی یەکەمی کتێبی ڕەخنەگرتن لە هزری پاک و تەواو بە ناونیشانی «ڕەخنە لە سەروسروشت - Transcendental Analytic» ئەو شێوازی کانت پەسەنددەکات سەبارەت بە مێتافیزیکا وەی کانت بواری مێتافیزیکا سنوردار دەکات بۆ ڕوونکردنەوەی مەرجەکانی ئەزموون نەک ئەوەی تێپەڕاندنی سنورەکانی ئەزموون. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو ئەنجامەکانی ئیستاتیکای سەروسروشت قبوڵدەکات، کە ڕاستی ئایدیالیزمی سەروسروشت دەردەخات.

وەکو کانت شۆپنهاوەر باوەڕی وایە کە جیهانی فینۆمینۆ بریتیە لە نواندن، واتا ئامانجێکی ئەو بابەتەی لەلایەن فۆرمەکانی مەعریفەوە.

لە هەمانکاتدا شۆپنهاوەر چالاکی ئامرازی درککردنی کانتی ئاسان دەکات بەوەی کە ددان دەنێت بەوەی هەموو چالاکی هزری مرۆڤ ڕوودەدات بەپێی پرنسیپی هەبوونی هۆکارێک، ئەمەش بە واتای، هیچ شتێک بەبێ هۆکار بوونی نیە.

لە وتارەکەی شۆپنهاوەردا، کە لەژێر ناونیشانی « لەبارەی ڕیشە چوارییەکانی پرەنسیپی هۆکاری بەسی»ئەو پێی وایە کە هەموو ڕونکردنەوەکانی ئێمە بەستراوەتەوە بە یەکێک لە چوار دەرخستنەکانی پرنسیپی هەبوونی هۆکاری پێویست بۆ هەموو شتێک (لقێکە لە زانستی لۆژیک)، کە هەریەکەیان پەیوەندی هەیە بە جۆرێکی جیاواز

له شته‌كان. پرنسیپی هه‌بوونی هۆكاری پێویست بۆ هه‌موو شتێک، كه تایبه‌ته به شته ئه‌زموونیه‌كان، وێناكردن سه‌باره‌ت به پێویستی هۆكار و ده‌رئه‌نجام ده‌خاته‌ڕوو:هه‌ر حاڵه‌تێكی ماددی پێشوه‌خته حاڵه‌تێكی پێشتری له‌به‌رچاوگرتووه كه به‌شێوه‌یه‌كی سیستماتیک شوێنی ده‌كه‌وێت.

پرنسیپی هه‌بوونی هۆكاری پێویست بۆ هه‌موو شتێک، كه پرنسیپ و بڕیاره‌كان له‌به‌رچاوده‌گرێت، وێناكردن سه‌باره‌ت به پێویستیه‌كی لۆژیكی فه‌راهه‌م ده‌كات: ئه‌گه‌ر بڕیارێک ڕاست بێت، پێویسته زه‌مینه‌یه‌كی له‌بار و گونجاوی هه‌بێت. سه‌باره‌ت به لقی سێیه‌می پرنسیپه‌كه، ئه‌وه‌ی سه‌باره‌ت به كات و شوێن: زه‌مینه‌ی بوون بیركاریانه‌یه: كات و شوێن ئه‌وه‌نده پێكه‌وه گرێدراون كه هه‌موو به‌شه‌كانیان به‌شێوه‌یه‌كی هاوبه‌ش بڕیار له‌سه‌ر یه‌كدی ده‌ده‌ن.له‌كۆتاییدا، سه‌باره‌ت به پرنسیپی ئیراده، ئێمه وه‌كو زه‌مینه‌یه‌ک پێویستمان به هانده‌رێک هه‌یه، كه برێتییه له هۆكارێكی ناوخۆیی بۆ ئه‌و شته‌ی كه ئه‌نجامدراوه. هه‌موو كردارێک پێشوه‌خته وادانراوه كه هانده‌رێكی هه‌بێت كه له‌وێوه به‌شێوه‌یه‌كی پێویست هانده‌ره‌كه شوێنی ده‌كه‌وێت. شۆپنهاوه‌ر باوه‌ڕی وایه كه فه‌یله‌سوفه‌كانی پێشووتر، له‌نێوانیشیاندا كانت، شكستیانهێناوه له‌وه‌ی كه ئیعتیرف بكه‌ن پرنسیپی یه‌كه‌م و دووه‌می هه‌بوونی هۆكار شتێكی غه‌ریزه‌یین له مرۆڤدا و دواتریش زه‌مینه لۆژیكیه‌كان و هۆكارده‌كان تێكه‌ڵ ده‌بن. سه‌ره‌ڕای ئه‌وه‌ش فه‌یله‌سوفه‌كان لێره‌به‌دواوه ئیعتراف ناكه‌ن به جێبه‌جێكردنی ئه‌و پرنسیپانه له بواره‌كانی ماتماتیک و كرداری مرۆڤدا. به‌مشێوه‌یه شۆپنهاوه‌ر دڵنیا بوو كه نامه زانستیه‌كه‌ی نه‌ک هه‌ر ته‌نها ڕاستكردنه‌وه‌یه‌كی به‌نرخ ده‌به‌خشێت به حیساباته‌كانی پێشووتری پرنسیپی هه‌بوونی هۆكار بۆ هه‌موو كارێک، به‌ڵكو ڕێگاده‌كاته‌وه بۆ هه‌موو جۆره وێناكردن بۆ ده‌ستكه‌وتنی دڵنیایی و ووردەكاری زیاتر.

پێویستە تێبینی ئەوە بکرێت کە لەکاتێکدا بۆچوونی شۆپنهاوەر سەبارەت بە پرنسیپی هەبوونی هۆکار بۆ هەموو کارێک زیاتر قەرزاریی بۆچوونەکانی کانتە سەبارەت بە فاکەڵتیەکان، بۆچوونەکانی شۆپنهاوەر بە چەندین شێوە جیاوازن لە بیروبۆچوونەکانی کانت. بەلای کانتەوە تێگەیشتن هەمیشە لەڕێگای چەمک و بڕیارەکانەوە کادەکات و بەشەکانی عەقڵ و تێگەیشتن بەشێوەیەکی غەریزی مرۆیین (لانیکەم سەبارەت بەو بونەوەرە زیندووانەی کە ئێمە پێیان ئاشناین). بەڵام شۆپنهاوەر تەئکیددەکاتەوە کە تێگەیشتن خەیاڵی نیە و بەشێکە کە هەردوو ئاژەڵ و مرۆڤەکان خاوەنی تێگەیشتنن. سەرەڕای ئەوەش، بۆچوونی شۆپنهاوەر سەبارەت بە ڕەگی چوارەمینی پرنسیپی هەموو شتێک هۆکارێکی هەیە ناکۆکە لەگەڵ بۆچوونی کانت بۆ ئازادیی مرۆڤ، چونکە شۆپنهاوەر پێی وایە کردارەکان بەشێوەیەکی ئۆتۆماتیکی بەدوای هاندەر و هۆکارەکاندا دێن.

شۆپنهاوەر بۆچوونی خۆی سەبارەت بە پرنسیپی هەموو شتێک هۆکارێکی هەیە کۆدەکاتەوە لەگەڵ سیستمی مێتافیزیکی کارە سەرەکیەکەی (جیهان وەکو ئیرادە و ڕونکردنەوە). هەروەکو بینیمان، شۆپنهاوەر، وەکو کانت، ئیعتراف دەکات بەوەی ڕونکردنەوە و پاساوهێنانەوە هەمیشە لەڕێگای فۆرمەکانی مەعریفەمانەوە. بەڵام شۆپنهاوەر ئاماژەدەکات بەوەی سروشتێکی ناوەکی هەیە بۆ فینۆمینۆلۆژ کە پرنسیپی هەموو شتێک هۆکارێکی هەیە دووردەخاتەوە. بۆ نموونە، ئێتیمۆلۆژیا (زانستی هۆکارە فیزیاییەکان) ئەوە وەسفدەکات کە چۆن پەیوەندی نێوان هۆ و ئەنجام بەگوێرەی پرنسیپی هەموو شتێک هۆکارێکی هەیە کاردەکات، بەڵام ناتوانێت ئەو هێزە سروشتیانە ڕونبکاتەوە کە لەپشت شتێکەوەن و بڕیار دەدەن لە پەیوەندی نێوان هۆ و ئەنجام. هەموو هێزگەلێکی لەو چەشنە

بەردەوان زاراوەکەی شۆپنهاوەر «ئاوەڵناوە شاراوەکان» بەکاردەهێنن. هاوکات تەنها یەک ڕەهەندی جیهان هەیە کە تەنها وەکو ڕونکردنەوە بە ئێمە نەبەخشراوە، ئەویش بریتیە لە خودی جەستەی خۆمان. ئێمە وەکو چەند شتگەلێک لە شوێن و کاتدا ئاگاداری جەستەی خۆمانین، وەکو وێنایەک لەنێوان وێناکانی دیکەدا، بەڵام ئێمە هەروەها ئەزموونی جەستەی خۆمان بەشێوەیەکی تەواو جیاواز دەکەین، هەروەکو ئەو ئەزموونە هەستپێکراوانەی جوڵەکانی خودی جەستەی خۆمان (kinesthesis). ئەم هۆشیارییە هەست پێکراوە جیاواز و ناوازەیە لەوێناکردنی بوون کە لە هەردوو کات و شوێندا.

لەبەرئەوەی ئێمە وێنایەکمان هەیە سەبارەت بە خودی خۆمان لەدەرەوەی وێناکردن، ئێمە دەتوانین ئەم وێناکردنە درێژبکەینەوە بۆ هەموو وێناکردنێکی دیکە.

بەمشێوەیە، شۆپنهاوەر دەگاتە ئەو دەرئەنجامەی کە سروشتی ناوەکی، هێزی پشت شتەکانی هەموو وێنایەک و جیهان بە گشتی بریتیە لە ویست، هەموو وێناکردنێک بریتیە لە بەجەستەکردنی ویست.

ویست لە خودی خۆیدا شتێکە. بۆیە شۆپنهاوەر دەتوانێت دڵنیایی ببەخشێت کە پرۆژەکەی کانتی تەواو کردووە، چونکە ئەو بە سەرکەتوویی خودی شتەکەی دەستنیشان کردووە.

هەرچەندە هەموو وێناکردنێک بریتیە لە دەربڕینی ئیرادە، شۆپنهاوەر نکۆڵی دەکات کە هەموو بڕگەیەک لە جیهاندا بەشێوەیەکی مەبەستدار ڕوودەدات یان توانای هەستکردنی سەبارەت بە جوڵەکانی خۆی هەیە. ویست کوێرە، بریتیە لەو هێزە دەروونی و نائاگاهییەی کە لە هەمووسروشتدا هەیە. تەنها لە بەرزترین بەرجەستەکردنیدا، ئەمەش تەنها لە ئاژەڵاندا، ئەم هێزە کوێرە ئاگای لە چالاکی خۆی هەیە. هەرچەندە مانای ئەو خەباتە بە

ئاگاییە بەسوودەی کە زاراوەی «ویست» هەیەتی بریتی نیە لە لایەنێکی سەرەکی ویست، خەباتی بە ئاگایی بەسوود بریتیە لەو شێوازەی کە ئێمە ئەزموونی دەکەین و شۆپنهاوەر زاراوەکە لەگەڵ ئەم ڕاستیە لە مێشکدا هەڵدەبژێرێت. لێرەوە تاینڵی شاکارەکەی شۆپنهاوەر « جیهان وەکو ویست و وێناکردن» بەشێوەیەکی زیرەکانە سیستمی بیرکردنەوەی ئەو سەبارەت بە مێتافیزیکا کورت دەکاتەوە. جیهان بریتیە لە جیهانی وێناکردن، وەکو جیهانێکی جیا کە لە کات و شوێندا پێکەوە بوونی هەیە، جیهانێک کە لەلایەن کۆئەندامی هەستپێکردنی خۆمانەوە دروستکراوە. هاوکات بوونی ناوەکی ئەم جیهانە، ئەوەی لە دەرەوەی کۆئەندامی هەستکردنی ئێمەیە یان ئەوەی کانت بە خودی شتەکە ناوی دەبات، بریتیە لە ویست، ئەو هێزە بنەڕەتیەی کە لە هەموو وێناکردنێکدا هەیە.

سەرچاوە:

/http://plato·stanford·edu/entries/schopenhauer

شۆپنهاوەر فەیلەسوفی ڕەشبین

هەردی عومەر

ژیاننامە:

ئارسەر شۆپنهاوەر لە 20 فبرایەری 1788 لە ئەڵمانیا لەدایکبووە و وانەی فەلسەفەی لە زانکۆی (جوتنجن) لە ساڵانی (1809 – 1811) پاشان لەنێوان ساڵانی (1813 – 1811) بەرلین و بڕوانامەی دکتۆرای وەرگرت و تێزی دکتۆراکەی بەناونیشانی (الاصول الاربعه لمبدا السبب الکافی) و تێزێکە لەسەر عەقڵ و پەیوەندی بە جیهانی دەرەوە.

لە تەمەنی (17) ساڵیدا و لە ساڵی (1805) باوکی خۆی کوشت، بۆیە لەدوای ئەوەوە ژیانێکی گران ژیا بەهۆی جیاوازی لەگەڵ دایکی لەبارەی ڕزگاربوونی لە کۆتوبەندەکان لە دوای مردنی باوکیەوە، ئەم جیاوازیانەش لەدوای مردنی دایکی کۆتاییان هات و بەهۆی ڕەوشتی دایکیشیەوە بە درێژایی ژیانی هەستی بە بێزاریەکی زۆر لە بەرامبەر ژنان دەکرد ، بۆیە تا کۆتایی ژیانی پەیوەندی لەگەڵ هیچ جۆرە ژنێکدا نەبەست.

لەنێوان ساڵانی (1820 – 1831) وانەی لە فرانکۆی بەرلین وتەوە، بەڵام نەبووە جێگەی ڕەزامەندی لەلای خوێندکاران و لەناو مامۆستاکانیشدا گرفتی هەبوو، جگە لەمەش کتێبەکانی لەم قۆناغەدا ڕەواجیان نەبوو، بەڵام لە کۆتایی ژیانیدا کتێبەکانی ڕەواجێکی زۆریان پەیداکرد.

هەندێک پارەی لە باوکیەوە بۆ مابوویەوە و بەهۆیەوە دوو ژووری لە هۆتێلێکی مام ناوەندا گرت و بە درێژایی 30 ساڵ لـەدوا قۆناغی

تەمەنی تێیدا ژیا، بەبێ دایک، ژن، منداڵ، خێزان، نیشتمان، هاوڕێ، جگە لە سەگەکەی کە ناوی نابوو (اگما) کە ناوێک بوو بە (گیانی جیهان) دەوترا، بەڵام ئەوانەی لە هۆتێلەکە دەژیان یان لە شۆپنهاوەرەوە نزیکبوون، سەگەکەیان ناونابوو شۆپنهاوەری بچوک.

بەرهەمەکانی:

شۆپنهاوەر نامەیەکی دکتۆرای لە ساڵی (1813) نووسیوە کە باس لە هۆکاری گونجاو دەکات بۆ جیهانی دەرەوە کە لەسەر بنەمای ئەم چوار بنچینەیە دەبێت:

1- پەیوەندی نێوان ئەنجام و بیروباوەڕ

2- پەیوەندی نێوان هۆکارو بەرهەم.

3- پەیوەندی نێوان کات و شوێن

4- پەیوەندی نێوان عەقڵ و کار.

سێ ڕوانینی یەکەم تایبەتە بە لایەنی تیۆری، بەڵام ڕوانینی چوارەم بریتییە لە کار، ئەم چوارەش وێناکردنمان بۆ جیهانی دەرەکی گەشەپێدەکات، لەگەڵ هەڵچوونەکانمان لەگەڵی. دووەم کتێبیشیان بریتییە لە (جیهان ئیرادەو وێناکردن) یان (جیهان ئیرادەو بیرۆکە) و پێیوایە وێناکردنێکی کۆتایی بۆ بوون و بیر داناوە، بۆیە ئەم کتێبەی نەبووە جێگەی ڕەزامەندی، هەتا پاش (10) ساڵ بە شۆپنهاوەریان وت بەشێک لە کتێبەکەی وەک وەرەقەی تەلەف فرۆشراوە بە پیشەوەرەکان، بەمەش ئەوەندەی تر تووشی ڕەشبینی بووە، ئەمە جگە لەو ململانێ و ڕێپێیانەی (مۆامرە) کە لەناو فەیلەسوف و بیرمەندەکاندا بەرامبەری کراوە، چونکە لە فەلسەفەکەی ناگەن و بۆ نەوەی ئایندە دەنووسێت، دواتر دەڵێت «ئەم کتێبە وەک ئاوێنە وایە، ئەگەر کەریش سەیری بکات چاوەڕێی ئەوە ناکات سیمایەکی فریشتە ببینێت» پاشان

کتێبێکی بەناوی (ئیرادە لە سروشت)دا لە ساڵی 1836 بڵاوکردەوە، لەناو ئەم کتێبەدا نمونەو بەڵگەی سروشتی دۆزیەوە کە بەڵگەن بۆ تیۆرەکەی لە ئیرادەی گشتییدا، کە لە کتێبەکەی پێشوتریدا باسیکردوون. لە ساڵی 1841 کتێبێکی بەناونیشانی (دوو کێشەی سەرەکی لە فەلسەفەی ئاکاردا) و لە ساڵی (1851) دوو کتێبی گرنگی دەرکرد لەبارەی ئەنجامەکان، کە تێیدا تەواوی هەوڵ و کۆششی بیری خستەگەڕ لە بەرلمبەریشدا دە نوسخە وەک پاداشتی کۆششەکانی لە نووسینی کتێبەکانی پێدرا، هەرچەندە دواتر کتێبەکانی نەبوونە جێگەی سەرنج و فەلسەفەکەی لەبەرچاوان پەراوێزخرا.

لە کۆتایی ژیانیدا فەلسەفە ڕەشبینییەکەی لای هەندێ ناوەند گرنگی پێدرا و بووە مایەی ڕەزامەندی بە تایبەتی لە ساڵانی (1854)دا، لە 21 ی سێبتێمبەری 1860 لەو هۆتێلە ئاساییەی خۆیدا دانبشتبوو کە 30 ساڵی دواتەمەنی تێیدا بەسەربردبوو کە نانی دەخوارد خاوەن هۆتێل پاش کاتژمێرێک بەهەمان شێوە دەیبینی دانیشتووە، شۆپنهاوەر لە ساڵی 1860 دا کۆچی دوایی کرد.

کلیلی کەسایەتی:

شۆپنهاوەر لە فەلسەفەکەیدا کاریگەر بووە بە زۆرشتەوە لەوانە:

1- بۆماوەزانی خێزانی: شۆپنهاوەر لە خێزانێکدا لەدایک و گەورە بووە کە پڕبووە لە نەخۆشیە دەرونی و عەقڵیەکان، بەهۆی ئەمەشەوە ئەندامەکانی ئەم خێزانە وەچە لەدوای وەچە دووچاری ئەم جۆرە نەخۆشیانە بوون، نەخۆشیەکانیش لە هەردوو سەری دایک و باوکیەوە بوون، بۆ نمونە باوکی خۆی کوشت، نەنکی دووچاری شێتی بوو پاشان مرد، شوێنگەو

کاریگەری نەخۆشی دەرونیش لە شۆپنهاوەردا دەرکەوت و بەرهەمەکانی پێچەوانەی ڕەوشتی و هەڵسوکەوتی بوون بە درێژایی قۆناغەکانی ژیانی.

خراپی ڕەوشتی دایکی لـەدوای مردنی باوکی، وایکرد بەگومان بێت لە تەواوی خەڵکی، بەتایبەتی کاتێک گۆشەی مامۆستای ناسی، ئەو ڕووداوانەش کاریگەرییەکی خراپی لەسەر دروستکرد.

2- بارودۆخی جیهان: ئەو کاتانەی کە شۆپنهاوەر لە دایکبووە سەردەمێک بووە شەڕ ئەوروپای لەناوبردبوو، بە دەیان هەزار خێزان ئاوارەو سەرگەردان بوون و بەهۆشیەوە هەژاری و بێدەرەتانی لەناو خەڵکیدا بڵاوبوویەوە لەسەر ئاستی وڵاتانی ئەوروپا، شەڕەکەش لەنێوان (ناپلیۆن) کە شۆپنهاوەر ڕۆشنبیرەکان بە گیانی شۆڕشی فەرەنسیان دەزانی، کە بیرو خەڵکی ئازادکرد، بەڵام وڵاتانی ئەوروپی لە دژی ناپلیۆن یەکیانگرت و شکستیانپێهێنا، ئەمەش لوتکەی ناخۆشی بوو لای شۆپنهاوەر.

3- باری دەرونی و عەقڵی: ئەو بارودۆخانەی کە باسکران کاریگەریان لەسەر باری دەرونی و عەقڵی و توشبوون بەمانە لای شۆپنهاوەر بە درێژایی تەمەنی هەبوو، بۆیە بـەردەوام پیاوێکی بەشێوە ترسنۆک و دڵەڕاوکێ دەبینرا، ئەمانەش بارودۆخی کۆنترۆڵکردبوو، بۆیە بە بەردەوام بە گومانەوە سەیری خەڵکی دەکرد، بۆیە لە شەڕو غەدرەکانیان دەترسا، بۆیە بەردەوام دەرگای زۆر بە وریاییەوە دادەخست و چەکی لای خۆی دادەنا، لەوە دەترسا هەڵبکوتنە سەری و نەخۆشی ئێسکی هەبوو، وایدەبینی خەڵکی پیلانی لە دژی دەگێڕن و ڕقیان لێیەتی، ئەم هەستانەش وایلێکرد بەتەنها بژی بەبێ ژن و منداڵ و خێزان و نیشتمان و بە درێژایی ژیانی بڕوای بە کەس نەدەکرد.

فەلسەفەی شۆپنهاوەر

شۆپنهاوەر پییوایە بوون لەسەر بنەمای فەلسەفە، خبرەو مەبەستە، هەموو ئەو شتانەی کە لە بووندا هەیە بەڵگەیەکی ڕاستگۆیانەیە لەسەر بەڕێوەبردنی بکەرێک و توانستی و حکمەت و...تاد، سەرنجی ئەوەی دەدا بوون لەسەر پەیڕەوێکی بەهێز و دروست و جوان دەڕوات، مەبەستێکی هەیە لە پێگەیشتنی، بۆ ئەم مەبەستەش هۆکار هەیە و لە هەمانکاتیشدا مەبەست هۆکارەکانی لە فەلسەفەی بکەرەکەیەوە سەرچاوە دەگرێت، پێشیوایە بکەرەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سروشت و مادە.

بنەمای فەلسەفەی شۆپنهاوەر:

1- بوون بریتییە لە مادەیەکی رەهاو جگە لە مادە هیچ شتێک لە بووندا نییە و هەندێک جار بۆئەمە دەگەڕێتەوە بۆ وێناکردنی خودی و وەهمە دەرونیەکان، کە هیچ ڕاستەقینەیەکیان لە دەرەوە نییە، بۆیە دەڵێت»هەستەکان حاڵەتێکی خودین، بەڵام تێگەیشتن و وێناکردنی خودی دەیگەیەنێتە هۆکاری دەرەکی، بۆیە وێنای بکەرەکەی لە کاتێکی سەربەخۆ لەو شوێنەی ئێمە دەکەین، بۆیە زانستی مادی بەسە بۆ لێکدانەوەی هەموو ئەو رەمزو لوغزانەی کە هەن.

2- زانست بریتییە لە ئیرادەو بیر: بیرۆکە لە وێناکردنی خودیماندا لە جیهانی دەرەوەیە، زۆرجاریش دەشێ ناڕاست و ناواقیعی بێت، بەڵام

ئیرادە بریتییە لە کرۆکی بوونی مادی ڕاستەقینە، زانست بریتیە لە ئیرادەیەکی گشتی تەواو، ئەم ئیرادەیەش غایەو ئامانجی هەیە و هەوڵی بەدیهێنانی دەدات، ئەمەش لەڕێگەی ئەو هۆکارانەوە دەبێت، کە خۆی دروستی کردوون و دایهێناون، هەموو شتێک لە بووندا لە بێگیانەوە بۆ مرۆڤ هەموویان ملکەچی ئەوی ئیرادە گشتیەن کە سروشت هەیەتی و هەمووشتێک لە ڕێگەیەوە گوزەردەکات.

3- ئیرادەی گشتی لە سروشتدا چاودێریکردنی بۆ ئەوەیە پاراستنی هەموو جۆرەکانی ژیانە، بۆیە گرنگی بە مانەوەی هەموو جۆرە گیاندارەکان دەکات وەک (ئاژەڵ، مێروو ....تاد)

4- ژیان هەمووی، بەڵکو بوون هەمووی ناخۆشی و خەم و ئازارە، هەرگیز لە بووندا هەمووی خۆشی نییە، چونکە مانای خۆشی نازانێت.

5- مردن دوژمنی ئیرادەی گشتیە و دەیەوێت ژیانی زیندووەکان لەناوبەرێت، بەڵام ئیرادەی گشتی شکستی پێدەهێنێت لە ڕێگەی غەریزەی سێکسیەوە، چونکە نەوەی نوێ دەخەنەوە و لە ڕێگەیەوە ڕێگری لێدەکرێت.

6- هۆکاری ئیرادەی گشتی لە جێبەجێکردنی غایەکەی لە بەرامبەر هزری مرۆڤدا بریتین لە عەقڵ و غەریزەی سێکسی. عەقڵ هۆکارێکە لە هۆکارەکانی گشتی کوێرانە، کاردەکات بۆ مانەوەی ئەو جۆرەی کە هەوڵدەدات و ئازار دەکێشێت خۆکوشتنی مرۆڤ ئازادییە لە ڕزگاربوون لە ژیان و ئازارەکانی، ئەگەر هەموو خەڵکی وایکردایە ژیان کۆتاییپێدەهات و ئیرادەی سروشتیش شکستیدەهێنا لە بەدیهێنانی مەبەستەکانی، لێرەوە ڕۆڵی عەقڵ دەردەکەوێت لە دروستکردنی ئیرادەداو هەڵدەستێت بە داهێنانی بیرەکان کە بوونیان نەبووە بەو ئامانجەی قەناعەت بە مرۆڤ بکات ئازارەکان قبوڵبکات.

بەڵام غەریزەی سێکسی رۆڵی ئیغراکردنی کوڕانە بە کچان بە پێچەوانەشەوە، ئیرادەی کوێرانەش وایکردووە ئەم غەریزەیە بەهێزترین غەریزە بێت لە کائینە زیندووەکاندا، ئەمەش بۆ بەرپەچدانەوەی مردنە، بۆیە لای شۆپنهاوەر بنەمایەکی سەرەکی ژیانی هەموو ئەم کائینانەیە، هەروەها پێیوایە سێکس برینیە لە کلیلی ڕەوشتی مرۆیی.

7- بوون هەمووی ناکۆکی و ململانێیە، چونکە غایەکانی کائینەکان تەواو نابێت و هەر غایەیەکیشیان بێتەدی، یەکێکی دیکە جێگەی دەگرێتەوە، ئەم شەڕکردنەش بەپێی جیاوازی کائینەکان بەپێی هەستپێکردنەکان دەگۆڕێت ، هەژارەکان زۆر لە ژیانێکی ناخۆشدا دەژین و ژیانیان خاڵیە لە خۆشی و پڕە لە ناخۆشی، بەڵام دەوڵەمەندەکان لە ناخۆشیدا دەژین، بەڵام ئازارەکان ماندووکەرن.

بوونی ناخۆشی لەوەوەیە کە ژیان گۆڕەپانی جەنگەکانە و هیچ کائینێک تێیدا بە زیندوویی نامێنێتەوە، ئەگەر لەسەر حسابی کەسێکی دی نەبێت، ئاژەڵە دڕندەکان مرۆڤ ڕاودەکەن و مرۆڤ ئاژەڵەکان و هەمووان دارو درەخت و هەواو ئاو ...تاد

8- لەگەڵ ئەوەی هەموو ئەو بەڵگانە دەهێنێتەوە کە ژیان ئازارو ناخۆشیە، لەگەڵ ئەوەشدا ژیان وەلادەنێ و هەوڵی خۆکوشتن دەدات بۆ ڕزگاربوون لە ناخۆشیەکان.

هەندێک لە وتەکانی شۆپنهاوەر:

- ئیرەیی بەرزترین پلەی ڕێزە لە ئەڵمانیادا

- لەدەستدانی شتێک هەندێک جار فێری نرخەکەیمان دەکات.

- زۆر بە دەگمەن بیر لەوە دەکەینەوە کە هەمانە، بەڵکو ئێمە بیر لەوە دەکەینەوە کە نیمانە.

– هەموو کەسێکی بێعەقڵ دەتوانێت مێروویەک بکوژێت، بەڵام هەرچی زانای دنیا هەیە ناتوانن دانەیەک دروست بکەن.
– هەموو کەسێک دەتوانێت چی دەوێت بیکات، بەڵام ناتوانێت ئەوەی دەیەوێت بیکات.
– سامان وەک ئاوی دەریا وایە چەندێکی لێبخۆیت تینویەتی ناشکێنێت، ئەمەش بۆ ناوبانگی دەبێت.
– ئگەر دەتەوێت هەمووان سەرت بۆدانەوێنن، سەرەتا خۆت سەرت بۆ عەقڵ دانەوێنە.
– ئەو کەسەی کارێک لەسەر بنەمای عەقڵ بکات، دووچاری هەڵە نابێت.

سەرچاوەکان:

– مذاهب فکری معاصره، عرض و نقد، دکتر محمد مزروعه، 2004
– شوبنهاور و فلسفه التشاوم، وفیق عزیزی، فارابی، لبنان، 2008
– فرد فی فلسفه شوبنهور، فواد کامل، مصر، 1991

شۆپنهاوەر...... فەیلەسوفی رەشبینی

بۆ عەرەبی: حسونە المصباحی

لەعەرەبییەوە: سەلاح سەعید ئەمین

ئەرتۆ شۆبنهاوەر 1788–1860 ز ناسراوە بەفەیلەسوفی رەشبینی ،ئەم وتانەی خوارەوە کەپوختەی فەلسەفەی ئەو پێکدەهێنێت پێش ئەوەی کتێبە بەناوبانگەکەی « العالم کارادە وتمپل»چاپ بکات نوسیونی،شۆبنهاوەر خۆی کۆمێنتێکی لەسەرکتێبەکەی هەیەو دەڵێت:»ئەو پەڕانەی کەلەشاری «درسدن» لەنێوان سالآنی 1804– 1818ز نوسیومن کۆی فەلسەفەی من پێکدەهێنێت، وەک چۆن دیمەنێکی سروشتی جوان لەتەمومژی بەیانیانەوە دەردەکەوێت،گرنگە ئاماژەش بەوە بکەم لەسەرەتایی ساڵی 1814 کەئەو ساڵەی تێیدا گەیشتمە تەمەنی 27 ساڵی فەلسەفەی من لەسەرەتاوە تاقۆناغی مام ناوەندی بڕی.

*کاتێک بوون و ژیان بارێکی رێپێدراو و خوازراوبێت، ئەوا هەموان بـەرەو باری نائاگایی دەڕۆن لەخەوداو بەشادییەوە لەخەو هەڵدەسن،لەکاتێکدا پێچەوانەکەی ئەوەیە کەرووەدەدات: هەموان بەشادییەوە بەرەو خەو دەرۆن و بەناخۆشیەوە رادەبن.

*ئـای... لەو پانتاییەی لەنێوان سەرەتایی ژیان و کۆتاییەکەیدا هەیە،ژیان بەگەرمی و خۆشیەوە دەستپێدەکات، پاشان بەتێکشکانی ئەندامەکان کۆتایی دێت لەناو بۆنێکدا کەجەستەرزاڵ رزاڵ دەکات،ئەو رێگایەی کەلەسەرەتای ژیانەوە تا کۆتاییە مەرگبارەکەی بەردەوام دەبێت،دژو پێچەوانەیە لەگەڵ خۆشیەکانی ژیانماندا :منداڵی شادیهێنەرە ،پیرێتی

خەفەتهێنەرە ئەمە واناکات ژیان هەڵەیەک بێت ئاکام و ئەنجامەکەی زیاترو زیاتر دەربکەوێت؟

*مرۆڤی عەقڵ تەندروست،ئەوەی کەلەنێوان شێت و عەقڵ نەخۆشدایە وەک ئەو کەسە وایە کەکاتژمێرێکی چاکی هەیە،دەڕوات بۆ شارو لەوێ چەند کاتژمێرێک هەیە کەبەرێکوپێکی تەوقیت نەکراون،ئەو تەنها ئەو کەسەیە کە»کات»بەرێکوپێکی دەزانێت، لەکاتێکدا ئەمە هیچ هاوکارییەکی ئەو ناکات،کاتژمێرەکانی شار هەموو هەڵە تەوقیتکراون و دەشزانن کاتژمێرەکەی ئەم رێک تەوقیتکراوە.

*ئەو پرسیارەی کەلەبارەی پێویستبوونی هاوسەرگیری یان پێویست نەبوونیەوە دەخرێتەروو، دەمانبات بۆ چەند مەسەلەیەکی تر،لەوانە:ئایا پێویستیە زایەندییەکان زیاتر پێویستن، یان پێویستیە خۆراکیەکان؟

*ئێمە هەمووومان قەرزاری مردنین و بەنائارامیشەوە بیر لەم قەرزە دەکەینەوە،ئایا مردن بەڵگەی ئەوە نییە کە بوونی ئێمە هەڵەیە؟

*ئێمە بەمردن سەرەخۆشی لەخۆمان دەکەین بۆ رووبەرووبونەوەی مەینەتیەکانی ژیان، بەمەینەتیەکانی ژیانیش بۆ رووبەرووبونەوەی مەرگ، ئای... چەند بارودۆخێکی جوانە!

*ئێمە بانگکراوین بۆ ژیان بەخواستێکی وەهمی و بۆ چێژێکی حیسی و هەڕەشەش لەم ژیانە دەکەن بەترسی وەهمی...بەدڵناییەوە ئەوەش مردنە.

*دەڵێن ئاسمان دوای مردن لێپرسینەوەمان لەگەڵ دەکات لەسەر ئەوەی لەژیانی دنیادا کردومانە،من گومانم هەیەو ئێمە دەتوانین پێشوەخت لەو بپرسینەوەلەسەر»گەمەی قورس»ژیان مان کەسەپێنراوە بەسەرمان، بێ ئەوی بزانین بۆچی ؟و بۆ چ مەبەستێکە؟

*خەریکە گرنگی نەدەم بەبەشداریکردن لەشەڕەفەلسەفیەکانی سەردەمەکەمدا،مەسەلەکە لای من وایلێهاتوەهیچ جاوازییەکی نییە لەوخەڵکە ئاساییەی کەدەرژێنە شەقامەکانەوە بۆ بەشداریکردن لەشەڕەکاندا.

*شکۆمەندی ،دادگای پوچەڵکردنەوەی بڕیاری هاوچەرخەکانە.

*کاتێک گەنجی ژیان وادەردەکەوێت کەزۆر درێژە، کاتێک بەرەو پیری دەڕۆیت دەردەکەوێت»ژیان» زۆر کورتە.

*دەوتـرێ پیسی لـەرۆژی دواییدا سزای هەیە، بەڵام گەمژەیی لەژیانی دنیادا سزای هەیە.

*زۆرینەی خەڵک بڕوایانوایە کتێب وەک هێلکە وایە، دەبێت بەتازەیی بەکاربهێنرێت، لەبەرئەم هۆیەیە بەردەوام هەوڵ بۆ ئەوە دەدەن کەتازەو نوێیە.

*بەروونی تەماشای باروگوزەرانی مرۆڤایەتی بکە، پاشان بنۆرە سەردەمەکەی خۆت، دواتر سەیری حاڵی زانایانی ئەڵمانیا بکە،توشی سەرسورمان دەبیت،ئەوکات دەست بەبەڵگەکانتەوە دەگریت و لەخۆت دەپرسی:ئایا مرۆڤایەتی شێتە یان من؟

* لەکارەساتێک رزگارمان دەبێت بۆ ئەوەی لەبەردەم کارەساتێکی تردا خۆمان ببینینەوە،لەکارەساتی نیشتیمانی گەلێک هەڵدێین، بۆ ئەوەی بەکارەساتی گەلێکی تر ئاشنابین کەئەمیان لەوەی پێشو خراپترە،ئایا ئاسمان لەم شێوی فرمێسکە رزگارمان دەکات؟

*بەختەوەری جگە لەخەون هیچی تر نییە بەڵام ئازار حەقیقەتە، بەڵام ئێمە کاتێک لەئازار رزگارمان دەبێت حەزەکانمان بەبەختەوەرییەک فریوماندەدەن کەبوونی نییە، ڤۆڵتێر لەم روەوە ژیان بە»گەمەیەکی قورس» وەسفدەکات.

*خۆکوژی ئەزمونێکە،پرسیارێکە رووبەرووی سروشتی دەکەینەوە و چاوەروانی وەڵامی لێدەکەین،ئێمە دەپرسین ئەو گۆرانکارییە چییە کەمردن بۆ بوون و بۆ مەعریفەی مرۆڤ دروستیدەکات؟

*کەسێک چێژ لەخستنەوەی مناڵ دەبینێت، بەڵام ئەویتر«نەوەکەی» ناچارە بەوەی بژی و ئازاربکێشێ و دواتریش بمرێت.

*ئایا دەتانەوێت ئەو خەونانە بزانن کە هاملێت باسیان دەکات،ئەو خەونانەی کەرەنگە لەخەوی مردندا رووبدەن؟سەیری خۆتان بکەن! بوونی ئێستامان ، ئەم دنیایە ،ئەم ژیانە: ئەمانە خەونەکانن.

*مۆزیک لەبارەی شتەکانەوە قسەناکات،بەسادەیی مۆزیک لەبارەی چێژو ئەشکەنجەوە قسەدەکات، کەهەردووکیان حەقیقەتی ئیرادەن، هەرلەبەر ئەوەیە راستەوخۆ پەیوەندی بەعەقڵەوە هەیە نەک دڵ.

*وەک چۆن تیشک دەرناکەوێت ئەوکاتە نەبێت لەسەرشتەکان رەنگدەداتەوە، بەهەمانشێوە شکۆمەندیش بەدەست نایەت لەریگەی شکۆوە نەبێت.

*زۆرجار مناڵان وەک لەرێ لادەرانی بێتاوان دەردەکەون کەسزای لەسێدارە نادرێن، بەڵکو بەژیان حوکم دەدرێن، تەنانەت پێش ئەوەی گوێبیستی هۆکاری حوکمەکەیش بن.

سەرچاوە:رۆژنامەی«العرب» ی لەندەنی ،ژمارەی رۆژی :20 نۆڤەمبەری 2009ز

چەمکی بلیمەتی لای شۆپنهاوەر

لە عەرەبییەوە: یاسین عومەر

چەمکی بلیمەتی چ فەلسەفەو چ لەسەرجەم زانستە مرۆییەکانی دیکەدا، جێگەیەکی دیارو بایەخداری داگیر کردوەو مرۆڤی بەخۆیەوە سەرقاڵکردوە، بەتایبەتی سەبارەت بە سەرچاوەکانی بلیمەتی کە هەندێک کەسی لە هەندێکی تر پێ جیادەکرێنەوە، سەرئەنجامیش ئەم کارە چەندان بیرە بۆچوونی بەدەربەستی قووڵ و جیاوازی هێناوەتە ئاراوە.

فەیلەسوفی ناوداری ئەڵمانی ئارتۆر ئارسەر شۆپنهاوەر لەدوو تویی کتێبی (جیهانی ویست و وێنا)دا کە ساڵی (1818ز) نووسیویەتی، ئەم چەمکەی وەکو چەمکێکی فەلسەفی و دەروونی باس کردووەو پەیوەستیکردوەتەوە بە فەلسەفەی بوون و جوانیناسی و هونەر و داهێنان و ڕەوشتەوە، بەچەشنێک بایەخی بەم چەمکە داوە، کە ژمارەیەکی زۆر لاپەرەی بۆ تەرخان کردووە، هەندێ شتیش خۆی بەسەر نووسینەکەدا سەپاندووە کە گرنگترینیان سروشتی ئەو سەردەمەیە کە ناوبراو تیایدا ژیاوە (چەرخی نۆزدە)، پاشتریش هەرەیک لە نیچەو هیگلیش دایانە پاڵی، ئەمە جگە لەو فەیلەسوفە ئەڵمانیانەی پێشیکەوتوون وەکو کانت و فیختەو...هتد.

شیکردنەوەو باسکردن و چارەسەرکردنی چەمکی بلیمەتی، بۆ یەکەمجار لە بیری فەلسەفیدا لەسەر دەستی شۆپنهاوەر بۆچوونێکی پتەوی بۆ ئەم چەمکە وەدەستهێناو خستیە دوو تویی فەلسەفەی بوونەوەو مەعریفەشی گرێدایەوە بەخەیاڵ و شێتی و منداڵی و چاکەوە، ئەمە سەرباری ئەو توێژینەوەی کە بۆ سیماکانی بلیمەتی کردوویەتی، کە دواتر دێینە سەری

و ڕوونی دەکەینەوە. ئەم لێکۆڵینەوەیەشمان تایبەتە بەچەمکی بلیمەتی وەکو زاراوەیەکی فەلسەفی و هەڵوێستی دەروونناسی لەبارەیەوە، ئینجا ڕۆچوونە ناوەوەیەکی قووڵی هەمەلایەنە بۆ تێڕوانینی شۆپنهاوەر لەبارەی بلیمەتییەوە، پاشانیش شیکردنەوەو بەراوردێکە لەگەڵ ئەوانەی پێش خۆی و پاش خۆیدا.

بلیمەتی

زاراوەیەکی دیاریکراوە لەفەلسەفەداو بریتییە لەکۆمەڵێک بەهرەی سروشتیی بەرز کە دەبێتە مایەی سەرکەوتنی خاوەنەکەی، لای هەندێ لە فەیلەسوفان بریتییە لە سروشتێکی خێرا، یان زەینڕوونییەکی بەهێز، یان ئارامییەکی درێژخایەن، یان وزەی ئەفراندن و داهێنان، یاخود توانایەکی لەڕادەبەردەر بۆ شیکردنەوەو ئاوێتەکردن و..هتد.

ئەگەر بلیمەتی درایە پاڵ کەسێ ئەوا بەمانای ئەوەی ئەو کەسە لە توانای سروشتی و تایبەتمەندیی خۆی بەهرەمەندە، بۆ نمونە دەڵێین ئەفلاتون، خۆ ئەگەر ئەم چەمکە درایە پاڵ بەرهەمی تاک، یان کۆ، ئەوا بەمانای ئەوەی ئەم بەرهەمانە ڕەسەنن.

ئێمە بەڕوونی ئەم دیاریکردنە زاراوەییە لای شۆپنهاوەر دەبینین کە دەیلکێنێت بەگەڕان و سروش و زەینڕوونی و ڕۆچوونە ناوەوە بۆ قوڵایی شتەکان، دەروونناسیش کە لە هەڵسوکەوتی فەردی مرۆڤەکان دەکۆڵێتەوەو بایەخ بەدەرخستنی جیاوازیی دەروونی و ئەقڵی نێوان مرۆڤەکان دەدات، هەڵوێستی تایبەتی خۆی لە بەرامبەر ئەم چەمکە هەیە کە لە گۆشەنیگای قوتابخانە جیاوازەکانەوە بیروبۆچوونی خۆیان لەمەڕ سەرچاوەکانی بلیمەتی و سروشتی بلیمەتی و پەیوەندیی بی شێتی و فاکتەرە باڵابووەکانەوە دەستنیشان کردووە.

لەم زانستەدا، بلیمەتی بەمانانی پێگەیشتن، کە لای هەندێ کەس هەیەو ڕەوشتی ڕۆشنبیری باو داوایدەکات، لەبەرئەوە پەیوەندییەکی توندوتۆڵی بە ناوبانگەوە هەیە، لە واتا دەروونییە نوێکەشیدا بەواتای ئاستە بەرزەکانی زیرەکی و توانا هزریە مەعریفیەکان.

ئێستاش بەکورتی ئاماژە بەو تیۆرە دەروونیانە دەدەین، کە بایەخیان بەخوێندنەوەی بلیمەتی داوە کە بریتین لە:

تیۆری نەخۆشی

ئەم بیردۆزە بە جۆرێک دەڕوانێتە بلیمەتی شیدەکاتەوە، وەکو ئەوەی کە بلیمەتی دەرکەوتەی نەخۆشییەک بێت و توشی هەندێ کەس ببێت، هەروەها پێیوایە پەیوەندییەکی یەکجار توندو تۆڵ لەنێوان بلیمەتی و شێتی و تیۆری شیکردنەوەی دەروونیدا هەیە، کەلەسەر بنچینەی هێزی پاڵنەری دەروونـی بۆ سەرکەوتن (کە لەجەختکردنەوەی ئەم هۆکارەدا تاڕادەی زیادەڕۆییکردن پێدادەگرێت)، ڕاوەستاوە

تیۆری وەسفی

لەڕاڤەکردنی ئەم چەمکەدا واوتر دەڕوات و پێیوایە کەسی بلیمەت لەسەرجەم تواناکانیدا، دابڕینێکی تەواو لە کەسی ئاسایی دادەبڕێت، ئەم چەشنە ئەم تیۆرە پێیوایە جیاوازی لەنێوان کەسی داهێنەرو کەسی ئاساییدا، زۆرتر لەجۆردایە وەک لە پلە.

تیۆری چەندایەتی

زانستیانەتر ئەم چەمکە ڕاڤە دەکات، کە لەناوەڕۆکدا ملکەچی توێژینەوە ئەزمونگەرییەکانی پێوانی ئەقڵییە، کەواتە لای ئەم بلیمەتی بریتییە لە جیاکردنەوەی ئاستە جیاوازەکانی زیرەکی و توانا ئەقڵییە مەعریفییەکان کە زیرەکیش لەخۆ دەگرێت.

چەمکی بلیمەتی لای شۆپنهاوەر

لە فەلسەفەکەی شۆپنهاوەردا بلیمەتی پەیوەندییەکی پتەوی بەتیۆری مەعریفەوە هەیە، ئەمەش لەبەرئەوەی کە کەسی بلیمەت تەنها بەهۆی زانیاریی زەینڕوونییەوە لە خەڵکی ئاسایی جیا دەکرێتەوەو بەشێوەیەک دەچێتە قوڵایی شتەکانەوە، کە لەگەڵیاندا دەبێتە یەک.

ئەم بلیمەتییە خاوەنی توانایەکی مەعریفی، یان توانای پەیبردن، یاخود تێڕامانی گەورەیە لەهەموو بوون، واتە نموونەی تاکێکە کە عەقڵی خۆی لە کۆتی ئیرادە رزگار کردبێت، ئەمەش چ کاتێک؟ ئەمە لە چرکەساتێکی دەستنیشانکراودا، کە چرکەساتی تێڕوانی بابەتییە، کە مەبەستی شۆپنهاوەر لێی بەرزکردنەوەی بلیمەتە لە (بەش)ەوە بۆ (گشت)، تا بەم شێوەیە لە ڕێ دیارەوە وێنە دەربخات و پاشان بیخاتە بەرچاو، هەر ئەمەشە نهێنیی بلیمەتی، ئەویش بە گەیشتنە هەقیقەتی بابەتی و ناوەڕۆکە گشتییەکەی، بە بێ هەڵاواردن و بەپەڕی ڕوونی ئاشکراییەوە.

لای شۆپنهاوەر ریگەی گەیشتن بەم جیاوازییەی بلیمەت بەهۆی مەعریفەی زەینڕوونییەوە دەبێت، کە بریتییە لە رەوشێکی مەعریفی و راستەوخۆ لەگەڵ خودی شتەکاندا مامەڵە دەکات بەبێ ئەوەی هیچ ڕاسپاردەیەک لەگۆڕێدا بێت، بەڵکو بەهۆی ئیعتباری خودی زاناکانەوە واتە ئەوانەی دەربارەی بابەتە هەستپێکراوەکان، قوڵبوونەوەیەکی فراوان و راستەوخۆیان هەیە، هەرلەبەرئەوە شۆپنهاوەر لەبارەی ئەم زانیارییەوە دەڵێت: (لەناوەڕۆکداو پێش هەموو شتێ ئەم مەعریفە وێنایەکە)، بەلام ئەم وێنایە خۆی چییە؟ لێرەدا شۆپنهاوەر دەڵێت: (زانیارییەکی سەرەتاییە کە پێویستە لەبەرچاو بگیرێت).

لەبەرئەوە هەر کارێکی هزری کە کەسی بلیمەت پێی هەڵدەستێ برێتییە لە پەیوەندییە راستەوخۆکانی زەینڕوونی، ئەو کێشە گەورەیەی کە ئێمە لێرەدا بەشوێنیەوەین، خودی ئەو پەیوەندییەیە: بوون هەست پێکراوە، ئەوەش دەزانین کە دەربارەی بوون جگە لەوەی دیاردەیەکەو لەبەردەم زەینڕوونیدا هێنراوەتە گۆڕێ هیچی تر نییە، کەواتە جۆری ئەو زانیارییەی کە بلیمەت پێیدەگات، برێتییە لە زانیارییەکی زەینڕوونانە، کە لای شۆپنهاوەر دەدرێتە پاڵ هەستەکانی کەسە بلیمەتەکە، لەگەڵ زیادکردنی مۆرکی سۆفیەتی بۆی، کە دەڵێت: (هەر تەنها بە زەینڕوونی چۆنیەتی و چییەتیی تایبەتی و راستەقینەی شتەکان ئاشکرا ناکرێت و ڕوون ناکرێنەوە، بەڵکو وێناکردنەکان و بیرۆکەکان جگە لە ئەبستراکتکردن (واتە تەمسیلکردنی بەشە بەشی زەینڕوونی) هیچی تر نین، ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی دیکەوە پەیوەستە بە زەینڕوونییەوەو لای ئەمیش زەینڕووی برێتییە لە (شتێم لەناو خۆیدا)، کە پێشتر (کانت) بەدوورودرێژی لەکتێبی (ڕەخنە لە ئەقڵی ڕەها)دا باسی کردووە. (شت لەناو خۆیدا) لای شۆپنهاوەر بەم شێوەیە دیاریدەکرێت: (ویست بەدەر لە کات و شوێن بەجیا لە ڕووی دەرەوەی دیاردەکانی وانەکەیەو لەمەش زیاتر هەڵناگرێت، زەینڕوونیش، ئاشکرایە بۆ شتێکە کە لەدەرەوەی خۆماندایە، بەجۆرێک کە کارگەیەکە لە چۆنێتی بووندایە)، شۆپنهاوەر رێگەی مەعریفەی زەینڕوونی بۆ خودی شتەکانمان بۆ باسدەکات هەرچەندە پەنهان و تاریکیش بێت، بە چەشنێک کە هەوڵدەدات لە خیانەتەوە بمانخاتەوە قەڵاکەی خۆی، ئەو قەڵایەی کە هەموو هێرشەکانی دەرەوە لە دژەتێکردنیدا ناکام ماونەتەوە. لێرەوە (شت لەناو خۆیدا) برێتییە لە شتێک لەناو خۆیدا، کە ناتوانێت بپەڕێتەوە بۆ هۆشیاری ی ڕەها بە گونجانێکی تەواوە نەبێت. واتە (شت لەناو خۆی)

دایە کە هۆشیارییەک لەمەڕ خۆی وەردەگرێت، هەر هەوڵی بۆ زانینی شت لەناو خۆیدا بەشێوەیەکی بابەتیانە بریتییە لە پەیوەستبوون بە ئارەزوویەک بۆ جێبەجێکردنی ئەم لێکدژییە.

گەیشتنە چییەتی (شت لەناو خۆیدا) کاری سەرەکی و ئەرکی سەرشانی کەسی بلیمەت بەتەنها، چونکە وەکو شۆپنهاوەر دەبینێت مرۆڤەکان بەگشتی لە ئیرادەیەکی زۆرو مەعریفەیەکی کەم بەهرەمەندن، بەڵام مرۆڤی بلیمەت زۆرترین مەعریفەو کەمترین ئیرادەی هەیە، لەبەرئەوە مەدلولی وشەی بلیمەتی وەک ئاماژەیەک بۆ باڵادەستیی مەعریفە بەسەر ئیرادەدا هاتووە کە باڵادەستییەکی تەواو چەسپیوو بەهێزە، لێرەدا شۆپنهاوەر دەڵێت: (ئەقڵی مرۆڤ ئەگەر وازی لە ئیرادە هێنا، دەتوانێت بابەتەکان وەک چۆن خۆیان هەن، ئاوا بیانبینێت).

بلیمەتی ئەو ئاوێنە ئەفسوناویەمان دەداتە دەست، کە هەموو ئەو پێداویستییە گرنگانەی تێدا بەدیار دەکەوێ کە لەسەر رووی روناکیەکەدا کۆکراوەتەوە، وەلی هەموو شتە شکڵی و نامۆکان دوور دەخاتەوە، بەڵام بابەتی مەعریفەی زەینڕوونی لەلای بلیمەت وەکو پێترۆ ئاماژەمان پێدا (ئایدیا)یەکە کە شتە گشتی و سەرتاپاگیریەکان دەردەخات، نەک بەشبەشی شتەکان یان نمونە ئەفلاتونیەکە کە خۆی لە بەش بەشی شتەکاندا دەردەخات، تایبەتمەندێتی و خاڵی جیاکەرەوەی شۆپنهاوەر بۆ بلیمەتی بریتییە لە تێروانینی گشتی لەبەشێکدا، بەڵام مرۆڤی ئاسایی لە بەشدا تەنها بەش دەناسێت، بەواتایەکی دیکە ئەو پێیوابوو دوو جۆر ئەقڵ هەیە:

یەکەم: ئەقڵێک کە ملکەچی بنەمای (علە)یە کە لە زانیارییەکانی ژیانی رۆژانەماندا بەکاریان دەهێنین.

دووەم: ئەقڵێک کە لە کۆنترۆڵ و باڵادەستیی ئیرادە رزگارمان دەکات و ملکەچی هیچ بنەمایەکی (علە) نییە، کە ئەقڵێکی ئازادەرو بەم ئازادییەش ئەو توانایەمان پێدەبەخشێت کە تەئەمولی ئایدیا بکەین، لێرەدا بلیمەت لە جیهانێ ڕادەمینێ جیاوازە لەو جیهانە بینراوەی خەڵکی ئاسایی دەیبینن، کە بریتییە لە جیهانی نموونەیی، کە ئەوپەڕی واقعی و بابەتییە لای شۆپنهاوەر و پێیوانییە بەرئەنجامی خەو و خەیاڵ بێت.

بەڵام پەیبردن بە بابەتی بلیمەتی کە بریتییە لە ئایدیا، لە رێی خەیاڵکردنەوەوە پێکدێت کە شۆپنهاوەر پێیوایە (واتە خەیاڵکردنەوە) سەرەکیترین توخمی بلیمەتییە، تەنانەت هەندێکجار لە لای یەکسان دەبێت بە بلیمەتی، یان یەکێکیان فەرزی ئەوی دیکەیان دەکات، خەیاڵکردنەوە کارێکی پێویستە بۆ بوونی بلینەت، ئەو پێویستیەشی لەوەوە دێت، کە ئاسۆی ئەقڵی و مەعریفیی بلیمەت فراوانتر دەکات. تا هەموو ئەو شتانە ببینێت کە دەکەونە پێش بابەتە ئامادەکەی بەردەمی.

خەیاڵکردنەوە چ لە رووی چەندایەتی و چ لە رووی چۆنایەتییەوە یارمەتی بلیمەت دەدات پەی بە ئایدیا ببات، بەڵام پەیبردنێکی زەینڕوونانەی شلگیر، زانیاریی بلیمەت لەبارەی ئایدیاوە سنوردارە بەو بابەتانەی کە بەکردەوە لەناو خۆیاندا نیوەناچڵ و کەموکورتن، بەڵام حەیاڵکردنەوە ئاسۆی بلیمەت فراوانتر دەکات، تا ئەو بوونە زاتی و واقعی و بابەتە کردەوەییانەی بەردەمی تێپەڕێنێ، بەمشێوەیە جگە لە نموونەی هەبوو (واتە ئەو نمونەیە کە هەیە و لەبەردەستدایە) نموونەی شیاویش لەخۆبگرێت، لەلایەکی ترەوە پەیبردن بە نمونەی شیاو بەکردەوە لای شۆپنهاوەر پێویستی بە بڕێکی زۆر لە خەیاڵکردنەوە هەیە، چونکە ئەو بابەتانەی کە خود تەمسیلیان دەکات، پیت بە پیتی نموونەکە لەخۆناگرێت، بەڵکو بەشێوەیەکی شێواو

و کەموکورتە، بۆیە بۆ ئاشکراکردنی نموونە لەبەشە کەموکورتەکاندا خەیاڵکردنەوە پێویستە، هەر ئەمەشە مەبەستی شۆپنهاوەر لەفراوانکردنی بڕی پەیبردنی مەعریفی بۆ بابەتە جۆزئیەکان، بەلام ئەم خەیاڵکردنەوەیەی کە باسمانکرد نابێتە هۆی بلیمەتی لای شۆپنهاوەر، هەرچەندە شۆپنهاوەر دایدەنێت بە پێویستترین شت، واتە هاوشانی لەنێوان بلیمەتی و توانای خەیاڵکردنەوە ئەوە ناگەیەنێت، کە بوونی یەکێکیان بوونی ئەوی دیکەیان بسەپێنێت، لێرەدا تەلازومی یەک لایەنە بریتییە لە بلیمەتی، شۆپنهاوەر دەڵێت پیاوی ئاسایی کە خاوەنی زیرەکییەکی مامناوەندیە رەنگە لە بڕێکی زۆر لە خەیاڵکردنەوەش بەهرەمەند بێت، بەڵام مەرج نییە ببێتە بلیمەت.

بلیمەت کێییە؟

لەپاش ئەوەی بلیمەتی و ماهیەتی ئەم چەمکەمان لای شۆپنهاوەر رونکردەوە، بەپێویستی دەزانین سیماکانیش (واتە سیماکانی بلیمەت) ی لولا دەست نیشان بکەین، چونکە پەیوەندییەکی راستەوخۆو پتەوی بە بلیمەتییەوە هەیە، کە شۆپنهاوەر لە رووی فەلسەفی و دەروونییەوە دیاریکردوون، کە ئەوانیش لە کۆمەڵی کارو مەسەلەدا کە پەیوەندییان بەخودی بلیمەتەوە هەیە قەتیس دەبن، کە بریتین لە:

بلیمەتی و شێتی

پەیوەندی نێوان بلیمەتی و شێتی لای شۆپنهاوەر لە لێکچوونێکی گەورە بەهرەمەندە، هەردووکیان (واتە شێت و بلیمەت) زۆرتر پەیوەستن بەهەنوکەوە وەک لە رابردوو، یاخود داهاتوو، لەناو شتەکاندا زیاتر بایەخ دەدەن بەشتێ، هەتا ئەگەر ئەو شتە لای کەسانی دیکە بێبایەخیش بێت، بەڵام شێت و بالیمەت زۆر بەدڵگەرمیەوە گرنگی پێدەدەن، هەرچەندە شێت بنەمای سەبەبیەت لەبیرکردنەوەی خۆیدا بەکارناهێنێت، هەر

ئەمەشە خاڵ بەیەک گەیشتنی نێوان شێت و بلیمەت، بلیمەت پەیوەندییە سەببییەکانی نێوان شتەکان پشتگوێ دەخات، لەشتەکاندا نە پەیوەندیە سەبەبییەکان دەبینێ و نە بەدواشیدا دەگەڕێت، ئەمەش هەر لەبەرئەوەی کە کەسی بلیمەت هەوڵدەدات ببێتە خودێکی مەعریفی پوخت، وەک هەر بوونەوەرێکیی دیکەش لەڕاستییە بەراییەکانی خۆی رادەمێنێت.

یەکێکی تر لە خاڵە لەیەکچووەکانی نێوان کەسی بلیمەت و مرۆڤی شێت ئەوەیە، کە هیچیان بەسەر دەروونی خۆیاندا زاڵ نین و کۆنترۆڵیان بۆ ناکرێت، بەواتایەکی دیکە لەکاتی مامەڵەکردنیان لەگەڵ شتەکاندا، هەموو دیسپلینەکان ون دەکەن. بلیمەت بایەخ بەتێگەیشتنی واتای ژیان دەدات، کە بەگشتی هەواڵێکە بۆ تێگەیشتنی وێنەی شتەکان، نەک دابەزین بۆ زانینی پەیوەندیی خۆی بەو شتانەی کە دانیان پێدا دەنێت، ئاشکراترین شتێکیش کە جەخت لە پەیوەندیی نێوان شێت و بلیمەت دەکاتەوە، سەروبردەی ژیانی هەندێ لە کەڵە مەزنانی مێژووە لە چەشنی ژان ژک رۆسۆ و بیرۆن و زۆرێکی دیکە لەوانەی ژیانیان بە شێتی کۆتایی هاتووە.

بلیمەت و منداڵی

یەکێک لێکچوونەکانی دیـەی بلیمەت، پەیوەندییەتی لەگەڵ هەڵسوکەوتی منداڵاندا لە رووی تایبەتمەندییە دەروونییەکانەوە، لە قۆناغی منداڵیداو لە حاڵەتی بلیمەتیدا دەبینین ئامێری مێشک و ئەعساب بە بەراورد لەگەڵ باقی ئەندامەکانی دیکەی لەشدا، لەوپەڕی پەرەسەندندان، لەلایەکی ترەوە دەبینین ئەندامی زاوزێی منداڵ لەقۆناغێکی درەنگدا گەشە دەکات، ئەمەش بەمانای ئەوەی کە لە قۆناغی منداڵیدا، مەعریفە بەسەر ئارەزووی سێکسیدا باڵادەستدەبێت، کەواتە منداڵ خۆی لەخۆیدا مەعریفەیەکی پوختە، لێرەدا روون دەبێتەوە کە شۆپنهاوەر بلیمەتی گرێدەداتەوە بە منداڵییەوە،

ئەویش بە پشتبەستن بە ئەرکە مەعریفیەکان، یاخود سروشتیی بۆچوون و ئێرامانەکان کە بلیمەتی پێ جیادەکرێتەوە، کە ئێرامانێکی پاک و خاڵیە لە ئیرادەو بەم شێوەیە زۆر تایبەتمەندیی منداڵی لەخۆی دەگرێت.

یەکێکی دیکەی لەخاڵە هاوبەشە لەیەکچووەکانی منداڵ و بلیمەت ئەو سادەو ساکارییەیە کە رووخساری بلیمەت دەگرێتەوە، کە دەڵێی نیگای حەپەساوی منداڵانە کاتێ دەڕواننە چوار دەوریان، کە ئەمەش بۆ خۆی و بەیەککاتدا حەپەسانێکی پرسیاراوی و ئێرامانێکی بایەتیی پۆخت و پاکژ کۆدەکاتەوە.

بلیمەت و خەفەت

یەکێ لە سیماکانی تری بلیمەتی خەم و چەرمەسەریە، شۆپنهاوەر پێیوایە خەفەت هاوپەیمانی بلیمەتەو بەساتێ لێیجیانابێتەوە، هەتا ئەو تیشکەی کە ئەقل رووناک دەکاتەوە بەهێزتر بێت، ئەوا پەیبردنی ئەقڵ بۆ رەوشی خراپی خۆی وردترو ئاشکراتر دەبێت، سەرباری ئەوەی کە هەمیشە وا دەردەکەوێت بلیمەت نغرۆی خەم خەفەتە، کەچی هەندێ جار وادەردەکەوێت، کە خەرمانەیەک لە بێگەردییەکی نەوشکۆفە چواردەوری تەنیبێ، کەوەک کێوێکی سپی لوتکەکەی هەمیشە بەرز دەنوێنێ و هەندێ جار تەمومژ چوار دەوری داپۆشیوە. بەڵام هەر ئەوەندەی سپێدە هەڵهات تەمومژەکان دەڕەوێنەوە، تەنانەت لوتکەکەشی لەژێر تیشکی خۆردا سوور هەڵدەگەڕێت.

سەبارەت بە چەرمەسەریش، بلیمەت خۆی سروشتی شەتونانە هەڵکەوتووە، بەرای شۆپنهاوەر ئەمەش لەبەرئەوەیە کە بلیمەت لەپێناوی ئامانجە تایبەتەکەی خۆیدا، قوربانی بە کامەرانییە تایبەتییەکەی خۆی دەدات، لەمەش بترازێ هیچ کارێکی تری پێناکرێت، بەم شێوەیە پایەمە مەزنەکەی

خۆی پێشکەش بە ژیان دەکات، بەڵام خەڵکانی دیکە پێچەوانەی ئەمە دەکەن، لەبەرئەمەیە کە خەڵکانی دیکە لای شۆپنهاوەر گورە نانوێنن، بلیمەتیش کە مەزنە لەبەرئەوەیە کارەکەی پەیوەستە بەهەموو سەردەمێکەوە، رێک وەک کلکدارێم وایە بەدەوری ئەستێرەکەیدا بخولێتەوە.

بلیمەت و گەشەگیری

دوورەپەرێزیی بلیمەت لە خەڵک و کۆمەڵگا حاڵەتێکی باوو زاڵە، ئەمەش بەهۆی ئەو بێدەنگی و کڕوماتیەوەیە، کە باڵی کێشاوە بەسەر خودی بلیمەتدا، چونکە کەسی بلیمەت لەناخی خۆیجدا بەتەنهاو بەوپەڕی هەست بەلێپرسراویکردنەوە دەژی، بلیمەت بیدەنگە وەکو گۆڕ، هێمنە وەکو مردن، وەکو کیرکەگۆڕی فەیلەسوفی بوونگەراییش دەڵێت: (لێرەدا بێدەنگیی بلیمەت، بێدەنگیی هەموو ژیانە، ئەگەر خەڵکی ئاسایی لەوکاتەدا بیر لە شتەکانی و تایبەتی و راستەوخۆکام دەکەنەوە، ئەوا کەسی بلیمەت لە بێدەنگیدا بیر لە هەموو ئەو مەسەلە بنەڕەتی و گشتی و نەمرانە دەکاتەوە کە خەڵکی ئاسایی بیری لێ ناکەنەوە، هەر لەبەر ئەمەشە (واتە لەبەر نەبوونی هۆکارێکی هاوبەشە کە ئەقڵی بلیمەت و ئەقڵی کەسانی ئاسایی کۆبکاتەوە) کەسانی بلیمەت و کەسانی ئاسایی ناگەنە یەک) هەر ئەم تێگەیشتنەشە نهێنی پەیوەندیی شەرئامێزانەی نێوان بلیمەت و ئافرەت ڕاڤە دەکات، چونکە ژنان زۆرتر بایەخ بەو شتانە دەدەن کە کاتی و تایبەت و راستەوخۆن و پەیوەندییان بەژیانی ئێستاوە هەیە.

دووەپەرێزیی بلیمەت و ناکام مانەوەی لە پەیوەندیی بە خەڵکەوە بلیمەت بەرەو شێتی ئاراستە دەکات. لەبەرئەوەی بلیمەت لە هەستیارییەکی زۆر بەهرەمەندە دەبێتە مایەی خەم و چەرمەسەری و ئازار ، خۆ ئەگەر بەقوڵایی خەیاڵدا رۆی نەباتە خوارێ، ئەوا ئەو دوورەپەرێزی و بارخراپییەی

کە هەستی پێدەکات وایلێدەکات ئەو رایەڵانە بپچڕێنێت کە ئەقڵی بەواقعەوە دەبەستێتەوە. ئاشکرایە گۆشەگیری و دوورەپەرێزی بلیمەت ئاراستە دەکەن بۆ نەگونجان و ڕانەهاتن لەگەڵ چەرخ و سەردەمەکەی خۆی، بلیمەت بە پێچەوانەی خەڵکی ئاساییەوە، کە داخوازییە هەنوکەییەکانیان تێر دەکەن و زەوقی خۆیان رازی دەکەن، لە ململانێیەکی بەردەوامدایە لەگەڵ سەردەمەکەی و هەر لەبەر ئەمەشە کە هاوچەرخەکانی بەکەمی نەبێت مافی تەاو بەکراەکانی نادەن، بەکردەوەش هەرە ئەمە لەخودی شۆپنهاوەر روویدا.

چەمکی بلیمەتی

شۆپنهاوەر وەکو قەیلەسوفێک زۆر بە قووڵی کەلەپووری فەلسەفەی دەخوێندەوە، مامۆستاکەشی (شوڵتسە) ئامۆژگاریی دەکرد کە ئەفلاتون بخوێنێتەوە، ئەویش بەقسەی کردو ئەمەش کاریگەریەکی گەورەی لەسەر دروستکردنی روبینای فەلسەفەیی شۆپنهاوەر تێڕوانینی شۆپنهاوەر بۆ بلیمەتی بەجێهێت. کاریگەریی ئەفلاتون بە ئاشکرا بەسەریەوە رەنگیدایەوە، بلیمەتی لای ئەو جگە لە سروش، یان شەیدابوونێکی خوداییانە هیچی دیکە نەبوو، ئەفلاتون لەلایەکەوە بلیمەت وسروشتی بەیەکەوە گرێداوەتەوە لەلایەکی تریشەوە بلیمەتی بەشێتییەوە گرێداوەتەوە، راستییەکەی ئەفلاتون دادەنرێت بە یەکەمین کەسێ کە بایەخی بە پەیوەندیی نێوان بلیمەتی و شێتی داوەو پروپاگەندەی بۆ کردوە، لای ئەفلاتون بلیمەتی و شێتی لە پەیوەندییەکی سەبەبی بەهرەمەندن، کە شێتی تیایدا هۆکارە (علە)، بەڵام شۆپنهاوەر ئەم لایەیان لادەبات و رایدەگەیەنێت کە لێکچوون و بەیەکگەیشتنێ لەنێوانیاندا هەیە، کە بە چەشنێکە دەکرێت بلیمەتی و شێتی لەکەسێکدا بەرجەستە بکرێت.

کانتیش بەهەمان شێوە لە پەیوەند بە چەمکی بلیمەتییەوە کاریگەریی گەورەو مەزنی بەسەر بۆچوونەکانی شۆپنهاوەرەوە بەجێهێشتووە، ئەو هەڵگری رەگەزە کانتیەکان بووە، وەک چۆن لە فەلسەفەو هونەرو جوانیناسیدا کاریگەریی بەرچاوی هەبوو. بلیمەتی لای کانت بریتییە لە بەهرەیەکی سروشتی، کە رەسەنایەتی لەخۆ دەگرێت، لەبەرئەوەی کەسی بلیمەت کاتێ داهێنانێکی راستەقینە دادەهێنێ، بەرزوو بڵندتر دەبێتەوە بەسەر ئەو کەسانەدا کە پەیوەستی کات و شوێنن، لە دیلێتییان خۆی رزگار دەکات. لێرەدا شۆپنهاوەر لەگەڵ کانتدا یەک دەگرێتەوە، بەتایبەتی کاتێ بلیمەتی تایبەت دەکاتەوە بەجوانیناسی و هونەرەوە، بە دابڕاوی لەزانستەکانی دیکە، هەر تەنها هونەرمەند خۆی بلیمەتە نەک زاناکان.

یەکێک لەکاریگەرییە بەرچاوەکانی دیکەی شۆپنهاوەر لە پەیوەندی بەتیۆری بلیمەتییەوە، ئەو رێبازە رۆمانسییە بوو، کە لەچەرخی هەژدەو نـۆزدەدا بەرپێکەوت، کە سەرئەنجام کارێکی وای کرد سروشتی کردە دروسنکراوی خود ئەوەی سەلماند، کە ئەم شتانە سەرجەمیان لە دەرەوەی خەیاڵی داهێنەردا هیچ بوونێکیان نییە، هەروەها تیۆری رۆمانسیزم بە کلیلی سەرەکیی تیۆرەکەی شۆپنهاوەر دادەنرێت لەگەڵ هەموو ئەو سەرچاوانەی تر کە شۆپنهاوەر سەبارەت بە بلیمەتی هەڵوێستی خۆی تیایاندا خستەڕوو.

کەسی بلیمەت لای ئەفلاتون و کانت و سەرجەم لایەنگرانی ئەم رێبازە بریتییە بەو کەسەی کە ژیان دەبەخشێ بەسروشت (بەردو دار، بێگیان و بێگوێ و نازیندووەکان)، هەروەها هەوڵی سەرەکیی شۆپنهاوەر بۆ ئەوە بوو کە ژیان لە هەموو رووبەکەوە ببەخشێتە ئەم بوونە هەستپێکراوە.

تێگەیشتنەکانی شۆپنهاوەر بۆ بلیمەتی کاریگەریی ئاشکرایان بەسەر بیرو بۆچوونەکانی (هنری برکسۆن)ی فەیلەسووفی هاوچەرخی فەرەنسییەوە

بەجێ هێشتووەو ناوبراو زۆر بە ڕێبازە جوانیناسییەکەی شۆپنهاوەر کاریگەر بووە، بۆیە ڕایگەیاندوە کە چێژی هونەری بریتییە لە گواستنەوە لە ویستەوە بۆ بینین و لە ئارەزووەوە بۆ تێڕامان.

بگسون لەوەدا لەگەڵ شۆپنهاوەر یەک دەگرێتەوە کە دەڵێت: هونەر زەینڕوونییەکە دەستدەگرێت بەسەر خودێکی زانادا و وایلێدەکات لەگەڵ بابەتی زانینەکانیدا سۆفی ئاسا تێکەڵ ببن.

گفتوگۆی برایان ماگی لەگەڵ فردریک کاپلستن دەربارەی شۆپنهاوەر
(2-1)

لە فارسییەوە: سەرهەنگ عەبدولڕەحمان

پێشەکی:

ماگی: لەوانەیە وا هەست بکەین کە تاقانە رشتەیەک کە پەیڕەوی لە خولیا لە دایکبووەکانی (سەلیقەی رۆژ)نەکات، فەلسەفەیە بەڵام وانییە. لە فەلسەفەشدا وەکوەو گشت چالاکیە مرۆیەکانی تر ، هەموو نەوەیەک لەبەرامبەر بەهاکانی نەوەی رابردوودا کاردانەوە نیشاندەدات سەرەنجام ئەو نوسەرانەی کە بەرهەمەکانیان بە فراوانی دەخوێنرێنەوە، دەکەونە بۆتەی بایەخپێنەدانەوە، کۆمەڵێک سیمای تازە دێنە پێشەوە.

دەرئەنجامی کار پێدەچێت ئەمەبێت کە لە هەر زەمەن و شوێنێکی دیاریکراودا، زۆربەی کات هەر چەند فەیلەسوفێکی بە پەنجە ژمێر دەبنە (باوی رۆژ) و دەخوێنرێنەوە و لە هەمانکاتدا ژمارەیەک لە فەیلەسوفە بەناوبانگەکانی تر بەشێوەیەکی رێژەیی دەسپێرن بە بێئاگایی، بەڵام دواتر نەوەیەکی تازە دێت و بایەخ بەیەک دوو کەس لەم فەیلەسوفە فەرامۆشکراوانە دەدات و ئەمانە سەرلەنوێ دەبنەوە (باوی رۆژ) و هەر بەم جۆرە ئەم رەوتە بەدەوامدەبێت.

لەو فەیلەسوفانەی کە لە دووسەد ساڵی رابردوودا بە ئاشکراترین شێوە دووچاری ئەو چارەنوسە بوون، یەکێکیان شۆپنهاوەرە کە لە کۆتایی تەمەنیدا - واتە بە شێوەیەکی زۆر تەقریبی، نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم- کەم و زیاد یەکسەر لەبەرچاوناگیرێ، بەڵام دواتر لە نیوەی دووەمی ئەو

سەدەیە، گەیشتە پلەی یەکێ لە ناودارترین و بەبڕشترین فەیلەسوفەکان، بەڵام دیسانەوە لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا شۆپنهاوەر کەوتە ناو گێژاوی فەرامۆشیەکی زۆر قووڵەوە کە ئیتر تەنانەت زۆربەی مامۆستایانی فەلسەفەش نوسینەکانیان نەدەخوێندەوە، وێڕای ئەمە سەرلەنوێ لە چەرخی ئێمەدا شۆپنهاوەر وردە وردە دەبێتەوە جێگەی بایەخ و سەرنج و یەکێ لە بەڵگەکانیشی ئەمەیە کە کاریگەریەکی بەرجەستەی لەسەر یەکێ لە گرنکترین فەیلەسوفەکانی سەدەی بیستەم- واتە ویتگنشتاین- بەجێهێشتووە.

شۆپنهاوەر لە (1788) دا لە شاری دانزیگ یان (گدانسک) ی ئێستا لە دایکبووە، خێزانەکەی نەوە لە دوای نەوە لە کۆمەڵە بازرگانە دەوڵەمەندە هانزاییەکان بوون و شۆپنهاوەر بە ئامانجی چوونە ناو مەیدانی بازرگانی نێوەدەوڵەتیەوە پەروەردەکرابوو، نەک ژیانی زانکۆیی و زانست و لێکۆڵینەوە، بەڵام ئەو پەیوەندی بەبنکەی بازرگانی خێزانییەوە نەبوو و بە پێداگریەوە چووە زانکۆ و هەموو تەمەنی خۆی بەوە داهاتە تایبەتیەی کە هەیبوو لە خوێندنەوەی سەربەست و نوسنیدا خەرجکرد نامەی دکتۆراکەی- بە ناونیشانی (On the four fold root of the sufficient reason) - ئەمڕۆ وەکو لە بەرهەمە بچوکە کلاسیکیەکەندا بەرجەستەبووە، شۆپنهاوەر هێشتا بیست و چەند ساڵا بوو کە چوار ساڵا لە تەمەنی خۆی تەرخانکرد بۆ نوسینی شاکارەکەی ((جیهان وەک ویست و وێناکرد))، کە لە ساڵی 1818 دا و کاتێ کە پێیدەنایە تەمەنی سی ساڵیەوە، بڵاوکرایەوە(چونکە لە لاپەڕەی ناونیشانی کتێبەکەدا، ساڵی چاپەکەی 1819 نوسراوە، زۆرکەس بە هەڵە ساڵی چاپەکەی دەنوسن) لە دوای ئەوە تا کاتی مردنی لە تەمەنی حەفتاودووساڵیدا و لە 1860، شۆپنهاوەر کۆمەڵێک بەرهەمی زۆری بڵاوکردەوە، بەڵام هەموو ئەم گەشەپێدان و شەرح و شرۆڤە زیادکردنە بە

دەوڵەمەندی دەزگایەک لە فەلسەفە کە لە لاوییەتیدا و لە پێش تەمەنی (سی) ساڵیەوە بە دیهێنابوو، پاشانیش هەرگیز لەو لایەنەدا و پاشگەز نەبووەوە، هەروەها هەڵبژاردەیەک لە کۆمەڵە وتارەکانی لە ژێر ناونیشانی (Parerge and paralipomena) و دوو کتێبی کورتی نوکتە ئامێزی لە بارەی ئەخلاقەوە یەکێکیان بە ناوی (بنەماڵەی ئەخلاق) و ئەوی تریشیان (ئازادی ئیرادە) بڵاوکردەوە کتێبێکی بچوکی تریشی هەیە بەناوی ((ئیرادە لە سروشتدا)) کە لەوێدا دەیەوێت نیشانیبدات کە دۆزینەوە تازە زانستیەکان پەسەندکەری بیروڕکانی ئەوە، بەڵام لە هەمووی گرنگتر نوسینی سەرلەنوێی ((جیهان وەک ئیرادە و وێناکردن)) بوو کە زیاتر لە دوو هێندەی قەبارەی چاپی یەکەمی بوو لە ساڵی (1844) دا بڵاوکرایەوە، شۆپنهاوەر خاوەنی چەند تایبەتمەندییەکی سەرنجراکێشە، بەوەی کە بەرهەمەکانی بەبێپچڕان لە دوای نوسینەکانی کانت دێت و پێگەیەکی پتەوی لە رەوتی سەرەکی فەلسەفەی خۆرئاوادا هەیە، هەوەها ئاگاداری ئاینیی هندۆسی و ئاینیی بوداییە و تاکە فەیلەسوفی جێ متمانەی خۆرئاوایە، کە ئاماژە بە لەیەکچوونە گرنگ و پڕ ماناکانی نێوان فەلسەفەی خۆرهەڵات و خۆرئاوا دەکات، جگەلەمەش یەکەمین فەیلەسوفی جێ متمانەی خۆرئاوایە، کە بە ئاشکرا و راشکاوانە نکۆڵی لە بوونی خودا دەکات. وێڕای ئەمە هیچ فەیلسوفێکی گەورەی تر وەکو شۆپنهاوەر ئەو پلەوپایە بەرزە لە سیتەمی بوون بۆ هونەر تایبەتمەند ناکات و ئەم هەموو قسە بیستراواتنە لەم بارەیەوە ناڵێت، بێگومان هەر بەوهۆیەشەوە کە کاریگەری ئەو لەسەر هونەرمەندانی داهێنەر، لەهەر فەیلەسوفێکی تر لە چەرخی نوێ زیاتر بووە بۆ خۆیشی یەکێکە لە گەورەترن مامۆستایانی پەخشانی ئەڵمانی و زۆرێک لە رستە و دەستەواژەکانی ئەوەندە جوان و درەوشاوەن، کە هەندێ کەس بەبێ

سەرنجدان بە شێوازی ماناکانیان، سەدان بڕگەیان هەڵبژاردووە و لە شێوەی کتێبی بچوک بچوکی پڕ لەوتەی هەڵبژاردە بە چاپگەیاندووە، ئەم کارە لە رووی زانستیەوە کارەساتباربووە، چونکە ئەم حەقیقەتەی شاردوەتەوە کە شۆپنهاوەر بە پلەی یەکەم دەزگاسازە و فەلسەفەکەشی ئەگەر بە تەواوی نەخوێندرێتەوە، مومکین نییە دەرکی پێبکرێت.

دوورورودرێژترین و تازەترین کتێبی، کە لە کاتی ئەم گفتوگۆیەدا دەربارەی فەلسەفەکەی ئەو، بەزمانی ئینگلیزی دەست دەکەوێت - بە داوای لێبوردنەوە- بە قەڵەمی خودی منە، بەڵام چونکە لەم زنجیرە بەرنامانەدا شوێنی تاقەبێژی نییە، هەر بۆیە بانگهێشتی نوسەرێکی ترم کردووە کە کتێبی دەربـارەی شۆپنهاوەر هەیە و لەم وتووێژەدا بەشداریم لەگەڵدا دەکات، ئەویش _فردریک کاپلستن، مامۆستای نایابی مێژووی فەلسەفە لە زانگۆی لەندەن)ە بە هەرحاڵا خۆی دیارترین مێژوونوسی زیندووی فەلسەفەیە و ئەمە جگەلەوەی کە توێژینەوەیەکی دەربارەی شۆپنهاوەر ئەنجامداوە، کە لە کتێبە نۆ بەرگیە بەناوبانگەکەیدا((مێژووی فەلسەفە)) دا بڵاویکردوەتەوە، هەروەها کتێبێکی تریشی بە جیا بە ناونیشانی ((ئارسەر شۆپنهاوەر: فەیلەسوفی رەشبینی)) نوسیوە.

وتو وێژ:

ماگی: لەوانەیە باشترین رێگەی دەستپێکردنی وتوێژ، خستنەڕووی ئەم پرسیارە بێت کە شۆپنهاوەر دەیەویست چی بکات؟ وەڵامی تۆ بۆ ئەم پرسیارە چییە؟

کاپلستن: وای بۆ دەچم شۆپنهاوەریش وەکو زۆر لە فەیلەسوفە داهێنەر و نوێخوازەکانی تر دەیەویست دەرک بەو جیهانە بکات کە لە دەوروبـەری خۆیدا دەیبینی و تیادەژی یان دەشێ بڵێم کە هەوڵیدەدا

دەسکەوتێکی یەکپارچە و تۆکمە لە ئەزموونی مرۆیی هەڵکڕێنێ، یان لە رووی ئەقڵیەوە زاڵا بێت بەسەر جیهانی فینۆمینە، و نۆمینەدا بۆ ئەم کارەش هات بە خەیاڵیدا کە پێویستە واقعیەتی بنەڕەتی بناسێت، ئەگەر کەسێک بپرسێت کە بۆچی ئەو هەستی دەرکرد واقیعیەتی بنەڕەتی بوونی هەیە کە بناسرێت، پێموایە یەکێک لەلایەنە سەرەکیەکانی ئەمەبوو کە لەو دەرەنجامانەوە دەستی پێدەکرد کە ئیمانۆئیل کانت بە مسۆگەری لە قەڵەمدابوو باوەڕی وابوو کە ئێمە جیهان لە دیدگای مرۆڤایەتییەوە دەبینین و زهنی مرۆ بە جۆرێ هەر لەسەرەتاوە وا داڕێژراوە کە جیهان بە شێوەیەکی تایبەت ببینێ.

بۆ نمونە ناتوانین ئەو شتانەی ئەزمون بکەین بەدەربن لە کات و شوێن و راستێنەی هۆ و بەرهۆ ((علت و مصلول)) بن، بەڵام هەڵبەتە دیارە کە چۆن شتەکان بە شێوەیەکی تایبەتی دێنە پێشچاومان، کە پێویست نییە لە دەرروونی خۆشیاندا هەروابن، واتە جیا لەو شێوەیەی کە دەردەکەوێت چەمکی ((فینۆمینە -Phenomenon)) واتە شتێ بەو جۆرەی کە بە ناسینی مرۆیی دێتە بەرچاو- پێویستی بە چەمکی ((نۆمینە))یە، واتە شتێک لە خودی خۆیدا، یان شتێک بەوجۆرەی کە لە خودی خۆیدا بوونی هەیە، بەدەر لەمەی کە چۆن دێتە پێشچاومان، یان دەردەکەوێت.

کانت سەرسەختانە خۆی بەدوورگرتبوو لە رەهاکردنی بۆچوونی شت لە خۆدا، بەڵام لە هەمانکاتدا باوەڕی وابوو کە بەدەستهێنانی زانیاری دەربارەی سروشتی شت لە خۆدا بۆ ئێمە زەحمەتە و مەعریفەی تیۆری مرۆڤ سنوردارە بە جیهانی فینۆمینەکان، بەڵام شۆپنهاوەر دەویست لانی کەم شت لە خۆدا بناسێ.

ماگی: ئەم بۆچوونە هێندە جێگەی بایەخە- و ئێمە هێندە بەڕێگەی جیاوازدا پیایدا گەڕاوین- کە شیاوە کەمێ لێی وردبینەوە، بە تایبەتی لەم لایەنەوەی کە ئەو کە سانەی تازە ئاشنای ئەم فیکرە دەبن، بە ئاسانی توانای تێگەیشتنی ئەوەیان نییە، کانت بەڵگەی هێنمابوەوە کە تاکە رێگەی بەدەستهێنانی ئەزموون لای ئێمە لە رێگەی ئۆرگانە زانیاری وەرگرەکانی لەشمانەوە، واتە ئامێری مێشک و دەمارەکانی هەستمانەوەیە، وێڕای ئەمە ئەوی بە ئەزموون بۆ ئێمە دەستەبەر دەبێت نەک، تەنیا پەیوەندی بەمەوە هەیە کە ((لەدەرەوە)) چی هەیە کە ببێتە ئەزموون ، بەڵکو وابەستەیە بە سروشتی هێز ((ویستی ئازاد))ی ئێمەشەوە هەیە و چی بکەن لەگەڵ ئەوەی کە ویستی ئێمە باڵا بدەنە چ شتێ، یاخود ئەوەی کە باڵای پێدەدەن، مانای ئەم وتەیە ئەمەیە کە ئەو شێوەیەی کە ئەزموون بە واقیعی پەیدایدەکات، پەیوەستە بە ناسینەوە، پاشان کانت لەسەر ئەم بنەمایە بەڵگە دەهێنێتەوە کە دەشێ هەموو واقیع لە دەستەواژەی دوو قەڵەمڕەودا پێشبینی بکەین، یەکێکیان قەڵمڕەو و ئەزمونەکانی ئێمە کە بەم بەڵگەیە وەهایە، کە ئێمە بەمجۆرەین و ناتوانین بەدەر لەمە دەرک بەشتەکان بکەین، کانت ناوی ئەم قەڵمڕەوی نا (فینۆمینە)، پاشان قەڵمڕەوی شتەکان دێت بەوشێوەی کە لە خۆیاندان یا لە خودی خۆیاندان، سەربەخۆن لە ئێمە و لە ئەزمونەکان ئەم قەڵمڕەوەش ناودەنێ (نۆمینە) وشەی (نۆمینە) واتە ((شتێک بەوجۆرەی کە لە خودی خۆیدایە)) بە پێی سروشتی کار، بۆ ئێمە زەحمەتە کە هیچ هەڵگرتنەوەیەک یان چەمکێ لەم قەڵمڕەوە وەربگرین دنیای ئێمە - دنیای ئەزموونی، دنیای ژیانی رۆژانە و هەستی ئاسایی ، دنیایەک کە زانستی تایبەت سەروکار یان لەگەڵیدا هەیە - هەمان دنیای فینۆمینەکان سەرنجدان لەم خاڵە بایەخی هەیە کە لای فەیلەسوفەکانی وەک کانت و شۆپنهاوەر،

دنیای ئەزموون لەگەڵ جیهانی فینۆمینەکان یەکێکە و شێوەکان لەو جۆرە جیهانەدا پەیوەستن بە زهنی مەدرەک یان ناسراوەوە، شۆپنهاوەر سەرجەم ئەم شیکردنەوانەی لە کانتەوە وەرگرت و پاشان فشاری خستەسەر مێشکی کە مومکینە چ پەیوەندییەک هەبێت لە نێوان ئەو جیهانەی کە خۆی پیشانی ئێمە دەدات، یان دەردەکەوێت ئەو وتەی کانتی قبوڵ بووە کە جیهان بەو جۆرەی کە بۆ خۆی هەیە ناکرێت راستەوخۆ بناسرێت، بەڵام لەم ئەندێشەیەدا بوو کە ئایا شیکردنەوەی بەش بە بەشی جیهانی فینۆمینە، ناشێ هەندێ ئەمارەتی گرنگ بداتە دەستمان کە جیهان بۆ خۆی دەبێت چۆن بێت؟ دەڵێم بێگومان، چونکە جیهانی فینۆمینە ئەگەر بێین گوزارشتی لێ بکەین، هێنانە پێشچاوی جیهانە لە خودی خۆیدا، کەواتە شۆپنهاوەر بەم شێوازە ناراستەوخۆیە دەیەویست پەی بە سروشتی واقیعیەتی بنەڕەتی ببات، ئایا هەست ناکەیت ئەو لێکۆڵینەوەکانی بەم ئاراستەیەدا دەبرد؟

کاپلستن: ئەی بۆ نا پێموایە گرنگە سەرنجبدەین، کە بە بیروڕای شۆپنهاوەر دەشێ تەنیا واقیعیەتێکی بنەڕەتی بوونی هەبووبێت، کانت بۆ دادوەریکرد لەسەر هەستی ئاسایی گریمانەی ئەمەی کردبوو، کە ئەگەر مێزێک بوونی هەبێت و لە ئێمەوە دیارە، کەواتە دەبێت ئەم مێزە بۆخۆی یان بەوجۆرەی کە لە خودی خۆیدایە بوونی هەبێت، ئەگەر فەرشێک هەیە و لە ئێمەوە دیارە، دەبێت بۆخۆی یان بەو جۆرەی کە لە خودی خۆیدایەتی بوونی هەبێت و بەهەمان شێوە دەبێت چڕیەک لە شت و مەک لە خودی خۆیدا هەبێت، بەڵام ئەگەر پەیوەندی کات و شوێن و پەیوەندی هۆ و بەرهۆ لە هزرماندا بسڕینەوە، ئیتر هۆکارێک نامێنێتەوە کە هیچ شتێ لە شتێکی تر جیابکەینەوە، کەواتە ئەگەر واقیعیەتی بنەڕەتی، زیاتر لە کات و شوێن و هۆیەتی و بەشێوەیەکی گشتی بەدەر لە جیهانی فینۆمینە بێت،

بەناچاری دەبێت تاک و تەنیا بێت ژمارە و فرەیی و جۆراوجۆری پەیوەستە بە جیهانی فینۆمینە، هەر بۆیە هەڵەیە کە گومان بکەین شۆپناوەر واقیعیەتی بنەڕەتی بە هۆکاری دەرەوەی جیهان - واتە هۆکاری سەروتر و ئەوپەڕی دنیای کات و شوێن- دەزانێت شۆپنهاوەریش وەکو کانت چەمکی هۆکاری تەنیا لە جیهانی فینۆمینە و دنیای هەست و ئەزموون بە راست دەزانێت، واقعیەتی بنەڕەتی، یان شت لە خۆدا یان خودی تەواو ((یا (نۆمینە)))، ناوەڕۆکی جیهانە (واتە جیهان بەو جۆرەی کە دەنوێنێ و دەردەکوێت) و لە راستیدا دەبێت بوترێ ئەوە شتێکە کە نمودەکەی ((بەرچاوییەکەی)) ئەمەیە، بەڵام ئەو شتێکە کە نمودەکەی ئەمەیە حەقیقەتی ناخی جیهانە، نەک شتێکی یکجار زیاتر لە جیهان.

ماگی: ئەم واتایە بەراستی هێندە دژوارە کە پێموایە بەهای ئەوەی هەیە هێدی هێدی شیبکەینەوە و باسیبکەین شۆپنهاوەر بەڵگە دەهێنێتەوە جیاوازی شتێک لەگەڵ شتێکی تردا - لە راستیدا جیاوزازی هەر شتێک لەگەڵ شتێکی تر- تەنیا سەرنجدان و گەڕانەوە بۆ کات یان شوێن یان هەردووکیان، سەردەگرێ و مانای هەیە ئەگەر دووشت کات و شوێنیان یەک بێت، لە راستیدا هەردووکیان یەک شتن یان هەمان شتن، سەرەنجام چەمکی بوونی شتە جیاوازەکان تەنیا لەم جیهانی ئەزموون و دنیای کات و شوێنەدا، واتە لەو دنیایەی کە لە بەرچاوە، دروستە لە دەرەوەی ئەم جیهانە، مانای نییە کە کەسێک بڵێ شتێک لەگەڵ شتێکی تردا جیاوازی هەیە، کەواتە لە دەرەوەی ئەم جیهانە ئەزموون هەرچیەکبێت، بەناچاری فەرق و جیاوازی تیایدا گونجاو نییە شۆپنهاوەر بەم بەڵگاندنە دەیەوێت نیشانیبدات کە کانت هەڵە دەکات کە لە بارەی شتەکانەوە قسەدەکات، بەوجۆرەی کە لە خودی خۆیاندان، و لە دەرەوەی ئەم دنیایە هەرچیەک

هەبێت، خاڵییە لە دابەشبوون و جیاوازی ئەو هەنگاوەی کە ئەو نای، بەوەی بڕیاریدا ئەم بابەتە لەگەڵ یەکێ لە باوەڕە بنەڕەتیەکانی ئاینی بودایی و ئاینیی هندۆسی گرێداوە، هەنگاوێکی بەرز بوو پەیڕەوانی ئەو ئاینانەش باوەڕیانوایە کە لە پشت ئەم جیهانی فینۆمینە لەگەڵ ئەم هەموو جیاوازی و هەمەچەشنییە، شتێکی خاڵی لە هەر جۆرە دابەشبوون و جیاوازییەک هەیە، کە ئەم دنیا نیشانە یان رواڵەتی ئەوە بەڵام ئەوەی لە هەموان زیاتر سەرنجڕادەکێشێت ئەمەیە، کە شۆپنهاوەر ئەم باوەڕی لە هندۆسەکان یان بوداییەکانەوە وەرنەگرتووە، بەڵکو بەدواداچوون و توێژینەوە کە دامێنەکەی سەراپای رسکی سەرەکی فەلسەفەی خۆرئاوای گرتوەتەوە- واتە بیروڕای دیکارت و سپینۆزا و لابنیز و لۆک و بارکلی و هیوم و کانت - و بەوەبارهێنانی ئەو توێژینەوەیە بە کۆمەکی هەندێ بەڵگەی ئقڵانی کە بنەمای ئەو رسکەیە، بەم باوەڕە گەیشتووە.

کاپلستان: بەمجۆرە وادێتە بەرچاو کە ئەگەر کەسێک لە پێشەکیەکانی کانتەوە دەست پێبکات - هەڵبەتە من بۆخۆم کاری لەو جۆرە ناکەم، بەڵام ئەگەر کەسێکبیکات - لەو حاڵەتەدا قسەی شۆپنهاوەر راستە، چونکە هەر کە پێشەکیەکانی کانت قبوڵا بکەین، ئیتر بەڕواڵەت رێگەیەک بۆ جیاکردنەوەی شتەکان لە یەکتر نامێنێتەوە مەگەر لە جیهانی فینۆمینەدا ئەگەر واقیعیەتی بنەڕەتی پاشکۆی پەیوەندیەکانی کات و شوێن و گرەوی پەیوەندی هۆکاری نەبێت - واتە ئەگەر مانا نەدات کە کەسێ بۆ نمونە بڵێ ئەمە ئێرەیە نەک ئەوێ - پێویست دەکات کە تەنها واقیعیەتێکی بنەڕەتی بوونی هەبێت و بەس لەبارەی ئاینیی هندۆسەوە، پێویستە ئاماژە بەوەبدەین، کە هەروەکو خۆشتان زانیاریتان هەیە، چەند پێکهاتەی جیاواز لە فەلسەفەی هندۆسیدا بوونی هەیە کە هەندێک لە شوێنکەوتوانی باوەڕیان بەفرەیی (پلۆرالیزم)

هەیە، تەنانەت لە خودی ڕێبازی (وداتنا) سێ فەلسەفەی جیاواز بووە، بەڵام بەهەرحاڵا دروستە کە ئەندێشەی شۆپنهاوەر لە هەندێ ڕووەوە بە دیارترین شێوەی فەلسەفەی وداتنا- واتە ئاینی ((ئەدوایتا)) (یا وداتنای دوور لە دوانەپەرستی) دەچێ بەڵکو لە داهاتوودا دەرفەتێک بێتەپێش کە دیسانەوە بچینەوە سەر ئەم بابەتە.

سەرچاوە:

اندیشمندان فلسفه غرب — براین ماگی

لەبارەی ژنانەوە
ئارسەر شۆپینهاوەر

لە ئینگلیزییەوە: ئاوات ئەحمەد سوڵتان

وتەیەک:

مەبەست لە وەرگێڕانی ئەم وتـارە، ئاشنابوونی خوێنەرە بە بیرکردنەوەی ئەم فەیلەسوفە لەبارەی رەگەزی مێینەوە، تەنها وەرگێڕانی بۆ زمانی کوردی نە وەرگێڕو نە گۆڤاری ئایدیاوالآش لە بۆچوونەکانی ناوی بەرپرسیار ناکاث. بگرە لە زۆر جێگادا، رامان بە تەواوەتی پێچەوانەی بۆچوونەکانی شۆپینهاوەرە.

وەرگێڕ

بە بۆچوونی من، ئەم وشانەی جۆی، «گومان لەوەدا نییە کە ژنان لە شوێنێکی زۆر نزیکی کۆتاییەوە گەیشتوونەتە سەر رێگای نەهامەتی و تازە بواری حەوانەوەیان بۆ نەماوەتەوە.» زۆر لە هۆنراوەکەی شیلەر پلەو پایەی ژنان باشتر وەسفی ژنان دەکاث، کە بەرهەمی بیرکردنەوەیەکی زۆر وریانانەیەو کەمەندکێشمان دەکاث، ئەویش بەهۆی بەکارهێنانی ناکۆکی و دژە تێزەوە. بایرۆنیش بەشێوەیەکی پاراوتر لە (ساردانپالۆس)ەکەیدا، بەشی یەکەم، بڕگەی دووهەم، گوزارشتی لێکردووە:

سەرەتای زۆر زووی ژیانی مرۆڤ
لە مەمکی ژنەوە پژا
وشە بچووکەکانی سەرەتاتان لە دەمی ئەوەوە فێر بوون
یەکەمین فرمێسکەکانت ئەو سڕیونی، ئەو دواهەمین ئاهت هێوردەکاتەوە
زۆر جار هەناسەت بە گوێی ئافرەتدا گوزەردەکاث
کاتێک پیاوان نامەردانە لەو پەروندەیە دزەدەکەن
ئیتر چاوەڕوانن بەرەو دوا ساتەکانیان ببرێن

هەردوو بڕگەکە گۆشەنیگای دروست لەبارەی نرخاندنی ژنانەوە

پیشاندەدەن.

ئەوەندە بەسە بڕوانینە شێوەی ژنێک تا بۆت دەربکەوێت کە ئەو بۆ کاری قورس نەڕەخساوە، چ هرزیی بێت یان جەستەیی. ژن بەوەی دەیچێژێت قەرزی ژین دەداتەوە، نەک بەوەی دەیکات - بە ژانی منداڵبوون، بەخێوکردنی منداڵ، ملکەچبوون بۆ پیاو، کە دەبێت هاوەڵێکی بەئارام و نیان بێت بۆی. پەژارەو شادیی گەورە بۆ ئەو نەهاتوون، نمایشکردنی گوڕوتینی زۆر کاری ئەو نییە؛ ژیانی ئەو زۆر نەرمتر رێدەکات، وەک پیاو تۆڵەسێن نییە، بێ ئەوەی ئافرەت لە بنەڕەتدا کامەران یان خەمبار بێت.

❋ ❋ ❋

ژنان بۆ ئەوە رەخساون کە ببن بە سستەرو پەروەردەکەری سەرەتای منداڵیمان، ئەوەش لەبەر هۆیەکی سادە، ئەوان خۆیان منداڵن، گەمژەن، کورتبینن - بەکورتی، بەدرێژایی ژیانیان منداڵی گەورەن، شتێکی ناوەندن لەنێوان منداڵ و پیاودا، پیاو بە مانای وردی وشەکە. بڕوانە کچێکی جاحێڵ رۆژانە یاری بە لەیستۆکی منداڵان دەکات، سەمای لەگەڵ دەکات و گۆرانی بۆ دەڵێت؛ پاشان بڕوانە، ئەگەر پیاو بە خۆی و هەموو خواست و نیازەکانییەوە لە دونیادا، بخرێتە جێگای ئەو، چی لەدەست دێت.

❋ ❋ ❋

سروشت بۆ کچان ئەوەی لە بەرچاوگرتووە کە پێیدەوترێت مانای دراماتیکی «کاریگەریی بەرچاو» چونکە ئەون ژیانی خۆیان دەبەخشن بە چەند ساڵێکی کەمی جوانی و قەشەنگی، لەپاڵ سۆزو بەزەییەکی زۆردا، دیارە ئەمەش لەسەر حیسابی باقی ماوەی ژیانی خۆیان؛ بۆیە کچان لە ماوەی ئەو ساڵانەدا بەس خەمی ئەوەیان هەبێت کە سەرنجی پیاو بەلای خۆیاندا

رابکێشن، تا پیاوان بە هەڵەداوان شەرەفی لەخۆگرتنی ئەوان بخەنە ئەستۆی خۆیان، ئیتر بە هەر شێوەیەک بێت، بۆ ماوەی ژیانیشیان وا بمێننەوە – ئەمە هەنگاوێکە کە ئەگەر بە تەنها لە رووی مادییەوە سەیری بکەین پاساوێکی ئەوتۆی نادرێتەوە، سروشت ژنیشی وەک باقی خوڵقێنراوەکانی تری تەدارەک کردووەو چەک و ئامرازی پێویستی پێداوە تا بە درێژایی ئەو ماوەیەی کە پێویستە پارێزگاریی لە بوونی خۆی بکات، سروشت ئابوری خۆی پێداوە. رێک وەک چۆن مێیەی مێرولە دوای جووتبوون باڵەکانی دەوەرن، بەوەش کەڵکێکی ئەوتۆی نامێنیت، بگرە واشی لێدێت مەترسی هەبێت بۆ پرۆسەکانی پەروەردەکردن. رەنگە لەبەر هەمان هۆ بێت، کە ژن دوای بوونی منداڵێک یان دووان بەشی زۆری جوانییەکەی خۆی لەدەستدەدات.

پاشان، دەبینین کە کچانی جاحێڵ لە ناخی خۆیاندا، کاروباری ناو ماڵ یان هەندێک کاری دیکە بە لاوەکی دادەنێن، بگرە بە گاڵتەو گەمەی نێدەگەن. ئەوین داگیریان دەکات و هەموو شتەکانی وەک خۆگۆڕین، سەما و هیتر، لای ئەوان جێگای بایەخدانێکی زۆرە.

❋ ❋ ❋

نایابترین و کامڵترین شت کە دواترو بە هێواشی روودەدات، بریتییە لە قۆناغی پێگەیشتن. پیاو لە تەمەنی بیست و هەشت ساڵیدا پێدەگات و توانا ئەقڵییەکانی کامڵدەبن؛ بەڵام ژن لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا دەبێت؛ چونکە سنورەکانی ئەقڵی زۆر تەسکن، هەربۆیەشە ژنان بە درێژایی ژیانیان هەر بە منداڵی دەمێننەوە، ئەوان بەردەوام هەر ئەوە دەبینن کە حازربەدەستە، باوەشیانکردووە بە ئێستادا، رووکەشی شتەکان وەک راستی دەبینن، ئەوەی پڕووپووچە لای ئەوان زۆر گرنگە. پیاو بە هۆی توانا

هزرییەکانییەوە بە تەنها لە ئێستادا ناژی، وەک گەمژەکان وادەکەن، بەڵکو چاودێریی رابردوو و ئایندەش دەکات و بیریان لێدەکاتەوە. لەمەشەوە دیدە روونی، گرنگیدان، نیگەرانی هەڵدەقوڵێت، کە لایەنی چاک و خراپی خۆی هەیە. ئیتر ژنان لە ئەنجامی لاوازی تێڕوانینیاندا، بەشدارییان لەوەدا کەمە. زیادلەوەش، ژن لە رووی هزرییەوە کورتبینە، چونکە گەرچی زوو درک بەو شتانە دەکات کە لێوەی نزیکن، بەڵام بازنەی بینینی تەسکەو هیچ شتێکی دوور نابینێت؛ بۆیە هەر شتێک کە نادیار بێت، یان رابردوو بێت، یاخود کەوتبێتە ئایندەوە، کاریگەریی لە سەر ژنان لە چاو پیاواندا کەمترە. هەربۆیەشە ژنان دەستبڵاوترو موسریفترن لە پیاوان، کە هەندێجار دەگاتە لێواری شێتی. ژنان لە ناخی خۆیاندا وەها بیردەکەنەوە، کە دەبێت پیاوان خەریکی پەیداکردنی پارە بن بۆ ئەوەی ئەمان بتوانن خەرجی بکەن، دیارە ئەگەر شیا لە ژیانی هاوسەرەکانیاندا سەرفی بکەن، بەڵام بە دڵنیایی دوای مردنی ئەوان، ژنان وەها دەکەن.

هەرئەوەندەی پیاو دەسکەوتەکانی خۆی پێدان بۆ بەڕیوەبردنی ماڵ، یەکسەر ئەم بۆچوونە لای ژنان دەچەسپێت. گەرچی ئەمە گەلێک زیانیشی هەیە، بەڵام ئەم سوودەی تێدایە - ژن لە پیاو زیاتر لە ئێستادا دەژی، ئەویش چێژ لەمە وەردەگرێت بۆی پەرۆشە. ئەمەیە چاوگی ئەو گوشادییەی کە ئافرەت هەیەتی و وایلێدەکات پیاو رامبکات و لەکاتی پێویستدا بە تەنگییەوە بێت. راوێژکردن بە ژنان مەسەلەیەکی گرانە، وەک ئەڵمانەکان لە سەردەمە دێرینەکاندا رایان وابوو کە نابێت بەهیچ جۆرێک زیاد لە بەهای خۆی بدرێتێ؛ چونکە شێوازی ژنان لە تێڕوانیندا بۆ شتەکان بە تەواویی لە هی ئێمە جیاوازە، بەشێوەیەکی سەرەکی، چونکە ئەوان حەزیان لە کورترین رێگایە بەرەو مەبەست، ئاگایی خۆیان دەخەنە سەر ئەوەی کە لێیانەوە

نزیکە؛ لەکاتێکدا کە ئێمەی پیاوان، پشتەوەی دەبینین، لەبەر هۆیەکی سادە، شتە نزیکەکان ئەوەتان لەبەر لوتماندا؛، بۆیە شتێکی گرنگە بۆ ئێمە کە بگەڕێینەوە بۆ دواوە بۆ لای شتەکە، بۆ ئەوەی تێڕوانینێکی نزیک و سادەی لەبارەوە پەیدابکەین. هەربۆیەشە ژنان لە داوەریکردنیاندا لە ئێمە واقیعییانەترن؛ هەربۆیەشە ئەوان لەوە زیاتر نابینن کە بەڕاستی لەوێیە؛ لەکاتێکدا کە ئێمە، ئەگەر هەستەکانمان بهەژێن، کەمێک زیادەڕۆیی دەکەن، یان لە ئەندێشەی خۆمانەوە بۆیان زیاددەکەین.

لەبەرئەوەی توانستی بیرکردنەوەی ژن لاوازە، بۆیە لە پیاو بەسۆزترن، بــەوەش گرینگییەکی زۆر دەدەن بە پیاوان. لە لایەکی تریشەوە، لە مەسەلەکانی دادپەروەری، شەریفیی، هەروەها هوشیاریی و ویژداندا، ژنان لە خوار پیاوەوەن. دیسانەوە هەر لەبەرئەوەی کە بەهرەی بیرکردنەوەیان کزە، ئەو شتانەی روون و بەرچاون، سەر بە ئێستان، ئەوانە زیاترکاردەکەنە سەر ژنان، ئەوەندە گوێنادەنە بیروبۆچوونە ئەبستراکتەکان، یان دروشمە چەسپاوەکان، یاخود بڕیارە تۆکمەکان، بەشێوەیەکی گشتی، ئەوەی دەچێتەوە سەر رابردوو یان داهاتوو، ئەوە بزرو دوورەدەستە. بەمپێیەش، ئەوان خاوەنی سەرچاوەو بنەڕەتی سەرەتایی فەزیلەتە، بەڵام توانستەکانی دوای ئەوەیان نییە کە پێویستن بۆ پەرەپێدانی. دەتوانین ژن بەراورد بکەین بە بوونەوەرێکی زیندوو کە خاوەنی جگەرە، بەڵام رژێنی زراوی تێدا نیە. هەربۆیەشە هەڵەی بنەڕەتی لە ژندا ئەوەی کە خاوەنی هەستی دادپەروەریی نییە. ئەمەش دەگەڕێنەوە بۆ کەموکورتی توانستی بیرکردنەوەیان، کە پێشتر ئاماژەی پێدرا، لەگەڵ کەموکورتی تواستی تێڕامان تێیاندا، بگرە بەشێکیشی دەگەڕێنەوە بۆ ئەو راستییەی کە سروشت کردوونی بە رەگەزە لاوازەکە، نەک بۆ ئەوەی پشت بە هێزو

ژین ببەستن، بەڵکو فرتوفێڵی پێداون؛ ئەمەشە هۆی ئەوەی کە ئەوان هەر بە غەریزە مەکربازن، هەروەها ئارەزوویەکی لەبنەهاتووی درۆکردنیشیان هەیە. وەک چۆن شێر چنگ و کەڵبەی پێدراوە، فیل خەرتومی هەیە، ورچ چنگی هەیە، گا قۆچی هەیە، ئەختەبووت شلەیەکی رەشی مەرەکەبیی هەیە، سروشت ژنانیشی وا ئامادەکردووە کە بۆ داکۆکی لە خۆیان بەهرەی فریودان بەکاربهێنن، ئەو هێزەش کە سروشت بە پیاوی داوە، لە شێوەی توانای جەستەیی و هزرییدا، لە توانای فریودان و لە خشتەبردندا بە ژین داوە، بۆیە فریودان و مەکربازیی شتێکی رەمەکییە لەژندا، کە بە زۆریی هەم گەمژەییشەو هەم زرنگیش. بەمپێیەش، شتێکی سروشتییە بۆ ژنانن لە هەموو دەرفەتێکدا دوو روویی بنوێنن، وەک چۆن گیانەوەرەکانی تر بە چەکەکانیانەوە رووبەڕووی هێرش دەبنەوە؛ کە ئەمەش دەکەن وا دەزانن مافی خۆیان بەکاردەهێنن، بۆیە ئەو ژنەی کە بە تەواوەتی جێگای متمانە بێت و فێڵ و فەرەج بەکارنەهێنێت، وەک مەحاڵ وایە، هەربۆیەشە ئەوان زۆر بە سانایی ئەوانیتر فریو دەدەن؛ بەکارهێنانی فێڵیش لەگەڵیان شتێکی ژیرانە نییە. ئیتر لەو ناتەواوییە بنەڕەتییەوە کە باسکرا، هەروەها هەموو ئەو شتانەی تریشەوە، ساختەکاریی و بێباوەڕی، ناپاکیکردن، بێوەفایی و سپڵەیی و شتی تریش هەڵدەقوڵێن. زۆرجار لە دادگاکاندا ژنان زۆر لە پیاوان زیاتر بە شایەتی درۆ تاوانباردەکرێن. لێرەدا پێویستە بە گشتی لەوە بکۆڵینەوە ئایا دەبێت بوار بدرێت ژنان سوێند بخۆن. ناوبەناو لە هەموو جێگایەک حاڵەتی دووبارە دەبینین کە تێیاندا خانوونەکان، کە بێ ئەوەی پێویستیان پێبێت، لە فرۆشگاندا شت دەدزن.

* * *

سروشت پیاوانی لاوی بەگوڕو قۆزی دروستکردووە، بۆ ئەوەی نەژادی مرۆڤ بڵاوبکەنەوە؛ بۆ ئەوەی چەشنەکە بنەبڕ نەبێت. ئەمە ئیرادەی نەگۆڕی سروشتە، گوزارشتی خۆشی لە هەواوهەوەسی ژناندا دەدۆزێتەوە. ئەم یاسایە لە هەموو سەردەمێکدا دەکەوێتە سەرووی هەمووانەوە، کەواتە وای بۆ ئەو پیاوەی بەشێوەیەکی وەها ماف و بەرژەوەندییەکان دادەڕێژێت کە لە دەرەوەی ئەمە بێت، چونکە ئەو هەرچی بکات و بڵێت، ئەوە هەر لە سەرەتاوە کارەکانی پووچەڵدەبنەوە، چونکە ئاکاری شاراوەی نەڕسکاوی نائاگایانەی ژن برێتییە لە: ئێمە بۆمان هەیە کە ئەوانە فریوبدەین کە گرنگییەکی کەم بە ئێمە دەدەن و خۆیان بە سەروەری چەشنەکە دادەنێن. ئاگادارییکردن و خۆشگوزەرانی چەشنەکە بەدەست ئێمەیە، متمانە دراوە بە ئێمە تا ئەو نەوەیە پەروەردە بکەین کە لەخۆمان کەوتۆتەوە کەوانە با هوشیارانە ئەرکی خۆمان ڕاپەڕێنین.

بەڵام ژنان بە هیچ جۆرێک ئاگاداری ئەم پرەنسیپە بنەڕەتییە لە رووە پەتییەکەیدا نین، بەڵکو تەنها لە رووە مادییەکەیدا دەیبینن، هیچ رێگایەکی تریشیان نییە بۆ گوزارشتکردن لێی، کاتێک کە لە درەفەتی گونجاودا هانای بۆ دەبەن.

بۆیە بەقەدەر ئەوەی ئێمە ئەندێشەی دەکەین، ویژدانیان ئازاریان نادات، چونکە لە قوڵایی تاریکی دڵێناندا، ئاگادارن لەوەی ئەرکەکانی خۆیان بەرامبەری ئەو تاکە پێشێلدەکەن، کە باشتروابوو لە پێناوی چەشنەکەدا خزمەتی بکەن، کە داوای ئەو بەسەریانەوە زۆر لەوە زیاترە. (دەتوانن لە بەرگی دووهەم، نەسکی (44) ی کارە سەرەکییەکەمدا (جیهان وەک ئیرادەو وێناکردن) رونکردنەوەی زیاتری ئەمە بەدەستبهێنن.

لەبەرئەوەی ژنان بۆ پاراستنی چەشن هەن، چارەنوسیان لێرەدا

کۆتایی دێت، بۆیە زیاتر بۆ چەشنەکە دەژین نەک وەک کەسی تاک، دڵی ئەوان بەرەو چەشنەکەیە زیاتر لەوەی بەرەو کەسی تاک بێت. ئەمەش وادەکات بوون و کاراکتەری ئەوان سەرکەشی و گێلایەتی بێت، هەمووشی بەسەریەکەوە مەیلێک بێت بەرەو جیاوازی بنەڕەتی لە پیاو؛ تەشەنە دەکات و ژیانی هاوسەرێتی لێ تاڵ دەکات، کە خۆی حاڵەتێکی زۆر ئاسایی و بەرچاوە.

شتێکی سروشتییە کە هەستی بێمۆبالاتی و بێباکی لەناو پیاوانیشدا هەبێت، بەڵام لەناو ژناندا دوژمنایەتی راستەقینە هەیە. رەنگە ئەمەش بەهۆی ئەوەوە بێت کە لە حاڵەتی پیاواندا رقەکە کورت بووبێتەوە بۆ کاروباری ژیانی رۆژانە، بەڵام لە ژناندا، تەواوی رەگەزەکە دادەگرێت؛ چونکە ئەوان تەنها یەک جۆرە کاریان هەیە. تەنانەت کاتێک لەسەر شەقام پێکدەگەن، وەکو دوو نەیار دەڕواننە یەک. ئەوە شتێکی زۆر روونە کە کاتێک دوو ژن بۆ یەکەمینجار ئاشنای یەک دەبن، دووڕوویی و ریایی لەنێوانیاندا زۆر زیاتر لە دوو پیاو لە رەوشی هاوشێوەدا. هەربۆیەشە یەکتریناسینی دوو ژن زۆر لە هی دوو پیاو گاڵتەجاڕتره. زیادلەوەش کاتێک پیاوێک ئەوانیتر دەناسێنێت، تەنانەت ئەگەر لە خوار خۆشییەوە بن، بە هەستێکی گرنگیدان و مرۆییانەوە، دەیکات، کەچی دەبینین خانونێکی خاوەن پایە، بەشێوەیەک لەگەڵ خوارخۆیدا (ئەگەر خزمەتکاریشی نەبن) رەفتاردەکات، کە بەرگەی ناگیرێت. رەنگە هۆی ئەمە ئەوە بێت کە پلەو پایەی ژنان زۆر جێگای گومانە لە چاو هی پیاواندا. سەرنجامیش زۆر بە خێرایی رەفتاری خۆیان دەگۆڕن و مشتومالّی دەکەن، یاخود هۆکەی ئەوە بێت کە لەکاتێکدا شتەکان دەبنە جێگای بایەخی ئێمە، ئەوە تەنها یەک شت دەبێتە جێگای هەڵسەنگاندنمان، واتە ئەوەی کە گرنگیی پێدەدەین، لەوانەشە، هۆیەکەی

ئەوەی بێت کە سروشتی ئاکرەهەندانەیان پەیوەندی نزیکتر بخوازێت لەچاو هی پیاواندا؛ بۆیە هەوڵدەدەن جیاوازیی پلەوپایەکانیان بخەنە روو.

❊❊❊

تەنها ئەو پیاوەی کە رەمەکی سێکس هزری داگیرکردووە، دەتوانێت ناوی رەگەزی یەکسان لەو رەچەڵەکە قەزەم، ناوشان تەسک، سمت گەورە، قاچ کورتە بنێت، چونکە تەواوی رەمەکی جوانی رەگەز لەسەر ئەم رەمەکە راوەستاوە. رەنگە ئەوە پاساوی زیاتر بێت کە ناویان بنێین رەگەزە ناشرینەکە نەک جوان. نە لەمۆزیک و نە لە شیعردا، نە لە هونەرە جوانەکاندا، ئەمانە هیچ مانایەک یان گرنگییەکیان نییە، ئەگەر هیچ کاریگەرییەکیشیان هەبێت، مایەی گاڵتەجاڕی و شەهوەتبازییە.

ئەمەش وادەکات ژنان نەتوانن گرنگییەکی بابەتییانە بە هیچ شتێک بدەن، پێموابێت هۆی ئەوەش، ئەمەی خوارەوەیە. پیاو هەوڵدەدات لە رێگای تێگەیشتن و تێڕامانەوە راستەوخۆ شتەکان بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە، بەڵام ژن هەمیشەو لە هەموو شوێنێک ناڕاستەوخۆ سەردارە، واتە لە توێی پیاوەوە؛ هەوڵی راستەوخۆی ژن بە ئاڕاستەی پیاوە، بۆیە ژن سروشتی ژن وایە کە هەموو شتێک بکات بۆ ئەوەی پیاو بباتەوە، گرنگیدانی ئەو بە هەر شتێکی دی، هەمیشە رووکەشە، رێگایەکی پێچاوپێچە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی، نازومەکرفرۆشتنە. لەمبارەیەوە رۆسۆ دەڵێت «ژنان بە گشتی حەزیان لە هیچ هونەرێک نییە، شارەزای هیچ نین و هیچ بلیمەتییەکیان نییە. نامەیەک بۆ دالامبێر(د). هەرکەسێک بتوانێت لە توێی فرتوفێڵەکانیانەوە بڕوانێت، دەبێت بۆی دەرکەوتبێت کە حاڵەتەکە ئەمەیە. تەنها ئەوەندە بەسە کە بڕوانینە شێوازی رەفتارکردنی ژنان لە کۆنسێرتێک، ئۆپێرایەک یان شانۆییەکدا؛ درک بە منداڵێتی و ساویلکەییان دەکەین، ئەوانە

لە کاتی نایابترین بڕگەو دیمەنەکاندا، هەر خەریکی چەنەبازیین و گوێ نادەنە ئەو کارە مەزنانە. ئەگەر ئەوە ڕاست بێت کە یۆنانەکان لێنەگەڕابن ژنان بچن بۆ سەیری شانۆیی، ئەوە هەقی خۆیان بووە، چونکە بەوە دەتوانن گوێبیستی شتێک بن. لە ڕۆژانی خۆماندا، شتێکی زۆر لەبارتر دەبێت ئەگەر جێگەی دەستەواژەی «پێویستە لە کەنیسە ژنان بێدەنگ بن» بە دەستەواژەی «پێویستە لە شانۆ، ژنان بێدەنگ بن» بگرینەوە. ڕەنگە باشتر وابێت وەک نامەیەکی گەورە بە پەردەکەدا هەڵیبواسین.

ئەگەر ئەوەمان لەبیر بێت کە سەرجەمی ڕەگەزی ژن هیچ شتێکی لەبواری هونەرە جوانەکاندا ئەنجامنەداوە کە بە ڕاستی مەزن، بلیمەتانە، ڕەسەن بێت، یان بیرمان بێت کە ئەوان هیچ کارێکی بەهاداریان پێشکەشی جیهان نەکردووە، ئەوە هیچ قسەیەکی لەوە جیاواز ناکەین. ئەمە لە بواری وێنەکێشاندا زۆر ئاشکرایە، گەرچی تەکنیکی ئەم هونەرە لەبەردەستی ئەوانیشدایە وەک ئێمە، هەربۆیەشە زۆر خۆیانی پێوە ماندوو دەکەن، کەچی تا ئێستا یەک دانە نیگاری مەزنیان نییە تا بیخەنە ڕوو، لەبەر هۆیەکی سادە، ئەوان هزریان بابەتییانە نییە، کە ئەمەش لە نیگارکێشاندا زۆر پێویستە. ئەوان هەمیشە ئالودەی ئەو شتانەن کە خودییانەنە. لەبەر ئەم هۆیە، ژنانی ئاسایی بە هیچ جۆرێک توانای وێنەکێشانیان نییە، چونکە سروشتی ئەوان ئاواهییە. هۆراث لە کتێبە نێودارەکەیدا (هەڵسەنگاندنی بلیمەتی) کە بۆ ماوەی سێسەد ساڵ شۆڕەتی هەبوو، باس لەوە دەکات کە ژنان خاوەنی توانستی بڵند نین. ئاوارتەی ئاکوتەرا مەسەلەکە ئاوەژوو ناکاتەوە؛ ژنان هەر هەموویان پێکەوە، بە قووڵی بێزەوق و چەشەی هونەری بوون و هەرواش دەمێننەوە، هەروەها هەر بە هۆی ئەو گەمژەییەشیانەوەیە کە نازناوی هاوسەرەکانیان هەڵدەگرن و بەوەش دەبنە هەڵگری هەر خەوش

و نەنگییەک کە تێیدا بێت. زیاد لەوەش لەبەرئەوەی بێزوەقن، ئەوا لە کۆمەڵگای مۆدێرندا گەندەڵ بوون و بۆگەنیانکردووە. دەبێت دروشمەکەی ناپلیۆن بەرامبەریان بەرزبکەینەوە «ژنان هیچ پلەیەکیان نییە» بۆیە دەبێت وەک شتی تر بۆیان بڕوانین. چامفۆرت دروستی وتووە: «ئەوان بۆ ئەوە دروستبوون کە لەگەڵ لاوازییەکانمان، گەمژەییماندا مامەڵە بکەن، نەک لەگەڵ ئەقڵماندا. پیاوانێکیش هەن بە توێکڵ سەرسامن و سەراسیمەی رۆح و دەرون و کاراکتەر نین»(٥). ژنان شوێنکەوتەی رەگەزەکەی ترن، رەگەزی دووهەمن لە هەموو روویەکەوە، بۆیە لاوازیی ئەوان قابیلی بەهەندوەرگرتنە، بەڵام حورمەتگرتنی زیادلەپێویستی ژنان مەسەلەیەکی بێمانایە، بگرە هەر لە دیدی خۆیانەوە نزمییە. کاتێک سروشت چەشنی مرۆڤی دابەشکرد بۆ دوو بەش، رێک لە ناوەڕاستەوە لەتی نەکرد! بەپێی مێتۆدی جەمسەرگەرایی دژ، جیاوازیی نێوان جەمسەری پۆزەتیڤ و جەمسەری نێگەتیڤ، بە تەنها لە رووی چەندێتییەوە نییە، بەڵکو چۆنێتیشە. لەبەر ئەم رۆشناییەشدا کە گەلانی دێرینی خۆرهەڵات مامەڵەیان لەگەڵ ژن کردووە؛ ئەوان لە ئێمە باشتر پلەوپایەی خۆیان پێداوە، بەو بۆچوونە فەرەنسییە کۆنانەمانەوە لەمەڕ دلاوەری و ستایشکردن، کە باڵاترین بەرهەمی گەمژەیی مەسیحی - تۆتۆنییە. ئەم بۆچوونانە بەس بۆ ئەوە باش بوون کە ژنان والێبکەن لوتبەرزو لەخۆبایی بن، بە رادەیەک کە مەیمونە پیرۆزەکانی بینارێسمان یاددەخەنەوە، کە لە ئاگاییاندا بە پیرۆزی و بەرزیی خۆیان، وا هەستدەکەن کە دەتوانن حەزیان لە هەرچی بێت، بیکەن.

لە خۆراوا، ژن، یان با بڵێین «خاتوون» خۆی لە پایەیەکی هەڵەدا دەبینێتەوە، چونکە دێرینەکان بە دروستی ژنیان ناوناوە شوێنکەوتەی رەگەزەکەی تر، کە بە هیچ جۆرێک ویقارو نەزاکەتی تێدا نییە، یان مایەی

ئەوە نییە کە سەری لە هی پیاو بەرزتر بێت و هەمان ئەو مافانەی هەبێت کە ئەو هەیەتی. دەرەنجامەکانی ئەم پایە هەڵەیە زۆر روونن. بۆیە، شتێکی زۆر پەسەند دەبێت بۆ ئەم مرۆڤە ژمارە دووانەی ئەوروپا کە پایەی سروشتیی خۆیان پبدرێت، خانوونی- سکاڵاکەریش دەسبەرداری ببێت، کە لە هەموو ئاسیادا، نەک هەر نییە، بەڵکو لە یۆنان و رۆمانیشدا هاوشێوەی ئەوان هەر نەبووە. ئەنجامی ئەمەش ئەوە دەبێت کە پایەی کۆمەڵایەتی، مەدەنی، هەروەها سیاسیمان، بێسنور پێشدەکەوێت. یاسای سواو چیتر پێویست نییە، چونکە دەبێتە بەڵکەنەویستێکی ناپێویست. راشکاوانە بڵێین، خاتوونی ئەوروپایی، بوونەوەرێکە کە نابێت بە هیچ جۆرێک هەبێت، بەڵکو دەبێت ژنی ماڵ و ئەو کچە لاوانە هەبن کە بەهیوان ببن بەوە، نابێت وەها پەروەردە بکرێن کە فیزیان زل بێت، بەڵکو ماڵی و پاشکۆ بن.

ئەمەش رێک لەبەرئەوەی خاتونانێک لە ئەوروپا هەن کە پایەیان نزمترە، با بڵێین زۆرینەی رەگەزەکەیان، زۆر ناشادترن لەوانەی لە خۆرەڵات هەن. تەنانەت لۆرد بایرۆن دەڵێت (نامەو نوسینەکان، تۆماس مور بەرگی 2 لاپەڕەی 399) تەواوی حاڵەتی ژنان لە سایەی یۆنانە دێرینەکاندا - زۆر قایلکەرانەیە. حاڵەتی ئێستا، کە پاشماوەی بەربەریزمی سوارچاکانەی سەردەمە فیۆدالەکانە - دەسکرد و ناسروشتییە. پێویستە ژنان بیر لە ماڵ بکەنەوە - خۆراک و پۆشاکیان باش بێت بەڵام نابێت تێکەڵی کۆمەڵگە بکرێن، هەروەها دەبێت پەروەردەی ئایینیشیان باش بێت بەڵام نابێت نە هۆنراوەو نە سیاسەت بخوێننەوە - هیچ شتێک جگە لە کتێبەکای پاکیزەیی و چێشتلێنان. مۆزیک - نیگارکێشان - سەما - هەروەها ناوبەناویش کەمێک باخەوانی و وەرزێری بکەن. من بینیومن کە لە ئیپیرۆس سەرکەوتووانە رێگاوبان چاک دەکەن. بۆ نا، با لەپاڵ پووشکێشان و مەڕدۆشیندا ئەوەش بکەن؟

***

لەم بەشەی ئێمەدا لە جیهان، کە تێیدا تاکژنی کاری پێدەکرێت، هاوسەرگیریکردن مانای لەتکردنی مافەکان و دووهێندەکردنەوەی ئەرکەکانە. کاتێک یاساکان هەندێک مافیان بۆ ژن زامن کرد، دەبوو تواستی بیرکردنەوەی نێرانەشیان پێبدایە. بە پێچەوانەوە ئەو ئیمتیازو شەرەفەی یاساکان داویانە بە ژن، ئەو سنورە دەبەزێنێت کە سروشت بۆی داناون، بۆیە ژمارەی ئەو ژنانەی بە ڕاستی ئەو ئیمتیازەیان هەیە، کەمیکردووە؛ لەبەرئەوە زۆرێکیان لەو مافە سروشتییانە بێبەش دەبن، بۆ ئەوەی هەندێکیان ببنە خاوەنی زیاتر لەوەی کە سروشت بۆی تەرخانکردوون.

پایەی ناسروشتییانەی ئیمتیازدارییی کە دامەزراوەی تاکژنی، هەروەها یاساکانی هاوسەرگیری، بۆ ژنیان دابینکردووە، کە لەوێدا بە هاوتای تەواوی پیاو دادەنرێت، کە بە پیاوانی داناو زرنگ، بەهیچ جۆرێک ناتوانن بەرلەوەی قوربانییەکی زۆر بدەن، لەگەڵیدا هەڵبکەن و بەم ڕێوشوێنە ناڕەوایە رازی ببن، بۆیە لەکاتێکدا لە زۆرینەی میللەتە فرەژنەکاندا، هەموو ژنێک پارێزراوە، لەو شوێنەش کە تاکژنی هەیە، ژمارەی ژنانی شووکردوو سنوردارە، بێشومار ژن بێ پشتیوان ماونەتەوە؛ ئەوانەی سەر بەچینی ژووروون وەک کارەکەری پیر بە تەوەزەلی دەژین، ئەوانەی سەر بە چینی خواروون گیرۆدەی کاری سەخت و دژوار بوون، یان بوون بە سۆزانی، ژیانێک بەسەر دەبەن کە هیچ خۆشییەکی تیا نییەو بەدەریشە لە کەرامەت، بەڵام لە سایەی ئەم بارودۆخەدا، بوونەتە پێویستییەک بۆ رەگەزی نێر؛ بۆیەشە ئەمانە وەک ئامرازێکی تایبەتی وەهان پاراستنی ئەو ژنانەی کە هاوسەریان پەیداکردووە یان دەیانەوێت پەیدای بکەن. تەنها لە لەندەن 80 هەزار سۆزانی هەیە، ئینجا ئەو ژنانە چین کە ئەوەندە بە خێرایی بەم

چارەنوسە دزێوە گەیشتوون، جگە لە قوربانی سەر قوربانگای تاکژنی؟ ئەو ژنانەی فڕێدراونەتە ئەم ڕەوشە زۆر دژوارەوە، هاوسەنگکەرەوەی خاتونی ئەوروپاییە، بە لاف و گەزاف و لوتبەرزییەکەیەوە. لێرەوە تاکژنی سودێکی ڕاستەقینەی بۆ ڕەگەزی مێ هەیە، ئەگەر وەک گشت وەریبگرین، هەروەها لە لایەکی تریشەوە هیچ هۆیەک نییە، بۆ ئەوەی بۆچی نابێت پیاوێک کە ژنەکەی بەدەست نەخۆشییەکی سەختەوە دەناڵێنێت، یان نەزۆکە، یان سەرەنجام زۆر پیر بووەو بەکەڵکی ئەو نەماوە، ژنێکی دووهەم بهێنێت. زۆرن ئەوانەی ڕوویانکردۆتە فرەژنی لەبەر ئەو هۆیە ڕوونەی کە نارەزان لە دامەزراوەی ناسروشتییانەی تاکژنی. پێداگرتن لەسەر مافە ناسروشتییەکانی ژن ئەرکی ناسروشتیشی بەسەریاندا سەپاندووە، ئەمەش پێشێلکارییەکە کە ناشادو بێزاریان دەکات. بۆ نمونە، زۆرن ئەو پیاوانەی کە باوەڕیان وایە ئەگەر پایەی کۆمەڵایەتی و سەروەت و سامانییان پارێزراوە، ئیتر هاوسەرگیری شتێکی پەسەند نییە، تا ئەوکاتەی دتوانێت لەگەڵ یەکێکی ناوازەو دەرکەوتوودا گرێبەست دەکەن. ئەوساش پیاو ئارەزوودەکات بە ئیختیاری خۆی و بە مەرجی جیاواز ژنێک پەیدابکات، ئەویش ئایندەی ژنەکەو منداڵەکانی بپارێزێت. ئەگەر مەرجەکان ئەوەندە دادپەروەرانەو ماقوڵ و گونجاو بن، وا لەژنەکە بکەن دەسبەرداری ئەو ئیمتیازانە ببێت، کە هاوسەرگیری وەک بناغەی کۆمەڵگای مەدەنی، دەتوانێت فەراهەمیان بکات، ئەوا پێویستە تا ئاستێکی گونجاو دەسبەرداری کەرامەتی ببێت و ژیانێکی تەنهایی بسەرببات، چونکە سروشتی مرۆڤ وامان لێدەکات پشت بە بۆچوونی ئەوانیتر ببەستین، بە ڕێگایەک کە بە تەواوەتی لە بەهای خۆی داماڵراوە. لەکاتێکدا ئەگەر ژن نارازی نەبێت، ئەوە دووچاری مەترسی ئەوە دەبێت کە بەناچاری شوو بە پیاوێک بکات کە حەزی لێناکات، یان ئاکامەکەی

بگاتە کارەکەرێکی پیر، چونکە ئەو کاتەی بۆی تەرخانکراوە تا لانەیەک بۆ خۆی پەیدا بکات زۆر کورتە. تێزەکەی تۆماسیۆس (دۆست) لەبارەی ئەم دیوەی دامەزراوەی تاکژنییەوە، زۆر شایستەی خوێندنەوەیە، چونکە پیشانیدەدات کە، لەناو هەموو میللەتاندا، لە هەموو سەردەمەکانی پێش ریفۆرمسازییە لۆسەرییەکە، بوونی دۆستی ژن رێگاپێدراو بووە، نەخێر خۆی دامەزراوەیەک بووە، کە بە شێوەیەک لە شێوەکان یاسا دانیپێداناوەو هیچ بێکەرامەتییەکی نەداوەتە پاڵێ. ئەم هەڵوێستەشی مابوو هەتا ریفۆرمەکەی لۆسەر، کە بووە هۆی هێنانی هۆکاری دیکە بۆ پاساودانی هاوسەرگیریی ئاینزاکان؛ لەوێوە بەرەی کاسۆلیک نەیوێرا خۆی لەمەسەلەکە دووربخاتەوە.

مشتومڕکردن لەبارەی تاکژنییەوە بێسوودە، پێویستە وەک راستییەک وەربگیرێت کە لە هەموو جێگایەک هەیە، ئەوە بنەمایەکە بۆ چارەسەرکردنی گرفتەکە، کەواتە ئەی فرەژنییەکان لەکوێن؟ ئێمە هەموومان هەرچۆنێک بێت بۆ ماوەیەک دەژین، هەمیشەش زۆرینەمان لە فرەژنیدا دەژین، بۆیە وەک چۆن هەر پیاوێک پێویستی بە گەلێک ژنە، هیچ شتێک لەوە دادپەروەرتر نییە کە بواری پێبدەین، نەک ئەوەندە، بەڵکو بشکرێت بە شتێکی ئەوزیمی کە چەند ژنێکی هەبێت. مانای ئەمەش گێڕانەوەی ژنە بۆ جێگای گونجاوی سروشتییانەی خۆی وەک بوونەوەرێکی پاشکۆ، پاشان خاتوونیش، کە جانەوەری شارستانێتی ئەوروپایی و گەمژەیی مەسیحی تیوتۆنیکە، بە خۆی و بانگەشە پڕوپووچەکەیەوە بۆ رێزلێنران و ستایشکران، بوونی نامێنێت، بەڵام ژنان هەر دەمێنن، بەڵام ژنانی ناشاد نامێنن، کە ئەوروپای ئێستا پڕێتی لەوانە. گۆشەنیگای مۆرمۆنەکان دروستە.

***

لە هیندستان هیچ ژنێک سەربەخۆ نییە، بەڵکو هەریەکەیان لە ژێر

کۆنترۆڵی باوکی یان هاوسەری، یان برای، یاخود هاوسەریدایە، ئەمەش بەپێی یاسای مانوو.

ئەوە بیرۆکەیەکی قێزەونە کە بڵێین پێویستە بێوەژنان لەبەردەم تەرمی هاوسەرە مردووەکانیاندا، خۆیان بکەن بە قوربانی؛ ئەوەش هەر قێزەونە کە ئەو پارەیەی مێرد بە رەنجکێشان و ئارەقڕشتن بە درێژایی ژیانی پەیدایکردووە، بە نیازی ئەوەی بۆ منداڵەکانی سەرفی بکات، بچێت هەمووی لە ژنە دۆستەکانیدا سەرفبکات. یەکەمین خۆشەویستی بۆ دایکە، ئاژەڵ و مرۆڤیش وان، ئەمە رەمەکێکی پوختەیە، کاتێکیش منداڵەکە چیتر لە رووی جەستەییەوە بەستەزمان و بێدەرەتان نییە، ئەو خۆشەویستییە دەڕەوێتـەوە. دوای ئـەوە، دەبێت ئەو یەکەمین خۆشەویستییە لەناو خۆشەویستییەکدا شەتڵبکرێتەوە کە بەرمەبنای نەریت و ئەقڵ دامەزراوە، بەڵام ئەمە بە زۆریی رووناداتە، بەتایبەتی ئەو کاتانەی کە دایک باوکەکەی خۆشنەویستبێت. خۆشەویستی باوک بۆ منداڵەکانی، سروشتێکی جیاوازی هەیەو راستگۆیانەترە، پیاو خودی ناوەوەی خۆی لە منداڵەکەیدا دەبینێتەوە، بۆیە رەگوڕیشەی ئەم خۆشەویستییە میتافیزیکییانەیە.

لە نزیکەی هەموو نەتەوەکاندا، هی جیهانی کۆن و نوێش، تەنانەت لەناث هۆتێنتۆتەکانیشدا، تەنها نێرەکان دەبنە میراتگر؛ تەنها ئەوروپا لەمە جیاوازە. ئەو موڵکەی پیاوان بە زەحمەت و رەنجکێشان و کاری درێژی تاقەتپڕوکێن پەیدایانکردووە، دوای خۆی دەدرێتە دەستی ژنان، ئەوانیش بەپێی ئەقڵی خۆیان، یان لە ماوەیەکی کورتدا تەخشان و پەخشانی دەکەن، یان بە رێگایەکی دی بەفیڕۆی دەدەن، ئەمە بەقەدەر ئەوەی باوە، ئەوەندەش ناڕەواییە، پێویست دەکات بە سنوردارکردنی مافی ژن لە میراتگرتندا، رێگە لەمە بگیرێت.

من وای بۆ دەچم کە بۆ کچان و بێوەژنان وا باشترە، تەنها لە ڕێگای ڕەهنکردنەوە پارەی زامنکردنی ژیانیان پێبدرێت، نەک موڵکەکە خۆی یان سەرمایەکە، لە حاڵەتێکدا نەبیت، کە خێزانەکە میراتگری نێری نەبێت. پیاوان پارە پەیدا دەکەن نەک ژنان، بۆیە ژنان مافی وەرگرتنی موڵکی بێمەرجیان نییە، ناشتوانن سەروکاریی بکەن. هەرگیز نابێت ژنان ئازادانە خاوەنی سامان بن، وەک سەرمایە، خانوو، زەویـوزار. خۆیان هەمیشە پێویستییان بە پاسەوان هەیە، بۆیە نابێت لە هیچ بارودۆخێکدا ئەوان پاسەوانی منداڵەکان بن.

هەراشیی ژنان، تەنانەت ئەگەر لە هی پیاوان زیاتر نەبێت، ئەم لایەنە خراپەی هەیە، چونکە بەرەو شتە مادییەکان ئاڕاستەکراوە – با بڵێین، بەپێی جوانیی شەخسی و پاشان بەرمەبنای خۆڕانان و مەکرو دەهۆو چاوبەست. هەربۆیەشە ئەوانە لە کۆمەڵگادا کارو کنەی خۆیان هەر دەکەن. هەر ئەمەش وایانلێدەکات دەستبڵاو بن، بە تایبەتی کە ئەوان توانستی ئەقڵییان لاوازە. لەمبارەیەوە نوسەرێکی یۆنانی دێرین دەڵێت [ئەگەر ئەقڵ نەبێت، جەستە پەرێشانە]. لە لایەکی ترەوە، فیزو خۆپەرستی پیاوان، زۆرجار بە ئاڕاستەی قازانجە نامادییەکانە، وەک بەهرە، فێربوون، جوامێریی، شتی تر. ئەرەستۆ لە «سیاسەت» دا ڕوونیدەکاتەوە کە گەورەترین زیان کە سپارتاییەکان بە خۆیانیان گەیاندووە، ئەوەیە زۆر شتیان داوە بە ژنەکانیان، ئەویش بەوەی مافی میراتی و مارەییان بۆ زامنکردوون، لەگەڵ ئازادییەکی زۆردا؛ کە ئەمە دەستێکی زۆری هەبوو لە ڕمانی سپارتەدا. ئەی لە فەرەنسا ئەوە کاریگەریی ژنان نییە کە لە سەردەمی لویسی سیازدەوە زیادیکردو بووە هۆی گەندەڵییەکی پلە بە پلەی دادگاو حکومەت کە کۆتاییەکەی بە شۆڕش گەیشت و ئاشوب و پشێوییەکی زۆری نایەوە؟ بە هەرحاڵ، ئەو

پایە نادروستەی رەگەزی مێ هەیەتی، بەشێوەیەکی زۆر بەرچاو لە لایەن «خاتون»ەوە رەتێنراوەو بووەتە هۆی کەموکوڕییەکی بنەڕەتی لە رەوشی کۆمەڵایەتیماندا، ئەم کەموکوڕییەش بە هەموو ئاڕاستەیەکدا کاریگەریی هەیە، چونکە سروشتی گوێڕایەڵانەی ژن لە راستی ئەوەدا روونە کە هەر ژنێک پایەیەکی ناسروشتی پێبدرێت، وەک سەربەخۆیی رەها، ئەوە یەکسەر خۆی دەبەستێتەوە بە پیاوێکەوە، بە هۆی ئەویشەوە کۆنترۆڵدەکرێت و بەڕێوە دەبرێت؛ ئەمەش چونکە ئەو پێویستی بە سەردارێک هەیە. ئەگەر لاو بێت، پیاوەکە خۆشەویستە؛ ئەگەر بەتەمەن بێت ئەوە پیاوەکەی کەشیشە.

سەرچاوە:

http://www.theabsolute.net/misogyny/onwomen.html

شۆپنهاوەر و نیچە

شۆپنهاوەر و ئاکاری پشتگوێخستنی جیهان و ژیان ..نیچە و ئاکاری بایەخدانی باڵا بە ژیان

ڕەخنەی نیچە لە ئاکارە باوەکان

ئەلبرت شفایزەر

لە عەرەبییەوە: عەبدوڵڵا مەحمود زەنگنە

بۆ بەدبەختی گەورەترین دوو بیرمەندە ئاکاریستیەکەی نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدە، کە شۆپنهاوەر و نیچەن، نەیانتوانی یارمەتیی سـەردەم بدەن لە هەوڵیدا بۆ بەدەستهێنانی ڕێبازێک لەبارەی ئاکاری کۆمەڵایەتییەوە کە بەمانای تەواو ئاکار بێت. ئەم دوو بیرمەندە ئیشیان لەسەر ئاکاری تاکە کەسی کرد و لەم ئاکارە تاکە کەسییەشەوە ئاکاری کۆمەڵایەتی گەشە ناکات. ئەوان تێبینیی خۆیان خستەڕوو، هەرچەند ئەو تێبینییانەیان بەهای خۆی هەبوو، بەڵام نەیتوانی لەڕووی ئەو بەرەولێژیی چوونە ئاکارییەدا بووەستن کە لە دیدی گشتیدا بۆ ژیان تا دەهات زیاتر دەبوو. هەردووکیشیان لەوەدا هاوبەشن کە دوو ئاکاریستی بنچینەیین، واتە لە بنچینەی یەکەمەوە کە ژیانە. نیچە و شۆپنهاوەر ناچنە نێو رامانە گەردوونیە ئەبستراکتەکانەوە، بەڵکو ئاکار لای ئەمان ئەزموونە بۆ ویستی ژیان، بۆیە لە قووڵایی ناخیانەوە بە گەردوونی دادەنرێن.

لای شۆپنهاوەر ویستی ژیان دەیەوێت بە ئاراستەی بایەخ نەدان بە جیهان، ژیان بەرەو ئاکار ئاراستە بگرێت و لای نیچەیش ئاکار خۆی بۆ جەختکردنەوە و بایەخدانێکی قووڵ بە جیهان و ژیان تەرخاندەکات. ئەم دوو بیرمەندە لە گۆشەنیگای ئاکاری بنچینەییەوە دەرهەق بە ئاکاری سەردەمەکەیان لە پێگەی دادوەریـدا دەوەستن، گەرچی جیاوازییەکی دیاریشیان لەنێواندایە.

شۆپنهاوەر(1788 – 1860) لە سەرەتای سـەدەوە نووسینەکانی بـڵاودەکـاتـەوە، کتێبی»جیهان فەرمانبەردای و ویستە» ساڵی 1819 بڵاودەکاتەوە، بەڵام خەڵکی لە ساڵی 1860 کاتێک فەلسەفەی تیۆری بە یەکجاری مایەپووچ بوو بایەخیان بەم کتێبەی دا، ئەوکات دان بەوەدا نرابوو، کە ئاکار بە پێی رێبازی سوودگەریی میللیانە و بە پێی شوێنکەوتوانی دوای کانتیش جێی رەزامەندی نەبوو.(کتێبی:» ویست لەسرووشتدا، 1836» و « دووگرفتی سەرەکی لە ئاکاردا، دوو بەرگە، 1851، کە شۆپنهاوەر دوای کتێبە سەرەکییەکەی لە تەمەنی سی ساڵیدا نووسیی، بریتییە لە پاشکۆ و راڤەی میللیانە بۆ کتێبە سەرەکییەکەی).

یەکەم کەسێکی گرینگ لە شوێنکەوتوانی کانت دوای خۆی یۆهان فردریک هێربێرتە(1776 – 1841)، گرنگی و بایەخی ئەم لە بواری توێژینەوەی دەروونیدایە. هێربرت ویستی لە کتێبی:» فەلسەفەی کرداریی گشتی، 1808) دا لەسەر بنچینەیەکی دەروونکاری ئاکار هەڵبسەنگێنێت. لەو کتێبەدا ئاکار دەگێڕێتەوە بۆ پێنج حوکمی راستەوخۆ، کە ناتوانرێت لە هیچ شتێکی تری ئەودیوی خۆیانەوە هەڵبهێنجرێن و دەکرێت بە حوکمەکانی ستاتیکا بەراورد بکرێن و ئەو حوکمانەیش بریتین لە: هزرەکانی ئازادیی ناوەکی، کەماڵ، چاکە»احسان»، راستی» الصواب»، دادپـەروەری. ئەگەر ئەم ویستە بەم بینینە وەربگیرێت کە لە دیتنێکی پوختەوە دەستپێدەکات و لای مرۆڤەکانیش لەڕێی ئەزموونەوە راستیی دەسەلمێت، ئەوکات دەبێتە ئاکاری.

کەواتە لەبریی گەڕان بەدوای بنەمایەکی بنچینەیی بۆ ئاکار، هێربرت کۆمەڵێک هزری ئاکاریی قبوڵکرد کە شانبەشانی یەکتری دەرکەوتن. ئەم تیۆرە ئاکارییە لاوازەیش هیچ هێزێکی قەناعەت هێنەری نیە. بەڵام هێربرت

لەبارەی کۆمەڵگە و دەوڵەتەوە زانیاریی بەنرخ و چەسپاوی هێنایە ئارا.

ئیمانوێل هێرمن فیختە(1797 – 1879) یەکێکە لە جێگرەوەکانی کانت و کوڕی (ی. ج. فیختە)یە بۆیە بە فیختەی بچووک ناوبراوە و کتێبێکی بە ناونیشانی:» ڕێبازێک لەبارەی ئاکارەوە، 1850 – 1853» نووسیوە کە لە دوو بەرگدایە و لە سەردەمی خۆیدا ناوبانگێکی زۆری دەرکرد.

شۆپنهاوەر یەکەم نوێنەری هزری خۆرئاواییە لەو ڕێبازە ئاکارییەدا، کە لەسەر بایەخ نەدان بە جیهان و ژیان دامـەزراوە و لەگەڵ خۆیشیدا لۆژیکییە. فەلسەفەی هیندی کە لە سەرەتای سەدەی» 19»دا لە ئەورووپادا ناسرا شۆپنهاوەری بەم ڕێبازە گەیاند.(لە 1802 – 1804 دا ئەنکتیل دیپرۆن 1731 – 1805 لە دوو بەرگدا پەنجا ئۆبانیشادی لە هیندەوە بە دەقە فارسییەکەی لەگەڵ وەرگێڕانە لاتینیەکەیدا بۆ ئەورووپا هێنا). شۆپنهاوەر لە ڕوونکردنەوەی ڕێبازەکەیدا وەک فیختە بە ئایدیالیزمیە ئەپستمۆلۆژیەکەی کانت دەستپێیکرد. ئەمیش وەک فیختە چییەتی» ماهیەتی»شتەکان لەخودی خۆیاندا دیاریدەکات، کە لەژێر هەموو دیاردەکاندا وەک ویست دێتە ئارا، بەڵام ئەم وەک فیختە ئەو ویستە بە ویستی کردە ناو نابات، بەڵکو بە ویستی ژیانی دادەنێت و ئەمیان ڕاستترە.

شۆپنهاوەر دەڵێت من دەتوانم بە پێوانەکردنی بە خودی خۆم لە جیهان تێبگەم. ئەگەر لە دەریشەوە بڕوانەمە خودی خۆم وەک دیاردەیەکی فیزیکی لە شوێن و کاتدا دەرکی پێدەکەم، بەڵام لەناوەوە بێگومان ویستی ژیانە و بەم پێیەش هەموو ئەو شتانەی لە دنیای دیاردەکاندا پێیاندەگەم، گوزارشتن لە ویستی ژیان.

کەوابێ مانای کرداری گەردوون چییە؟ مانای وایە تاکەکان بێشوومار لەنێو ویستی ژیاندا چێنراون و هەموو بەردەوام لە میانەی ئەو شتانەوە کە

بۆ وەڵامدانەوەی پاڵنەرە ناوەکیەکانیان دەیخەنە پێش چاوی خۆیان، هەوڵی تێرکردنی پێویستییەکانیان دەدەن تێرکردنێک کە هەرگیز کۆتایی نایەت، بەڵام دواتر تووشی نائومێدی دەبن، چونکە دەزانن چێژی راستەقینە ئەو چێژە نییە پێیگەیشتوون، بەڵکو ئەو چێژەیە شەیداین و دەبێ هەمیشە لە دژی ئاستەنگەکانی خەبات بکەن، دواجار ویستیان بۆ ژیان هەمیشە لەگەڵ ویستی ژیان لای کەسانی تر بەر یەک دەکەون، کەواتە نە جیهان و نە هیچ ئازارێکیش بوونیان نیە و تەنها لە ویستی ژیان لای باڵاترین بوونەوەرەکان دەرک بەمە دەکرێت، چونکە تەنها ئەو بوونەوەرە باڵایانە توانای هەستکردنی بەردەوامیان بەوە هەیە کە کۆی هەموو ئەو شتانەی لە دەوروبەریان و لە دەرەوەیشاندا هەن تەنها جیهانێکن لە دیاردەکان. ویستیش کە بەمجۆرە بەدواداچوونی بۆ کۆی هەبووەکان کردووە، لە پێگەیەکدا دەبێت بتوانێت بگاتە هزروبیرێکی روون لەبارەی خودی خۆی و فیکر و بوونیشەوە.

بەڵام ئەوەی دەگوترێ دەبێ ویستی ژیان لە جیهاندا شتێکی بەهادار بەدیبێنێت، ئەوە ئەو گومان و دڵەڕاوکێیەیە ویستی ژیان لە فەلسەفەی ئەورووپیدا خۆی پێ فریودا، چونکە ویستی ژیان کە خۆی ناسی، تێگەیشت بایەخدانی گەشبینانە بە ژیان بێسوودە و تەنها ئەوەی بۆ دەکات بە خێرایی لە دڵەڕاوکێیەکەوە بیگەیێنێتە دڵەڕاوکێیەکی تر و لە نائومێدییەکەوە بە نائومێدییەکی تر، بۆیە ئەوەی دەبێ بیکات، دەرچوونە لەو گەمە ترسناکەی بەسەرسامییەوە بەشداریی تێدا کردووە و ئیتر دەبێ لە بایەخ نەدان و پشتگوێخستنی جیهان و ژیاندا سەرفراز بێت.

لای سپینۆزایش پرۆسەی مانای جیهان لەوەدایە تاکی زۆرباش بێنەئارا و لە ئەزموونەکانیاندا بەشداریی «رەها» بکەن. لای فیختە پاڵنەر

بۆ کردە لەگەڵ «ڕەها»دا لە ئاکە باشەکاندا وەک خاوەن مۆرکێکی ئاکاری لەخۆی ئێدەگات و لای هیگڵیش لەوەدایە «ڕەها» لە ئاکە باشەکاندا بگاتە هەستکردنێکی هاوشێوە بە خودی خۆی؛ لای شۆبهۆر لەوەدایە «ڕەها» لە ئاکە باشەکاندا بگاتە دەرککردن بە خۆی و ڕزگاربێت لە ئێگەیشتنی بەردەوامی جەختکردنەوە و بایەخدان بە جیهان و ژیان کە لەنێو خودی خۆیدایە، بۆیە مانای پرۆسەی جیهان هەمیشە لەمەدایە: مەبەستم لەوەیە سنووردار و بێسنوور، کۆتادار و بێکۆتا ئەزموونەکانیان ئێکەڵ بە یەک بکەن. سپینۆزا و فیختە و هیگڵ - کە ئەمە خاڵی لاوازیی ڕێبازەکانیانە - ناتوانن ڕوونی بکەنەوە تا چ ڕادەیەک ئەم ئەزموونە لە بێسنووردا بەلای «ڕەها» وە مانایەکی دەبێت، بەڵام لای شۆپنهاوەر ئەو مانایەی هەیە. لە مرۆڤدا ویستی هەمەکیی ژیان لە ڕێی نیگەرانی و ئازارەوە بەرەو ڕێگەی ئاشتی و سەرفرازی وەردەچەرخێت. گواستنەوەیەکیش هەبووە لە بوونەوە بۆ نەبوون، ئەم نەبوونە بە لای ئەو ویستی ژیانەوە نەبوونە کە هێشتا پڕە لە پاڵنەر بۆ جەختکردنەوە لە ژیان و دەرککردن بە جیهان، بەڵام ئەم»نرڤانا»یەی بوداییەکان دەیڵێن لە خودی خۆیدا چییە؟ ئێمە لەبەرئەوەی تەنها لەڕێی هەستەکانەوە وێنای شتەکان دەکەین ناتوانین وێنای ئەم» نرڤانا»یە بکەین.

شۆپنهاوەر ڕێبازەکەی لەبارەی گەردوونەوە پێکدێنێت، واتە ڕێبازە ئاکاریستیە ڕەشبینانەکەی، لەکاتێکدا فیختە ڕێبازە ئاکارییە کاراکەی لە هەمان کەرەستەوە پێکدێنێت، کە ئایدالیزمی ئەپستمۆلۆژی بە هەردووکیان بەخشیوە، ئەمەیان بەلای شۆپنهاوەرەوە گرنگییەگی ئەوتۆی نیە تا بۆی بگەڕێنەوە. بیرمەندانی هیندی پێش خۆی ئەو پەیوەستییەیان بۆ ئاسانکردووە کە دەکرێت بەبێ ئایدیالیزمی ئەپستمۆلۆژییش ڕەشبینی گەشەپێبدرێت.

تراژیدیای ئەزموونی بە ئازاری ویستی ژیانیش بە هەمان شێوەی خۆی دەمێنێتەوە ئیتر بە چ جۆرە پۆشاکێکەوە خۆی بنوێنێت.

فەلسەفەی شۆپنهاوەر، هەرچەند لەسەر شانۆدا بە پۆشاکی تیۆرە مەعریفییەکەی کانتەوە خۆی نمایش دەکات، بەڵام هەر فەلسەفەیەکی بنچینەییە لە سرووشتدا، کەواتە ناوەرۆکی ئاکار لە ڕێبازی شۆپنهاوەردا کامەیە؟ ناوەڕۆکی ئاکار لە ڕێبازی ئەودا وەک فەلسەفەی هیندیەکان لە سێ دیاردەدا دەردەکەوێت: ئاکاری رادەستبوون» ملکەچبوون بۆ راستیەکان»، ئاکاری بەزەییەکی هەمەکی، ئاکاری زوهدکردن لە دونیادا.

لەبارەی رادەستبوونەوە شۆپنهاوەر بەشێوەیەکی باڵا دەدوێت و بە زمانێکی شیعری وەسفی ئەوەمان بۆ دەکات مرۆڤی بڕیاردەر چۆن سوورە لەسەر تەواوکردنی خودی خۆی و بە بەرگریکردنێکی هەرزەیانە رووبەڕووی شتە سەختەکان نابێتەوە، بەڵکو وای لێدەکەن خۆی لە دونیا ئازاد بکات. مرۆڤ لە بارودۆخە ناهەموارەکانی ژیانی و لەو نەهامەتییانەی هەڕەشەی تێکشکانی لێدەکەن لە ناکاودا وا هەستدەکات: لە هەموو ئەو شتانەیش باڵاتر بووە کە خۆی بەهای پێداون و ئیتر دەگاتە هەستێک بەوەی ئیدی هیچ شتێکی تر زیان و ئازاری پێناگەیێنن، بۆیە ئەو کێڵگە بەیارەی ئاکاری فەلسەفیی سەدەی نوێ بۆ چەندین نەوە بە نەکێڵراوی و تۆونەکراوی جێیهێشت، شۆپنهاوەر زیندووی کردەوە.

ئاکار لەخۆیدا سۆز و بەزەییە، ژیانیش سەرلەبەری ئازار و مەینەتیە، ویستی ژیانیش کە گەیشتۆتە پلەی دەرککردن، سۆز و بەزەیی دایگرتووە بۆ هەموو بوونەوەرەکان. ویستی ژیان تەنها هەست بە ئازارە مرۆییەکان ناکات، بەڵکو هەست بە ئازاری هەموو زیندەوەران دەکات. ئەوەی لە ئاکاری ئاساییدا بە» خۆشەویستی» ناوبراوە لە بنچینە و گەوهەریدا سۆز و

بەزەییە. لە هەستکردنی بەهێزی سۆز و بەزەییشدا ویستی ژیان لەخودی خۆی رزگاری دەبێت و پاکبوونەوەی دەستپێدەکات.

کانت و هیگڵ لەو ئاکارەدا کە بانگەشەیان بۆ دەکرد چەندە پەرۆش بوون بۆ ئەوەی مافەکان لە سۆز و بەزەیی زەوت بکەن هەر لەبەرئەوەی لەگەڵ تیۆرەکانیاندا نەدەگونجا! بەڵام شۆپنهاوەر قفڵی زمانی دەکاتەوە و فەرمانی پێدەکات قسەبکات. ئەوانەی وەک فیختە و شیلرماخر و کەسانی تریش ئاکار لەسەر نەخشەیەکی هزروبیر قووڵ بۆ جیهان دەنەخشێنن، پێشبینیی ئەوە لە مرۆڤ دەکەن هەموو کاتێک خۆی بگەیێنێتە لووتکەی رامانەکانی و لەوێدا بۆ پاڵنەرەکانی کردەی ئاکاری بگەڕێت، بەڵام لای بیرمەندانی رێبازی سوودگەریی کۆمەڵایەتی دەبێ مرۆڤ پێش هەر شتێک دابنیشێت و شتە ئاکارییەکان بێنێتە بەرچاوی و بژاردەیان بکات. شۆپنهاوەریش داوا لە مرۆڤ دەکات لە ئاکاری فەلسەفیدا کارێک بکات کەس پێشتر نەیکردبێت، ئەویش گوێگرتنە لە ناخ و دڵی خۆی، کەواتە یەکەمین و بنچینەترین رەگەزی ئاکاری کە ئەوانی تر خستوویانەتە گۆشەی بیرچوونەوە، بەهۆی شۆپنهاوەرەوە جارێکی تر پێگەی شایستەی خۆی وەرگرتەوە.

ئەوانی تر بۆ ئەوەی لە تیۆرەکانیاندا سەریان لێنەشێوێت، دەبێ ئاکار تەنها لە رەفتاری مرۆڤ لەگەڵ مرۆڤدا کورت بکەنەوە..ئەمانە جەخت لەوە دەکەنەوە بەزەیی بۆ ژیانی زیندەوەرانە و هیچ پەیوەندییەکی بە ئاکارەوە نیە، بەڵکو گرنگیەکەی تەنها لە دۆزینەوەی ئامادەباشیی مرۆڤدایە بۆ چاکەخوازی لە ئاستی یەکتریدا، بەڵام شۆپنهاوەر ئەو ئاستەنگانەی لەبن هێنا و داوای خۆشەویستیی کردووە، تەنانەت بۆ نزمترین پلەی زیندەوەرانیش لە بووندا.

ئەو بانگەشە درووستکراوە سەیر و نامۆیانەیش کەسانی تر کردوویانە تا مرۆڤ بخەنە پەیوەندییەکی ئاکارییەوە لەئاست کۆمەڵگەیەکی ڕێکخراودا لای شۆپنهاوەر بوونی نیە. شۆپنهاوەر پێکەنینی دێت بەو هەڵسەنگاندنە زێدەڕەوەی هیگڵ و فیختە بۆ دەوڵەتیان داناوە و بەلایەوە هیچ پێویست ناکات پرسە دنیاییەکان بخرێنە چوارچێوەی ئاکارەوە، ئەگەر ئەم پرسانە خۆیان کارێکیان بە ئاکار نەبێت. شۆپنهاوەر ئەو بیروباوەڕەی پیرۆز ڕاگرتووە کە دەڵێت ئاکار بریتییەوە لەوەی مرۆڤ لە جیهان جیاواز بێت و وابکات جیهان وەک بڵێسەی گڕێکی ڕۆشن بسووتێت. شۆپنهاوەر پابەندی هیچ جۆرە سازشێک نەبوو، چونکە وەک ئەوانی تر نموونەگیریی ئاکارێکی نەکردووە ئامانجێکی دنیایی هەبێت. لەبەرئەوەی فەلسەفەکەی فەلسەفەی بایەخ نەدانە بە جیهان و ژیان، دەتوانێت ببێتە ئاکاریستێکی بنچینەیی، لەکاتێکدا ئەوانی ناتوانن ببنە ئاکاریستێکی بنچینەیی. دواجار ئەم هیچ پێویستیەکی بە پچڕانی پەیوەستی نیە بە مەسیح و ئاکاری ئاینییەوە، بەڵکو دەتوانێت بە پێی توانا بەو ڕاستییەوە شکۆمەند بێت کە فەلسەفەکەی تەنها بڕیار لەوانە دەدات لە پەرستنشی مەسیحییەت و لای هیندییەکان وەک ڕەگەزی بنچینەیی و گەوهەریی لە ئاکاردا قبوڵکراوە. دەشزانین کە شۆپنهاوەر بڕیاری لەوە داوە لە مەسیحییەتدا ڕۆحێکی هیندی هەیە و دەشێت بە جۆرێک لە جۆرەکان ئەسڵی مەسیحییەت هیندی بێت.(بڕوانە کتێبی:» جیهان ویست و فەرمانبەرداریە، بەرگی دووهەم، بەشی 41).

ئاکاری بنچینەیی و بنەڕەتی ئیتر توانیی لەوێناکردنی جیهاندا پێگەی شیاو بە خۆی بکاتەوە. ئەمەیش ڕاڤەی ئەو پەرۆشییەمان بۆ دەکات شۆپنهاوەر وروژاندی دوای ئەوەی خەڵکی ناسییان. گەرچی مانەوەی بە نەناسراوی بۆ ماوەی زیاتر لە چل ساڵ و گوێنەدان بەو فەلسەفە گەورەیەی

هێنایە ئارا بۆ خۆی بە نامۆترین رووداوەکانی مێژووی هزری ئەورووپی دادەنرێت، چونکە ئەوکاتە بەجۆرێک لە راستیی بەڵگەنەویست دەڕوانرایە دیدی گەردوونیی گەشبینانە، هەموو کەس دەیتوانی هێرشی بکاتە سەر و رەخنەی لێبگرێت، بەشێوەیەک ئاستی رەوانبێژیی لە نمایشکردنی رێبازە فەلسەفیە ئاکارییەکەدا، چەندە بەهێز بوایە، وەک فەلسەفەکەی شۆپنهاوەر، کەس گوێی پێنەدەدا و گوێی نەدەگرت. لە سەدەکانی دواتردا چەندین کەس تەنها لەبەر حوکمە ئاکارییەکانی و سەرنجڕاکێشیە سرووشتیەکەی هۆگری فەلسەفەکەی شۆپنهاوەر بوون، لەکاتێکدا رێبازە لۆژیکییە رەواکەیان لە بایەخ نەدان بە جیهان و ژیان رەتکردەوە.. هەرچەند هەستێکی راستگۆیانەی پێشکەش دەکردن.

***

دیدی شۆپنهاوەر لەبارەی گەردوونەوە، هاوشێوەی دیدی بەراهیمەکان، دواجار دیدێکی سەروو ئاکارییە نەک ئاکاری، چونکە بایەخ نەدانێکی رێک و گونجاوە بە جیهان و ژیان. هەرچەند لە زۆرینەی بەشەکانی نووسینەکانیدا لەبارەی ئاکارەوە لە سپینۆزا و فیختە و شلیرماخر و هیگڵیش بنچینەییتر قسەدەکات، بەڵام لەراستیدا لەوان ئاکاریستتر نیە. ئەمیش وەک ئەوان دەگاتە دەریای بەستەڵەکی دیدی سەرووئاکاری، بەڵام لەبریی ئەوەی بگاتە جەمسەری باکوور دەگاتە جەمسەری بەستەڵەکی باشوور. ئەو نرخەیشی کە دەیدات تا لەبارەی ئاکاری بنچینەییەوە بەسەریاندا سەرکەوێت، فەلسەفەکەیەتی لە بایەخ نەدان بە جیهان و ژیان، بەڵام نرخێکە دەبێتە هۆی مایەپووچ بوون.

ئاکار لای شۆپنهاوەر، هاوشێوەی ئاکار لای هیندیەکان، تەنها قۆناغێکە لە قۆناغەکانی گوێنەدان بە جیهان و ژیان، بەڵام لەخودی خۆیدا

شتێکی ئەوتۆ نیە، بەڵکو ماناکەی لەو چوارچێوەیەوە وەردەگرێت ئەو دیدە هێناویەتە جیهانەوە. لە هەموو ڕێبازەکەیدا لە پشتگوێخستنی جیهان و ژیان لە میانەی ئەنگێزە عەقڵییەکەیەوە، پشتگوێخستنی جیهان و ژیان خۆی چۆنە وەها دەردەکەوێت، وەک خۆرێکی خەیاڵی لە ئاسماندا ئاکار هەڵدەپڕووکێنێت، چۆن خۆری ڕاستەقینە ئەو هەورە دەڕەوێنێتەوە کە خەڵکی بێهوودە چاوەڕێی نمە بارانێکی بووژێنەرەوەی لێدەکەن.

ئەگەر جەخت لە گوێنەدان بە جیهان و ژیان بکەینەوە ئەوکات کردەی ئاکاری مانایەکی نامێنێت و بەزەییش لای ئەو دەبێتە شتێکی تەنها فیکری. هیچیش لەبارەی ئەو بەزەییەوە نازانێت کە دەبێتە هۆکاری یارمەتیدان و هاوکات هەڵوێستی بیرمەندانی هیندیش نازانێت. وەک هەر ویستێکی کردەیش لەم جیهانەدا بەزەیی مانایەکی نابێت و هیچ هێزێکیشی تێدا نابێت بۆ سووککردنی مەینەتیی بوونەوەرەکان، چونکە ویستی ژیانی پڕ لە ئازار سەرچاوەی ئەو مەینەتییانەیە. تاکە شتێک ویستی ژیان بتوانێت بیکات، ڕۆشنکردنەوەی ویستی ژیانە لە هەموو شوێنێکدا لەبارەی ئەو وەهمەوە خۆی دیلێنی و ئاشتی و ئارامییەکی بۆ دابینبکات، کە پشتگوێخستنی جیهان و ژیان بەدییدێنن. بەزەییەکەی شۆپنهاوەر و بەراهیمەکان و بودایش لە قووڵاییاندا تەنها بەزەییەکی تیۆریە و دەتوانێت زمانی ئاینی خۆشەویستی بەکاربێنێت، بەڵام خۆی لە پێگەیەکی زۆر کەمتردایە لەو. وەک بیرمەندانی هیندیش، ئایدیا باڵاکان لە ناکردەدا ڕێگر دەبن لە گەیشتن بە ئاکاری خۆشەویستیی ڕاستەقینە. ئەمە جگە لەوەی ئاکاری تەواوکاریی خود لای شۆپنهاوەر لە دەستەواژەدا دەبینینەوە نەک لە واقیعدا، چونکە گەیشتن بە ئازادیی ناوەکی لە جیهان، بە تەواوی ئاکاری نابێت تا ڕێگە نەدات بەو کەسێنیە وەک هێزێکی ڕاستەوخۆ لە جیهاندا کاربکات، بەڵام ئەم هزرە نە

لای شۆپنهاوەر و نە لای بیرمەندانی هیند نابینین، چونکە بایەخ نەدان و پشتگوێخستنی جیهان و ژیان لای ئەوان لە خودی خۆیدا ئامانجە، تەنانەت کە مۆرکی ئاکارییش لەدەستدەدات لە تەئکیدکردنەوە لە خۆی بەردەوام دەبێت. شۆپنهاوەر دەڵێت زوهد لە ئاکار باڵاترە. هەرچییش ببێتە هۆی مراندنی ویستی ژیان لای ئەو جێی بایە پێدانە، بۆیە ئەو ژن و پیاوانەی بە مەبەستی کەمکردنەوەی مادەی ژیان(نەوەخستنەوە) پشت لە سێکس دەکەن لای ئەو هەڵوێستیان بە راست دادەنرێت. ئەوانەیشی بە ئەنقەست خۆکوژیی ئاینی بەکاردێنن(مەبەستی لە ئینتیحارە نەک کاری تیرۆریستی/ وەرگێڕ بۆ کوردی) و دوای بەکارهێنانی هەموو ئامراز و هۆکارێک بۆ مراندنی ویستی ژیان مەشخەڵی ژیان دەکوژێننەوە، وەک بەراهیمەکان چۆن هیچ ناخۆن و خۆیان برسی دەکەن بۆ مراندنی جەستەیان، لای ئەو ئەمانەیش رەفتاری خەڵکانێکی رۆشنفیکر دەنوێنن. تەنها ئەو خۆکوژییەی بەلاوە پەسەند نیە کە لەتاو بێزاری و نائومێدی دەکرێت، بەڵام بێگومانە ئەمەیان لەدەرەنجامی گوێنەدانی راستەقینەوە نیە بە ژیانی راستەقینە، بەڵکو بە پێچەوانەوە کردەیەکە لە کردەکانی ویستی جەختکەرەوە لەژیان کە تووڕەیە لەو بارودۆخانەی خۆی تێدا دەبینێتەوە.(بڕوانە کتێبی:» جیهان ویست و فەرمانبەرداریبە، بەرگی یەک ، بەشی 69).

کەواتە لای شۆپنهاوەر گەیشتن بە ئاکار تەنها لەوێوە دەبێت کە پشتگوێخستنی جیهان و ژیان رێگەی پێدەدات، بەڵام بەو رادەیەی زەمینەسازیی بۆ دەکات کە ئاکاری بێت و تەنها دەروازە و ئامادەباشییەکە بۆ ئازادبوون لە جیهان، وەستاندنی ویستی ژیانیش بە بڕیارێکی عەقڵی دەبێت، بۆیە گەر توانیم بگەمە ئەو تێگەیشتنەی کە: سەرلەبەری جیهانی دیاردەکان فریوخواردن و مەینەتین و ویستی ژیان پێویستیی بەوە نیە

جیهان یان خودی خۆی هێندە بە جدی وەربگرێت، کەواتە رزگارم بوو. ئیتر دوای ئەوە مەودای بەشداربوونم لەگەمەی ژیاندا هیچ بایەخێکی نیە مادام هەست بکەم تەنها ئەکتەرێکم.

شۆپنهاوەر وەک حەکیمانی هیند دیدی گەردوونیی رەشبینانەی هێندە گەورە و ئارام نیە، بەڵکو لەژێر کاریگەریی ئەو دیدەدا رەفتاری کەسێکی ئەورووپیی نەخۆش و تووڕە پەیڕەو دەکات. لەکاتێکدا هیندیەکان لەسەر بنچینەی ئەو مەعریفەیەی دەروونیان ئازاد دەکات زۆر بە رێز و نەوازشەوە لە ئاکار نزیک دەبنەوە و خێر و شەڕیش وەک دوو شت لەدوای خۆیانەوە جێدەهێڵن کە بەسەریاندا زاڵ بوون، شۆپنهاوەر هێشتا وەک کەسێکی بەدگومانی داماوی ئەووروپی دەردەکەوێت.(لە بەهاجاڤاد جیتا و ئۆبانیشاددا هاتووە کە مرۆڤ کاتێک دەگاتە پلەی بایەخەنەدان و پشتگوێخستنی جیهان و ژیان، بە کەسێکی پیرۆز دەمێنێتەوە تەنانەت گەر کارێکیش بکات بەلای هزروبیرە باوەکانەوە لە ئاکار لادان بێت). شۆپنهاوەر نەیتوانی لەو دیدە گەردوونیەدا بژی کە خۆی بانگەشەی بۆ کردووە و وەک چۆن ژیان ویست بووە، بە هەمان شێوە پارە ویستیش بووە و بە تەواوی چێژی لە خواردنی خۆش و عەشق و خۆشەویستی وەرگرتووە و بە چاوی سووک روانیویەتیە خەڵکی نەک بە چاوی خۆشەویستی. بۆ پاساودانی ئەو هەڵوێستەیشی، دەبینین لە کتێبی:» جیهان و ویست و فەرمانبەرداریە»دا کە باس لە مراندنی جیهان و ژیانویستی دەکات، لەدژی ئەو هزروبیرە دەهەژێت کە دەڵێت هەرکەس بانگەشە بۆ رەفتاری قەدیسان بکات دەبێ وەک ئەوانیش بژی، لەو بارەیەوە دەڵێت:» سەیرە داوا لە زانای ئاکاریست بکرێت تەنها بانگەشە بۆ ئەو چاکانە بکات خۆی قەناعەتی پێیانە. ئەگەر مرۆڤ بتوانێت لە زنجیرەیەک بۆچوون و وێناکردنا هەموو چیەتی»ماهیەتی»

جیهان بەڕوونی تەنها بە چەند وشە و دەستەواژەیەکی گشتی دەربڕێت و دواتر وەک کۆپیەکی عەقڵی لە چەند بۆچوون و وێناکردنێکی عەقڵیی سەخت و چەسپاودا بیخاتە بەردەستمان: ئیتر هەر ئەمە بۆ خۆی فەلسەفەیە».(بڕوانە کتێبی: جیهان ویست و فەرمانبەرداریە، بەرگی یەک، بەشی 68). فەلسەفەکەی شۆپنهاوەر بەمجۆرە تەعبیر و دەستەواژانە ئازاد دەبێت.

کەواتە هیگڵ مافی خۆی بوو بڵێت فەلسەفە عەقڵمەندیە نەک فەرماندەر، چونکە فەلسەفەکەی خۆیشی هەر ئەو بانگەشەیەی دەکرد، بەڵام «جیهان ویست و ژیان» بێت، بە زمانێکی روون و دیالێکتێکی جوان لە دژی ویستی ژیان دەوەستێنەوە، بۆیە دەبوو بشبێنە ئایدیۆلۆژیای ژیان لای نووسەرەکەی، لەبەرئەوەی شۆپنهاوەر هەندێجار خۆی لەبیردەچێتەوە، تەنانەت بە گومانەوە باس لە ئاکار دەکات، بۆیە راڤەی دوورخایەنی خۆی هەیە. ئەو پشتگوێخستنەی جیهان و ژیان کە ئەو دەیەوێت بە ئاکاری رابگەیێنێت، هیچ دەرەنجامێکی لۆژیکیی لێدەرناهێنرێت و بە کردارییش لەشێوەیەکی رێک و گونجاودا بەدیناهێنرێت. ئەم رێبازە تەنانەت لای بەراهیمەکان و بودایش تەنها بەهۆی سازشەکانی بۆ رێبازی جەختکردنەوە و بایەخدان بە جیهان و ژیان دەتوانێت بمێنێتەوە. لای شۆپنهاوەریش هێندە بەو ئاراستەیەدا رۆدەچێت نەتوانێت هیچ هەوڵێک بدات بۆ تەباییکردن لەنێوان دید و کرداردا و ناچار دەبێ لە کەش و هەوایەکی درۆزنانەدا بژی..ئەو سەرکەوتوو بوو لەوەدا تیشکی ئاکاریی بایەخنەدان بەجیهان و ژیان بەجۆرەها رەنگ بدرەوشێنەوە، بەڵام ئەمیش وەک هیندیەکان بێتوانابوو لەوەدا کە لە بایەخنەدان بە جیهان و ژیان ئاکارێک بێنێتەئارا.

فریدریک نیچە(1844 – 1900) لە سەرەتای یەکەمین چالاکیی هزرییدا لەژێر کاریگەریی ئەفسوونی شۆپنهاوەردا بوو و یەکێک لەو « رامانانانەی

لەکاتی خۆیدا نەبوو» بە ناونیشانی:» شۆپنهاوەری پەروەردەکارە». دواتر پەرەیسەند تا بۆی دەرکەوت کە ئایدیا باڵاکان لە ڕووی زانستییەوە شێوە و هاوکات سوودگەرییەکی قووڵە. ئیتر کەوتە خۆ سەلماندن کاتێک لە کتێبی:» زانستی شادمان»دا دەیەوێت دیدی گەردونیی دابمەزرێنێت کە دیدێکی جەختنکەرەوەی باڵایانەیە لە ژیان. بەم ئاراستە نوێیەشی بووە رکابەری شۆپنهاوەر و مەسیحییەت و سوودگەرییش لەهەمان کاتدا.(بڕوانە فردریک نیچە:» ئەو رامانانەی لەکاتی خۆیدا نەبوون، چوار بەشە 1787 – 1876»؛» مرۆڤانە، زۆر مرۆڤانە، سێ بەشە 1878 – 1880»؛» زانستی شادمان،1882»؛» زەردەشت وای وت، چوار بەشە 1883 – 1885»؛» لەمیانەی خێر و شەڕەوە، 1886»؛» ڕێژەکانی ئاکار، 1887»؛» ویستی هێز، دوای مردنی 1906).

ڕەخنەکانی نیچە لە ئاکاری فەلسەفی و ئاینی ڕەخنەی پڕ لە ویژدانکاری و بلیمەتین، بەڵام دەچێتە قووڵاییەوە و دوو ڕەخنەی سەرەکیی لێدەگرێت: یەکەمیان ئەوەیە کە هاوپەیمانێتیی لەگەڵ درۆدا بەستووە، دووهەمیش دەرفەت بۆ مرۆڤ نارەخسێنێت ببێتە خاوەن کەسێتی. نیچە لەم ڕەخنەیەدا شتێک دەڵێت کە دەبوو زۆر زووتر بگوترابا. بەدگومانان زۆر ئەو سکاڵایانەیان هەبوو، بەڵام نیچە وەک سۆراخکارێکی هەق و بایەخدەرێک بە پرسی ئایندەی ڕۆحی مرۆڤایەتی قسە دەکات، بەمەش ئەو سکاڵایەی درێژەپێدا و مەودایەکی فراونتری پێبەخشی. لەکاتێکدا فەلسەفەی باو پێیوایە توانیویەتی سەرلەبەری کێشە ئاکارییەکانی چارەسەر کردووە و لەگەڵ ڕێبازی سوودگەریی ئەنگێزە بنچینەیی و کۆمەڵایەتیدا لەوەدا هاوپەیمانە کە لە مەیدانی ئاکاری تاکە کەسیدا ئیتر بوار بۆ دۆزینەوەی شتی نوێ نەماوە، لەوکاتەدا نیچە هێرشی کردە سەر کۆی ئەو پرۆسەیەی

فەلسەفەی باو روونیکردەوە کە کۆی ئاکار لەسەر ئاکاری هیندی دامەزراوە. پرسیاریش لەبارەی چییەتی خێر و شەڕەوە -کە خەڵکی پێیانوابوو وەڵامی کۆتاییان دەستکەوتووە - بەشێوەیەکی بنچینەیی لەلایەن نیچەوە کرایەوە. ئەو راستیەش کە دەڵێت ئاکار لە سروشتی تـەواوی خۆیدا بریتیە لە کرداری تەواوکاریی خود، لە نووسینەکانی ئەمیشدا وەک نووسینەکانی کانت دەشەکێتەوە، هەرچەند بە روونی و رووناکییەکی جیاوازیش بێت. لێرەوەیە کە نیچە لە نێوان بیرمەندە ئاکاریستییەکانی گرۆی مرۆڤایەتیدا پێگەی پێشەنگیی گرتووە.. چونکە کاتێک نووسینە گەرمەکانی نیچە دایان بەسەر نشێوەکانی هزری کۆتایی سەدەی نۆزدەدا وەک چۆن شنەبای باشوور دەدات بەسەر لوتکەی چیاکان لە وەرزی بەهاردا، ئیدی ئەو بیرمەندە ئاکاریستییانە لە یەقینی ساختەیان وەدەرهاتن و هەرگیز لەبیریان ناچێت چەندە قەرزداری نیچەی هزر هەژێنن لە بانگەشەکانیدا بۆ راستگۆیی و کەسێتی.

نیچە پێیوایە ئەو ئاکارەی بڕیاری لێدراوە راستگۆیی کەمە، چونکە بیرۆکەی خێر و شەڕ کە خەڵکی مامەڵەی لە تەکدا دەکەن، لەبیرکردنەوەی مرۆڤەوە لە مانای ژیان سەرهەڵنادات، بەڵکو لەپێناوی هێشتنەوەی تاکەکان لەخزمەتی زۆرینەدا داهێنراوە. لاوازەکان لەبەرئەوە سۆز و خۆشەویستی بە خێر و چاکە دادەنێن، چونکە لەبەرژەوەندییاندایە. هەر بەوجۆرەیش خەڵکی چەواشەبوون و ویستیان بەسەرخۆیانیدا بیسەپێنن کە ئەوان بە قوربانیدان و خۆ تەرخانکردن بۆ کەسانی تر ئامانجی باڵا لە بوونیان بەدیدێنن. ئەمانە دەژین بێئەوەی خۆکردانە بیر لەو شتانە بکەنەوە بەهایەک بە ژیانیان دەدات. ئەمانیش لەگەڵ خەڵکانی ئاساییدا بەشدارن لە پیرۆزڕاگرتنی چاکەی خاکیبوون و خۆ بە قوربانیدان وەک چاکەیەکی تەواو، بەڵام بڕوایەکی

راستەقینەشیان پێنیە. ئەوان خود سەلماندن بەکارێکی سروشتی دادەنێن و بەو پێیەش دەڕۆن بەڕێوە، بێئەوەی بۆ خودی خۆیان دان بەو راستیەدا بنێن..هاوکات هیچ گومانێکیشیان نیە لە بەهای گەورەی ئاکاری خاکیبوون و قوربانیدان بە خود، بۆیە کار بۆ پیرۆزڕاگرتنیشی دەکەن، لە ترسی هاتنی کەسانی بەهێزتر لە خۆیان و بوون بە مەترسی، ئەگەر بوار بەم رێگەیە بدرێت خەڵکی رام بێنێت،. کەواتە ئاکاری باو پرسێکە گرۆی مرۆڤایەتی لە میانەی دیدە تەقلیدییەکانەوە کە تاکەکان خزمەتی خۆیانی پێدەکەن، فریوی پێخوارد.

نیچە بەم تەعبیرە تووڕانە باس لە هەق دەکات، هێندەی ئەوەی ئاکاری خاکیبوون و قوربانیدان بە خود دەیەوێت خۆی لە قسەکردن و مشتومڕی کرداریی روون لەبارەی ژیان و واقیعەوە دوور بگرێت. بەڵکو بەوە دەژی کە پشتگوێخستن و بایەخنەدان بە ژیان تیایدا بە ناڕوونی و نادیاریی بمێنێنەوە. ئاکار لەڕووی تیۆرییەوە بانگەشە بۆ پشتگوێخستنی ژیان دەکات، بەڵام لەڕووی کردارییەوە رێگە بە جەخنکردنەوە لە ژیان دەدات و بەمەش دەبێتە شتێکی ناسروشتی و چەسپانیشی زیانی دەبێت. ئەگەر پەرۆشیی ویژدانی لە رەخنەکانی نیچە داماڵین، مانای وا دەبێت تاکە رێبازی ئاکاریی شایستە بە قبوڵکردن تەنها ئەو رێبازە دەبێت لە رامانی سەربەخۆوە لەژیان دێتە ئارا و دەگاتە لێکحاڵیبوونێکی راست و دروست لەگەڵ واقیعدا.

ئاکاری تاکە کەسی دەکەوێتە پێش ئاکاری کۆمەڵایەتیەوە. پرسی یەکەمیش کە دەبێ بوروژێنرێت ئەوە نیە ئاکار بەلایەنی کۆمەڵگەوە چی دەگەیێنێت، بەڵکو ئەوەیانە ئاکار بەلای تەواوکاریی تاکەوە چی دەگەیێنێت. ئایا ئاکار رێگە بە مرۆڤ دەدات کەسێتی بێت یان رێگەی نادات؟ لە دیدی نیچەدا خاڵی لاواز لە ئاکاری باو لێرەدایە، واتە لەوەدایە کە رێگە بە

مرۆڤەکان ناداتْ بە راستی و دروستی گەشە بکەن، بەڵکو وەک رووەکی ناو ئینجانەی سەر پلیکانەی قادرمەکان مامەڵەیان لەتەکدا دەکاتْ و خاکیبوون و قوربانیدان و ملکەچییان بە ناونیشانی کەماڵ دادەنێتْ، بەڵام لەو ئاکارە نێناگاتْ کە داوا لە مرۆڤ دەکاتْ لەگەڵ خۆیدا دڵسۆز و یەک بێتْ.

«خانەدان» چیە؟ نیچە بەمجۆرە هاوار بە ڕووی سەردەمەکەیدا دەکاتْ و ئەم پرسیارەش ئەو پرسیارە ئاکاریەیە کە ئەم سەردەمە لەبیری کرد. ئەوانەشی باوەڕیان بە راستگۆیی ریتمی وتەکانی و تەزووی تەعبیرەکانی کرد کە لە هەموو شوێنێکدا دەنگی دەدایەوە، لەم بیرمەندە گۆشەگیرەوە هەموو ئەوانەیان وەرگرتْ کە توانیی بە جیهانی ببەخشێتْ.

ئەگەر بایەخەنەدان و پشتگوێخستنی ژیان هەموو ئەو شتانەی هێنابێتْ کە ناسروشتین و گومان کلۆری کردوون ئیتر ئەو پشتگوێخستنە ئاکاری نابێتْ. بۆیە دەبێ ئاکار لە جەختکردنەوەیەکی باڵاوە لە ژیان پێکبێتْ.

بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە جەختکردنەوەی باڵا لە ژیان خۆی چییە؟ فیختە و فەیلەسوفە تیۆریەکان بەگشتی بەمشێوەیەی دیاریی دەکەن: ویستی مرۆڤ لە چوارچێوەی ویستی بێسنووردا دەرک بەخۆی دەکاتْ و بەو هۆیەشەوە هێشتا بە شێوەیەکی سروشتی سەر بە جیهان نیە، بەڵکو بە هۆشیاری و ویستی خۆی ملکەچێتی و وەک وزەیەک بە رێکی و گونجاویەکی ژیرانە لەگەڵ ویستی بێسنووردا کار دەکاتْ. نیچە بە ڕوونی دەبینێتْ لەم رێگەیەوە نەگەیشتوونەتە هیچ بیرۆکەیەکی رەوا و شیاو لەبارەی ناوەرۆکی جەختکردنەوەی باڵاوە لە ژیان، بگرە لە ناوچە ئەبستراکتەکاندا دەسوورێنەوە. بەڵام نیچە خۆی دەیەوێتْ بە بیرمەندێکی بنچینەیی بمێنێتەوە چەندیشی لەسەر بکەوێتْ، بۆیە خۆی لە فەلسەفە

نواندن لەبارەی گەردوونەوە دوور دەگرێت و وەک سۆکرات خۆی بە ئاکاریستێکی تەواو دەخاتەڕوو. نیچە هاوکات گاڵتە دەکات بەوانەی تەنها بە سووککردنی مرۆڤایەتیەوە نەوەستان، بەڵکو بەوەی کە دەڵێن جیهان تەنها لە خەیاڵدانی مرۆڤایەتیدا بوونی هەیە، هەقیقەتی جیهانیان پێشێل کردوە. نیچە دەیەوێت بیرکردنەوەی خۆی لە تێگەیشتنی ویستی ژیان و شێوەی سوود وەرگرتنێکی تەواو لێی لە ئەزموونەدا، کورت بکاتەوە. بیروباوەڕی بنچینەیی ئەوەبوو دەتوانێت بە شێوەیەک جەختکردنەوەی باڵا لە ژیان وێنا بکات، کە بریتیە لە پەرەسەندنێکی رۆحانیی باڵا لە ویستی ژیاندا. بەڵام کاتێک ویستی لە لێکۆڵینەوەکانیدا گەشە بەم بیرۆکەیە بدات، وێنەیەکی تری گرتەبەر. رۆحانیەتی باڵایش بێگومان مانای چەپاندنی پاڵنەر و پێویستیە سروشتیەکانی ژیان دەگەێنێت و بەم هۆیەشەوە ئەو رۆحانیەتە - بە جۆرێک لەجۆرەکان - پەیوەندە بە پشتگوێخستنی ژیانەوە. بۆیە جەختکردنەوە و بایەخدانیش بە ژیان مانای بەرزکردنەوەی ناوەرۆکی ویستی ژیان دەگەێنێت بۆ بەرزترین هێزێک بکرێت بەدەستبهێنرێت. مرۆڤیش، مانای ژیانی خۆی لە بایەخدانێکی هۆشمەندانەی روون بە هەموو ئەوانە بەدیدێنێت کە لەو ژیانەدا هەن، بە پاڵنەرەکانی گەیشتن بە هێز و چێژیشەوە.

لێ نیچە نەیتوانی خۆی رزگار بکات لەو پێچەوانە و دژ یەکبوونەوەی نێوان شتە رۆحی و سروشتیەکان و چەندە جەختی لە سروشتیەکان بکردایەتەوە رۆحییەکان پاشەکشەیان دەکرد. بۆیە وردە وردە و لەژێر کاریگەریی ئەو نەخۆشییە عەقڵیەی خستبوویە مەترسییەوە، ئایدیای باڵای مرۆڤ لای ئەو بووە» مرۆڤی باڵا» کە لەپێناوی بەدەستهێنانی هەموو چارەنووسێکدا خۆی دەسەلمێنێت و بێئەوەی بایەخ بە کەسی تر بدات تەنها لە هەوڵی بەدیهێنانی ئامانجەکانی خۆیدا دەبێت.

هەر لەسەرەتاوە قـەدەری نیچە لە بارەی پەیوەستبوونیەوە بە جەختکردنەوە و بایەخدان بە ژیان وابوو کە بگاتە وێنەیەکی باڵای ئەو جەختکردنەوەیە، ئەویش بەوەی مرۆڤ ژیانێکی پڕ و تەواو بژی. ئەو دەیەوێت گوێ بۆ گەورەترین کۆششەکانی ویستی ژیان رادێرێت، بێئەوەی بە هیچ پەیوەندیەک بەگەردوونیەوە ببەستێتەوە. بەڵام جەختکردنەوەی باڵا لە ژیان زیندوو و کارا نابێت تا جەختکردنەوەکە لە ژیان لە چوارچێوەی جەختکردنەوەدا لە ژیان لەخۆی نێنەگات. جەختکردنەوەش لە ژیان لەخودی خۆیدا، هەر ئاراستەیەکیش بگرێت، تەنها دەبێتە جەختکردنەوەیەکی بەهێزتر نەک باڵا. لەبەر بێتواناییشی لە وەبەرگرتنی رێگەیەکی دیاریکراو، بە توندی لە بازنەیەکدا خول دەخـوات، وەک کەشتییەک سەرنشینانی بەتوندی بەستبێتیانەوە.

بـەڵام نیچە سـەربـاری ئەوەیش بە رەمــەک» غـەریـزە»ی خۆی دوورکەوتەوە لە دانانی جەختکردنەوە و بایەخدان بە ژیان لە چوارچێوەی جەختکردنەوە لە جیهاندا، تا لەو رێگەیەوە ببێتە جەختکردنەوەیەکی ئاکاریی باڵا لە ژیان. جەختکردنەوە لە ژیان لە نێوجەختکردنەوە لەجیهاندا دڵسۆزی دەگەیەنێت بۆ جیهان، بەڵام هاوکات - بە جۆرێک لە جۆرەکان - پشتگوێخستنی ژیانیشی لەنێو جەختکردنەوە لە ژیاندا لێدەکەوێتەوە. نیچە دەیەوێت خۆی لەم پێکداچوونەی نێوان هەردوو جەختکردنەوەکە رزگار بکات، چونکە لەوێدا ئاکاری ئاسایی دوچاری شکست و نائومێدی دەبێت.

نیچە یەکەم کەس نەبوو لە هزری خۆرئاواییدا بانگەشە بۆ ئەوە بکات مرۆڤ ژیانێکی پڕ و تەواو بژی. پێش ئەو سۆفستاییە یۆنانیەکان و دوای ئەمانیش کەسانی تر کردوویانە. بەڵام مەودایەکی فروان لە نێوان ئەم و پێشینانیدا هەیە. ئەوان بۆیە دەڵێن دەبێ مرۆڤ ژیانێکی پڕ و تەواو بژی،

چونکە بەوە خۆشحاڵتر دەبن. بەڵام نیچە بە قووڵی راڤەمان بۆ دەکاث و دەڵێث لە بە پڕی و تەواوی ژیانی مرۆڤدا خودی ژیان پیرۆز دەبێث و بە قووڵکردنەوەی ژیانیش مانای بوون بەدیدەهێنرێث. بۆیە کەسانی بیلمەتی خاوەن کەسێتیی بەهێز دەبێ تەنها کار بۆ ئەوە بکەن ئەو مەزنیە رەها بێث کە خۆیان لەو مەزنیە پێکهاتوون.(بڕوانە ماکس شتنر 1806 – 1856، کە ناوە راستەقینەکەی کسبار شمیتە و بەم دواییە بە یەکێک لە پێشینانی نیچە دانراوە، ئەویش بە پێی کتێبەکەی :» تاک و ئەوەی هەیەتی، 1845. لەو کتێبەدا لایەنگیریی خۆویستیەک دەداث هیچ بەزەییەکی نەبێث. بەڵام ناوبراو لە واقیعدا بەوجۆرە نیە. چونکە هیچ بنچینەیەکی فەلسەفیی قووڵی بۆ خۆویستیە ئانارشیزمیەکەی نیە و تەنها وەک لۆژیکیستێک قسەی کردووە و نەگەیشتۆتە ئاستێکی بەرزتر لە سۆفستاییە یۆنانیەکان. لای ئەم رێزێکی مۆرک ئاینی بۆ ژیان نابینین وەک لای نیچەیش وایە).

پێشینانی راستەقینەی نیچە لای خۆی دیارنین. وڵاتی ئەوان «چین «٥، واتە وڵاتی پێشینانی سپینۆزا. لەو وڵاتانەدا جەختکردنەوە لە ژیان هەوڵیدا بگاتە هزروبیری روون و دیار لەبارەی خۆیەوە. لای «لاو – سێ و قوتابیەکانی هێشتا ئەم جەختکردنەوەیە لە ژیان لەڕووی ئاکارییەوە سادەیە. لای شوانج – سێ دەبێتە رادەستبوونێکی دڵخۆشکەر و لای لی – سێ دەبێتە ویستی کۆنترۆڵکردنی نهێنی شتەکان و لای یانگ – سێ دەگاتە ئەوەی مرۆڤ بە پڕی و بە تەواوی بژی. کەواتە نیچە تێکەڵەیەکە لە لی -سێی و یانگ – سێ بەڵام بە عەقڵیەتێکی ئەورووپی. کەوابێ تەنها ئێمەی ئەورووپایی دەتوانین فەلسەفەی ستەمکاری و وەحشیەث بەرهەم بێنین.

نیچە زەردەشـث بە هێمای ئەو هزروبیرانە دەزانێث لەخۆیدا پێکیهێناون و ئەو بە پاڵەوانی راستگۆیی دەزانێث کە جەربەزەیی نواندووە

لە بڕیاردان لـەوەی ژیانی سروشتی و ئاسایی شتێکی باشە و ئەمەش بلیمەتییەکی زۆر دوورە لە ئاراستەی هزری یەهوودی و مەسیحییەت.

نیچە لەبارەی ئاکارەوە لە شۆپنهاوەرەوە دوور نیە. رەگەزی ئاکاری لە جەختکردنەوە لە ژیان چەواشەی کرد بۆیە جەختکردنەوەی لە ژیان بە یاسای ئاکار دانا، بەم کارەشی کەوتە ئەو مەودایانەی تەنها لە جەختکردنەوە لە ژیانەوە سەرچاوەیان گرتووە، وەک چۆن شۆپنهاوەر کەوتە ئەو مەودایانەی تەنها لە پشتگوێخستنی ژیانەوە سەریان هەڵداوە. لە ویستی هێزدا لای نیچە سووکایەتیکردنێک نییە، وەک چۆن شۆپنهاوەر لە قسەکردندا لەبارەی زوهدەوە کە داوای کوشتنی خود دەکات سووکایەتیکردنێکی نیە. ئەوەی جێی باسکردنە ئەم دوو بیرمەندە بەپێی دیدی خۆیان بۆ ژیان نەژیاون. شۆپنهاوەر زاهید نەبوو بەڵکو پیاوێکبوو دەیزانی چۆن بە خۆشگوزەرانی ژیان بەسەر بەرێت، نیچەش کۆنترۆڵی خەڵکی نەکرد بەڵکو بە گۆشەگیری ژیا.

جەختکردنەوە و نەکردنەوەیش لە ژیان تا رادەیەک ئاکارین، بەڵام کە بەرەو ئامانجی خۆیان ئاراستەیان گرت دەبنە نائاکاری. ئەم دەرەنجامانەی هزری گەشبینانە لە چین و هزری رەشبینانە لە هیند پێیگەیشتن لە ئەوروپادا لای نیچە و شۆپنهاوەر دەرکەوتن، چونکە هەر ئەم دوانە لە کیشوەری ئەوروپادا دوو فەیلسوف بوون بەشێوەیەکی بنچینەیی لەبارەی ویستی ژیانەوە ئیشیان لە فەلسەفەدا کردووە و جەرەبزەییان نواندووە لە وەبەرگرتنی رێگەی یەک لا و هەردووکیشیان یەکتری تەواو دەکەن. لە فەلسەفەی ئەورووپیدا بەوە حوکم بەسەر ئاکاردا دەدرێت کە جارێکی تر نوور بەو هزرە بنچینەیی ئاکارییانە ببەخشرێتەوە کە کار لە جەختکردنەوە و نەکردنەوە لە ژیان دەیکەن، دیارە فەلسەفە ئەم هزرانەی بە داپۆشراوی

هێشتنەوە و هەردووکیشیان، یەکێکیان بە دەرهێنانی دەرەنجامەکان لە جەختنکردنەوە لە ژیان و ئەوی تریشیان بە دەرهێنانی دەرەنجامەکان لە جەختنەکردنەوە لە ژیان گەیشتن بە شتانێکی نائاکاری، بەمەش تەئکید لەو گوتەیە دەکەنەوە کە شتە ئاکاریەکان نە جەختنکردنەوە و نە پشتگوێخستنن لە ژیان، بەڵکو تێکەڵەیەکی بەردەوامن لە هەردووکیان.

سەرچاوە:

کتێبی: فەلسەفەی شارستانی، پاژەی بیستەم، وەرگێڕ بۆ عەرەبی د. عبدالرحمن بدوی

فەلسەفەی هونەر لای شۆپنهاوەر

پێشڕەو محەمەد

کەس و کات

شۆپنهاوەر (1788–1860) یەکێکە لە مەزنترین فەیلەسوفە پڕهەژموونەکانی نێو مێژووی فەلسەفە، کە لە دیسپلینە جیاجیاکانی وەکو مۆراڵ، ئێپستیمۆلۆگی، ئەدەبیات، هونەر و پسیکۆلۆگیدا کاری کردووە، یەکێکە لە مەزنترین فەیلەسوفە کلاسیکییەکانی ئاڵمان. ئەو لە شاری دانتزیکی ئاڵمان، لە باوکێکی دەوڵەمەند و دایکێکی نووسەر (جوانا شۆپنهاوەر) هاتە جیهانەوە، لە ساڵی 1805، باوکی خۆی کوشت و دایکیشی رۆیشتە ڤایمار. شۆپنهاوەر دژی شووکردنەوەی دایکی بوو و هەر ئەمە و چەند ئەزموونێکی دیکەی تاڵ لەتەک ژناندا، بووە هۆی ئەوەی فەلسەفەکەی ئاراستەیەکی ئەنتی ژنانە وەربگرێت. شۆپنهاوەر لە سەرەتادا پەیوەندی لەتەک هێگل و گوێتەی شاعیردا هەبووە، بەڵام دواتر بووەتە دژبەری سەرسەختی هێگل و لە چەندین شوێندا بە سەختی کەوتووەتە دژایەتیکردنی و زۆرجار گوتوویەتی گەر رۆژێک ویستت کەسێک گەمژە بکەیت، باشترین شت ئەوەیە کتێبەکانی هێگلی بدەیتێ بیانخوێنێتەوە، هەروەها گوتوویەتی هێگل دوایین گەمژەی ئاڵمانییە، بەڵام سەرباری ئەمانە، لە هزری کانتەوە زۆر نزیک بووە و ئێپستیمۆلۆگییەکەی، بە هەندێک گۆڕانتێداکردنێک، لەسەر ئێپستیمۆلۆگی کانت دامەزراندووە، پاشان بەهۆی هاوڕێیەکییەوە بە ناوی فرەدریش مایەر، لەتەک هزری خۆرهەڵاتیدا ئاشنا بووە، بەتایبەت بودایزم

و هیندوویزم، و لە زۆر شوێندا گوتوویەتی ئەو سەرەنجامانەی ئەم لە فەلسەفەکەیدا پێیگەیشتووە، پێشووتر هیندییەکان، بێگومان بە مێتۆدێکی جیاوازتر، پێیگەیشتبوون.

ساڵی 1813 تێزی دوکتۆراکەی ناونیشانی: لەبارەی ریشە چوارییەکانی پرەنسیپی هۆکاری بەسی . نوسی ئەم کتێبە کەمتر وەکو شاکارێکی کلاسیکی سەیر دەکرا. شۆپنهاوەر تەمەنی لە بیست ساڵاندا بوو، کە شاکارەکەی: جیهان وەکو ویست و وێناکردن ی لە 1818 بڵاوکردەوە. ئەو باوەڕیی وابوو ئەم کتێبە چارەسەری بۆ دیلێما ی جیهان دۆزیوەتەوە، بەڵام تووشی سووڕمان هات کاتێک بینی هیچ کەسێک ئەوەندە بە گرنگییەوە رووینەکردوەتە ئەم کتێبە. ئەو ئیدی نەیدەزانی گەرەکە چی بکات. دوای ماوەیەکی درێژ لە بێدەنگی، ساڵی 1836 کتێبێکی بچووکی نووسی: لەبارەی خواست لە سروشتدا ، تا نیشانیبدات، کە پرۆسیسی گەشەسەندنی زانستەکان، جەخت لەسەر بەڵگاندن و پرەنسیپەکانی ئەو دەکەنەوە. ئەو کات دوو کتێبی بچووکیشی لەبارەی ئێتیک بڵاوکردەوە: لەبارەی ئازادی ویست (1841) و بنەڕەتەکانی مۆرالیتی . بەڵام هەرچۆنێک بێت، دوای ماوەیەکی زۆر لە بێدەنگی نووسەران و سکۆلارەکان سەبارەت بە شاکارەکانی، لە ساڵانی کۆتایی ژیانیدا، بەر لەوەی لە تەمەنی حەفتا و دوو ساڵیدا چاو بەڕووی جیهاندا دابخات، ناووبانگی بە جیهاندا بڵاوبووەوە.

سەرەتاگری فەلسەفە هونەرییەکەی شۆپنهاوەر

شۆپنهاوەر لە کتێبی «جیهان وەکو ویست و وێناکردن»دا دەبێژێت ئەم جیهان خراپە، جیهانی دڕندەیی و بەربەریزمە، پڕە لە هاوار و شیوەنی ئەو داماوانەی وردوخاش دەبن و هەراوزەنای ئەو بەهێزانەی ئەم داماوانە وردوخاش دەکەن. ئەمەش هەمیشە لە هەموو چرکەساتێکی ژیانی سروشتی

نێو جیهان و لە ژیانی کۆمەڵایەتیشدا دێتەپێشێ. ویست، بریتییە لە دڵڕەقی و توندوتیژی و کوشتن و ئەشکەنجەدان. ئەگەر ئەمە تەنها دەرکەوتنی جیهانی شاراوە بێت، ئەی خودی جیهان دەبێت چی بێت؟ لێرەوە تێدەگەین بۆچی شۆپنهاوەر هونەر پێشنیار دەکات بۆ رزگاربوون، چونکە لە روانگەی ئەودا هونەر ویست نییە.

وەکو لەسەرەوە گوتمان، شۆپنهاوەر باوەڕییوایە ئەگەرچی راکردن لە بەربەریزم و دڕندەیی و خەمەکانی جیهانی وێناکردن سەختە، بەڵام نەشیاویش نییە. سەرباری ئەمە جیهان تەواو بێ واتایە، چونکە لە تێڕوانینی ئەودا، جیهانی ئەزموونگەریی هیچ واتا و ئامانجێکی نییە، چونکە لە خودی خۆیدا هیچە. لەبەرئەوەی بەندە لەسەر سەبژێکت (زات)، مرۆڤیش بە هەرچەشنێک بێت، حەزەکان و ویستەکانی ئاراستەی چەشنە هزرینێکن، کە ئەو بوونە بەدەر بێت لە بوونی ئێمە. شۆپنهاوەر دەبێژێت مرۆڤ نەگەرەکە بەمجۆرە بۆچوونانە بخەڵەتێت، پێویستە خۆی لەمانە رزگار بکات. ئەو بەمجۆرە کارە دەبێژێت خۆدوورخستنەوەی ویستی مرۆڤ لە جیهان و ئەم ئیشەی بە دوائامانجی فەلسەفە داناوە. وەکو لەسەرەوە گوتمان، شۆپنهاوەر تا ئاستێکی زۆر نزیک بوو لە هزری هیندوویزم و بودایزمەوە، ئەم تێڕوانینەش نزیککەوتنەوەیە لە نیرڤانای ئەم ئایین/فەلسەفانەی خۆرهەڵات.

شۆپنهاوەر کینەیەکی زۆری بەرانبەر بە جیهان هەیە، بەلای ئەوەوە جیهانی زیندەوەران پڕمەترسییە. زۆرینەی زیندەوەران لەسەر راوکردن و کوشتنی یەکتری و یەکترخواردن دەژین، بەجۆرێک رۆژانـە، هەموو چرکەساتێک، هەزاران گیانلەبەر پارچەپارچە دەکرێن و بە زیندوویی لە لایەن گیاندارانی دیکەوە دەخورێن، ژیان وەکو «بەرگریکردن بە چڕنوک و دەنووک» بە واتای وشەکە، راستەقینەیەکی خوێناوییە. شۆپنهاوەریش

بەم چەشنە لە ژیانی روانیوە، واتا گوتویەتی: مرۆڤ گورگە بۆ مرۆڤ، بەڵام سەرباری هەموو ئەم تێڕوانینە رەشبینانەی شۆپنهاوەر بۆ ژیان، ئەوا شێوازێکی کاتیش دەبینێتەوە بۆ خۆڕزگارکردن لەم ئازارە، ئەویش دوو رێگە لەبەردەم ئەم راکردن و رزگاربوونەدا ئاوەڵایە: هونەر و ئەسێتیسیزم (زوهد) . وەڵامی ئەو پرسیارەی «پێویستە من چۆن بژیم؟» ئەمەیە: یان هونەرێک بئافرێنە و یان لەبارەی هونەرێکەوە رابمێنە، و وەڵامی کۆتاییش بریتییە لەوەی: هیچ ئارەزوو و ویستێکت نەبێت و هیچ کارێک مەکە، بۆیە ئێمە لەم بابەتەماندا باس لە بەهای هونەر دەکەین.

ئیشی هونەری: برێتییە لە رزگاربوونی زانین لە هەر جۆرە حەز و ویستێک و گەیشتنە بە ئینتوئسیۆنی (شهود) حەقیقەت. شۆپنهاوەر باوەڕییوایە ئەگەرچی راکردن لە دڕندەیی و خەم و ئازارەکانی جیهانی وێناکردن سەختە، بەڵام نەشیاویش نییە. وەکو گوتمان دوو رێگە هەن بۆ رزگاربوون لەم ئازارانە، یەکێکیان هونەر و ئەویدیکەیان بەڕێی ئەسێتیسیزمەوە، یان بە هۆی رەزامەندی ناوەکی و زوهدییەوە، شیاوی پێگەیشتنە.

تێڕمانێکی قوڵ لەبارەی ئیشە هونەرییەکان، لە بنەڕەتدا چالاکییەکی بێلایەنانەیە، کەواتە هیچ جۆرە نیگەرانی و خەمۆکییەک بەدوای خۆیدا ناهێنێت. تێرامان لە ئیشێکی هونەری، پێویستە وەکو دژبەری حەزکردن بە خاوەندارێتی شتەکان دابنرێت، واتا پێویستە وەها لە ئیشێکی هونەری بڕوانین، کە دژ بێتەوە لەتەک حەز و ویستی خاوەنداربوونی شتەکان و سەروەربوون بەسەریاندا. ئاشکرایە گەر بێت و هزرینەکانی کەسێک وەربگۆڕێت رووەو وروژاندنی ئەو کەسە بۆ دەستەبەرکردنی خاوەندارێتی شتێک، ئەوا ئیدی هەرگیز ئەو کەسە ناتوانێت خۆی لە نیگەرانی و خەمۆکی رزگاربکات. تا ئەو کاتەی تاک ویست و حەزی خاوەندارێتی شتی نەبێت،

ئەوا بۆ ماوەیەکی کاتی خۆی رزگارکردووە لە ئازاری «ویست». شۆپنهاوەر وەکو نیچە و تەواوی رۆمانتیکە ئاڵمانییەکان، ستایشی بلیمەتی هونەری دەکات و بەو دەرەنجامە دەگات، کە تەنانەت هەڵکردن لەتەک بلیمەتانی دیکەدا، یان ستایشکردنی بلیمەتان، شان و شکۆیەکی مەزنی هەیە. لێهزرینی ئێستێتیکیانە، وەکو ئافراندنی ئیشێکی ئێستێتیکی، ئەو توانستە لە ئێمەدا چێدەکات، بۆ ئەوەی بتوانین لە ویست و ئارەزووەکان رزگار بین .

کەواتە تێڕامان لە ئیشی هونەری، مرۆڤ رووەو بینێکی نالایەندارانە ئاراستە دەکات، بەڵام مەبەست لەمە بریتی نییە لەوەی تێڕامان لە ئیشی هونەری دڵخواز نییە. بۆ نموونە ئەگەر من لە شتێکی وەکو هەوەسوروژێن یان حەزئاسا بڕوانم، ئەوا روانینەکەی من، روانینێکی تێڕامانیی نییە بۆ ئیشێکی هونەری. لەم شێوەیەدا من روانینم رووەو خواست و دڵی خۆم ئاراستەکردوە و راستییەکەی بەندە، یان ئامرازی خواستەکانی خۆمم. بەڵام من دەتوانم لە شتێکی جوان، نەک وەکو حەزێک یان هەوەسوروژێنێک، کە تەنها و تەنها لە بەهای ئیشێکی هونەری بڕوانم، ئەوکات من دەبمە بینەرێکی بێلایەن، کەواتە بۆ ماوەیەک لە بەندەیی خواست و ویست ئازاد دەبم و هۆشم رووەو خزمەتی ئارامی دەروون ئاراستەدەکەم، نەک رووەو بەئامرازبوونی شەهوەتەکان، ئەوا بەم هۆیەوە روانگەیەکی تەواو ئۆبژێکتی و بێ لایەنانەم وەرگرتووە. مرۆڤ بە تێڕامان لە ئیشی هونەری، دەبێتە فەرمانبەرێکی سەرەکی زانین و لە خواست و ویست رزگاری دەبێت و ئیدی رووەو ئارامی هەنگاو دەنێت.

شۆپنهاوەر لە کتێبی سێیەمی «جیهان وەکو ویست و وێناکردن»دا دێتەئاخافتن سەبارەت بە ئایدیاکان و جوانی و هونەر. هونەر بەدەرە لە خواست و ویست، کەواتە ئیشی هونەری بە تەواوی بەدەرە لە سوود و

کەڵکوەرگرتن، بۆیە لە هەموو وابەستەبوونێکیش لەسەر ویست رزگاری دەبێت، ئەمە هەمان پنتی شکۆمەندە، کە ویست پاشەکشە دەکات، بەڵام هونەر ئەگەر زادەی ویست نەبێت، ئەی لە چییەوە سەرچاوە دەگرێت؟ شۆپنهاوەر دەبێژێت کاری هونەر بلیمەتییە و بلیمەتیش سەروکاری لەتەک ویستدا نییە. بلیمەت دەتوانێت لە هەر پنتێکی تایبەتی و بەشێکدا، پنتی هەمەکی و گشتی ببینێت و دانایی ئەو لە سەرووی هەر زانینێکی پەیوەندیدار بە ویستەوەیە. هونەرمەند پنتی سێنتەری لە هەر ئۆبژێکتێکدا دەدۆزێتەوە. بە بۆچوونی شۆپنهاوەر بلیمەتی تایبەتە بە پیاوان، بەڵام ژنان هەندێکجار دەبنە خاوەن «بەهرە»، پێویستە ئەوەش ببێژین بەهرە چەندان ئەندازە لەژێر بلیمەتییەوە .

کەواتە بلیمەتی باڵاترین فۆرمی ئەو جیهانەیە، کە تێیدا ویست سەروەر نییە. بلیمەت ئەو کەسەیە توانستی تێگەیشتن و وەرگرتنی ئایدیاکانی هەیە. هۆشی بلیمەت رزگاربووە لە ویست و حەزەکان، دەتوانێت شتەکان بەو شێوەیەی هەن ببینێت و لە نێوان دیارەکان و هەندەکییەتییەکاندا، دەتوانێت ئایدیا پلاتۆنییەکان یان جەوهەرە هەمەکییەکان ببینێت. هزری ئەو ئاراستەی شتە سەرەکی و هەمەکی و هەرمانییەکانە، بەڵام هزری ئەوانیدیکە ئاراستەی شتە نادیار و هەندەکی و نامیانگیرییەکانە. ئەو چێژەی بلیمەت لە جوانی دەیبینێت و ئەو رەزامەندییەی لە هونەرەوە وەریدەگرێت و ئەو حەزەی لە بینینی ئیشی هونەری و هونەرمەند لەودا پەیدا دەبێت، هەموو خەم و ئازارەکانی ژیان لە نێو دەبات.

پلەبەندی هونەرەکان

شۆپنهاوەر هیرارشیەتی پۆلێنە هونەرییەکان وێنەدەکات، کە پەیوەندی نێوان فێنۆمێن و ویستی مێتافیزیکی رۆشنتر دەکاتەوە. باخەوانی

و ئارشیتێکتور (تەلارسازی) دەکەونە نێو ئەم سیانەتییەوە، لەبەرئەوەی لەتەک کەرەستەی نازیندودا کاردەکەن. لە ئاستێکی دواتردا شێوەسازییە مێژوویی و پەیکەرسازییەکان دێن، لەبەر ئەوەی هەردووکیان لەتەک مرۆڤدا سەروکاریان هەیە. باڵاتر لەم ئاستە شیعر خۆی دەنوێنێت، چونکە لەتەک کۆنسەپت و تێگەکاندا مامەڵە دەکات و باڵاتر لە شیعر، تراژیدی دێت و لە تراژیدیش باڵاتر، مۆسیقا جێکەوت دەبێت. تراژیدی پێگەیەکی باڵاتری هەیە، لەبەرئەوەی وێنەی حەقیقی ژیانی مرۆڤ دەکێشێت: نادادپەروەری، خراپەکاری و ئەو ئازارانەی هەرگیز کۆتاییان نایەت.

مۆسیقا بریتییە لە باڵاترین هونەر، چونکە لاساییکردنەوەی هیچ شتێک نییە، کەواتە فۆرمێکی تایبەتمەندی هونەرە. مۆسیقا لاساییکردنەوە نییە، کەواتە جۆرێکە لە ریالیتی و داکەوت و سروشتی کۆتایی نیشان دەدات. گوێگرتن لە مۆسیقا، بەرزترین لێهزرینی ئێستێتیکیانەیە .

کەواتە توانستی هونەر لە بەرزکردنەوەی ئێمە لەم جیهانە پڕئازارەدا، لە مۆسیقادا خۆی دەبینێتەوە. مۆسیقا بە هیچ جۆرێک وەکو هونەرەکانی دیکە، مانوسکریپت(نوسخە)ی حەز و ئارەزوو و وێناکردنەکان نییە. جیاوازی مۆسیقا لەتەک هونەرەکانی دیکەدا لەوەدایە، کە مۆسیقا راستەوخۆ-نەک بەڕێی وێناکردنەکانەوە- کاریگەری لەسەر هەستەکانی ئێمە دادەنێت. وەکو گوتمان مرۆڤ بە گوێگرتن لە مۆسیقا، بەو حەقیقەتە شاراوەیە دەگات لە دیاردەکاندا و دەیاندۆزێتەوە.

دووەمین رێگەی رزگاری مرۆڤ لە حەز و ویستە بێدوایەکییەکان، راکردن لە ئازارەکانی جیهانی «ویستی ژیان»ـە. لەو شوێنەی ویستی ژیان سەرچاوەی خراپەکاریی بێت، بۆ دوورکەوتنەوە لە خراپەکاری، ئەوا مرۆڤ پێویستە چاوپۆشی لەو ویستە بکات و هەوڵی ئەوە بدات تاکێتی خۆی بە

فەرامۆشی بسپێرێت. لێرەدایە ئێمە کاریگەری لێهزرینی هیندوویزم لەسەر شۆپنهاوەر دەبینین. دانا هیندییەکان ئاکیان وەها نیشانداوە، کە حەزدەکاتن لە خۆمەکی و نیگەرانی و وەهمەکان رزگاری ببێت و ئەم کارەش بەهۆی کەمکردنەوەی پێویستییە جەستییەکان، ئەنجامدەداتن. ئەمەیە رێگەی دووەم، کە پێی دەگوترێت ئەسێتیسیزم یان زوهد.

کاریگەری شۆپنهاوەر

شۆپنهاوەر یەکێک بووە لەو نووسەرە جوانووسانەی بەم هۆیەوە کاریگەریان نواندووە. ئەم لە نووسیندا هونەرمەندێکی مەزن بووە. زۆرن لەو فەیلەسوفانەی پێشووتر و دوای ئەویش، ئەم چەشنە مێتۆدە هونەرییەیان بۆ نووسین بەکارهێناوە: پلاتۆن، ئۆگۆستینۆس، دیکارت، رۆسۆ و نیچە. نووسینەکانی شۆپنهاوەر ئەوەندە جوانن، زۆرێک لە رستەکانی وەکو پەند و وتە وەردەگیرێن.

گەر بمانەوێت کاریگەرییەکانی شۆپنهاوەر لەسەر فەیلەسوف و ئەدیب و هونەرمەند و هزرڤانان باس بکەین، ئەوا پێویستمان بە توێژینەوەیەکی دوور و درێژ دەبێت و هاوکات ئەم جۆرە توێژینەوەیەش وزە و کاتێکی زۆری گەرەکە و بە هەزاران لاپەڕە کۆتایی نایەت، چونکە لەو دۆخەدا ئێمە پێویستیمان بە هەموو هزری ئەو کەسانە دەبێت، کە ئەم کاریگەری لەسەر داناون و دواتر بەراوردکردنیان لەتەک هزرە رەسەنەکە، بەڵام ئێمە لێرەدا، زێتر بۆ هەژمودنی شۆپنهاوەر، تەنها ناوی هەندێک لەو کەسانە دەهێنین، کە ئەم کاریگەری لەسەریان هەبووە . یەکێک لەو کەسانەی کاریگەرییەکی زۆری لەسەر هەبووە، ریچارد ڤاگنەر بووە، ئەو گوتوویەتی دوای خوێندنەوەی نووسینەکانی شۆپنهاوەر توانیویەتی ئۆپێرای تریستان و ئیزۆلدا بنووسێت، کە یەکێکە لە بەرهەم و ئۆپێرا

هەرە بەناوبانگەکانی ریچارد ڤاگنەر. زیگموند فرۆید گوتوویەتی شرۆڤەی چەپاندن، کە بنەمای تیۆریی پسیکۆئەنالیزمە، بەهۆی شۆپنهاوەرەوە ئەم تێیگەیشتووە. درەنگترێکیش، یەکێک لە فێرخوازەکانی فرۆید، کە دوای ئەم بووە، کارل گوستاڤ یونگە و ئاماژەی بە کاریگەری شۆپنهاوەر داوە لەسەر خۆی. ، نیچە یەکێکە لەو فەیلەسوفە مەزنانەی زۆرترین کاریگەری شۆپنهاوەری لەسەر بووە و، هەروەها نیچە کتێبێکیشی بە ناوی «شۆپنهاوەر وەکو مامۆستا» نووسیوە ، ئەمە جگە لەوەی لە کتێبی «لەدایکبوونی تراژیدیا»دا باسی زۆرترین کاریگەری و تیۆرییەکانی شۆپنهاوەر دەکات.

شۆپنهاوەر لە نێو ئەدیبانیشدا هەژموونێکی باڵای هەبووە و بە ئاشکرا لە نێو رۆمان و چیرۆکەکاندا کاریگەرییەکانی دەرکەوتووە. ئەو رۆماننووسە بەناووبانگانەی ئەم کاریگەری لەسەر دانـاون، برینین لە: لیۆ تۆلستۆی، ئیڤان تورگنێڤ، مارسێل پروست، ئەمیل زۆلا، هەروەها لە ئاڵمانیش تۆماس مان، لە بریتانیاش تۆماس هاردی و جۆزێف کۆنراد هەژموونی ئەمیان لەسەر بووە.

لە نێو چیرۆکنووسە مەزنەکانی وەکو: مۆپاسان، چیخۆف و سۆمەرست مۆم و بۆرخیس، باسی کاریگەری شۆپنهاوەریان کردووە. کاریگەری لەسەر بێرناردشاو و پراندلۆ و سەموئێل بێکت دەردەکەوێت. لای شاعیرانی وەکو ریلکە و ئیلیوتیش هەژموونی خۆی نواندووە، هەروەها پێویستە بڵێین ئەم کاریگەری لەسەر ڤینگنشتاینیش هەبووە .

سەرچاوەکان

1. **Bertrand Russell: A History of Western Philosophy, George Allen & Unwin LTD, London, 1961.**

2. Christopher Janaway: Schopenhauer (A Very Short Introduction), Oxford University Press, New York, 2002.

3. گراهام وایت: درێمدی بر فلسفه مدرن اروپایی، ترجمه ناهید احمدیان، نشر پرسش، تهران، 1387.

4. براین مگی: سرگـژشت فلسفه، ترجمه حسن کامشاد، چاپ دوم، نشر نی، تهران، 1387.

5. بابەک ئەحمەدی: هەقیقەت و جوانی، وەرگێڕانی مەسعوود بابایی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، 2008، هەولێر.

لە بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

	ناوی بەرهەم	نوسەر	وەرگێڕ	سا ڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	ڕێباز مستەفا		2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا	کۆمەڵێك نوسەر		2014
3	ئاشنابوون بە کیرگە گۆر	شۆرش مستەفا		2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێك نوسەر		2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێك نوسەر		2014
6	ئاشنابوون بە ئالان تۆرین	کۆمەڵێك نوسەر		2014
7	ئاشنابوون بە سوقرات	لوقمان رووف		2014
8	ئاشنابوون بە ئەرستۆ	ڕێباز مستەفا		2014
9	ئاشنابوون بە قەشە ئاگۆستین	سەرهەنگ عەبدولرەحمان		2014
10	ئاشنابوون بە جان جاك رۆسۆ	کۆمەڵێك نوسەر		2014
11	ئاشنابوون بە دیڤد هیوم	مستەفا زاهیدی		2014
12	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێك نوسەر		2014
13	ئاشنابوون بە فرۆید	کۆمەڵێك نوسەر		2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆك	عەتا جەمالی		2014
15	ئاشنابوون بە لینین	کۆمەڵێك نوسەر		2014
16	ئاشنابوون بە ئەریك فرۆم	کۆمەڵێك نوسەر		2014
17	ئاشنابوون بە قوتابخانەی فرانکفۆرت	عوسمان حەمە رەشید		2014

18	ئاشنابوون بە بزوتنەوەی فیمینیزم	کۆمەڵێك نوسەر		2014
19	بلیمەتی و شێتی	بازگر		2014
20	ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی	کۆمەڵێك نوسەر		2014
21	ئاشنابوون بە سکیۆلاریزم	کۆمەڵێك نوسەر		2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دیبۆڤوار	کۆمەڵێك نوسەر		2014
23	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وۆلف	لوقمات رووف		2014
24	ئاشنابوون بە یۆرگن هابرمانس	کۆمەڵێك نوسەر		2014
25	ئاشنابوون بە درێدا	کۆمەڵێك نوسەر		2014
26	مەکری ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجد خەلیل		2013
27	کتێبی سور	ماو تسی تۆنگ	فازل حسێن مەلا رەحیم	2014
28	سەیران بۆ سەرێکانی	ستران عەبدوڵلا		2014
29	گەندەڵی	سابیر عەبدوڵلا کەریم		2014
30	یوتۆپیا	کۆمەڵێك نوسەر	پێشەوا فەتاح	2015
31	لە قەندیلەوە بۆ کۆبانێ	ئەنوەر حسێن شۆڕش مستەفا		2015
32	پریسترۆیکای بەهاری عەرەبی	ئەنوەر حسێن (بازگر)		2015
33	گەشتە بێ ئاکامەکانی سەرکردەیەك	بریتا بولەر	رێکەوت ئیسماعیل	2015
34	داعش و داعشناسی	کۆمەڵێك نوسەر		2015
35	گروپی قەیرانی چارەسەری پرۆسەی ئاشتی نێوان تورکیا و پەکەکە	ماجید خەلیل		2015

36	گۆڕینی رژێم و شۆڕشەکان ئەو روداوانەی سیستمی سەدەیەکیان سڕییەوە	سەجعان میلاد ئەلقزی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە بێرکلی	ئەرسەلان حەسەن		2015
38	ئاشنابوون بە باشلار	کۆمەڵێک نوسەر		2015
39	ئاشنابوون بە دیکارت	کۆمەڵێک نوسەر		2015
40	ئاشنابوون بە هایدگەر	کۆمەڵێک نوسەر		2015
41	ئاشنابوون بە جیل دۆڵۆز 1	کۆمەڵێک نوسەر		2015
42	ئاشنابوون بە جیل دۆڵۆز 2	کۆمەڵێک نوسەر		2015
43	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت	کۆمەڵێک نوسەر		2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نوسەر		2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نوسەر		2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نوسەر		2015
47	ئاشنابوون بە ڤۆڵتێر	کۆمەڵێک نوسەر		2015
48	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەك	کۆمەڵێک نوسەر		2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵێک نوسەر		2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵێک نوسەر		2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵێک نوسەر		2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵێک نوسەر		2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵێک نوسەر		2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵێک نوسەر		2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵێک نوسەر		2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	جەلال حەمید		2015
57	بۆچی مارکس لە سەرحەق بوو؟	تێری ئیگڵتۆن	پێشڕەو محەمەد	2015
58	خەوتن لەگەڵ شەیتان	ڕۆبێرت بایەر	ئەرسەلان حەسەن	2015